

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

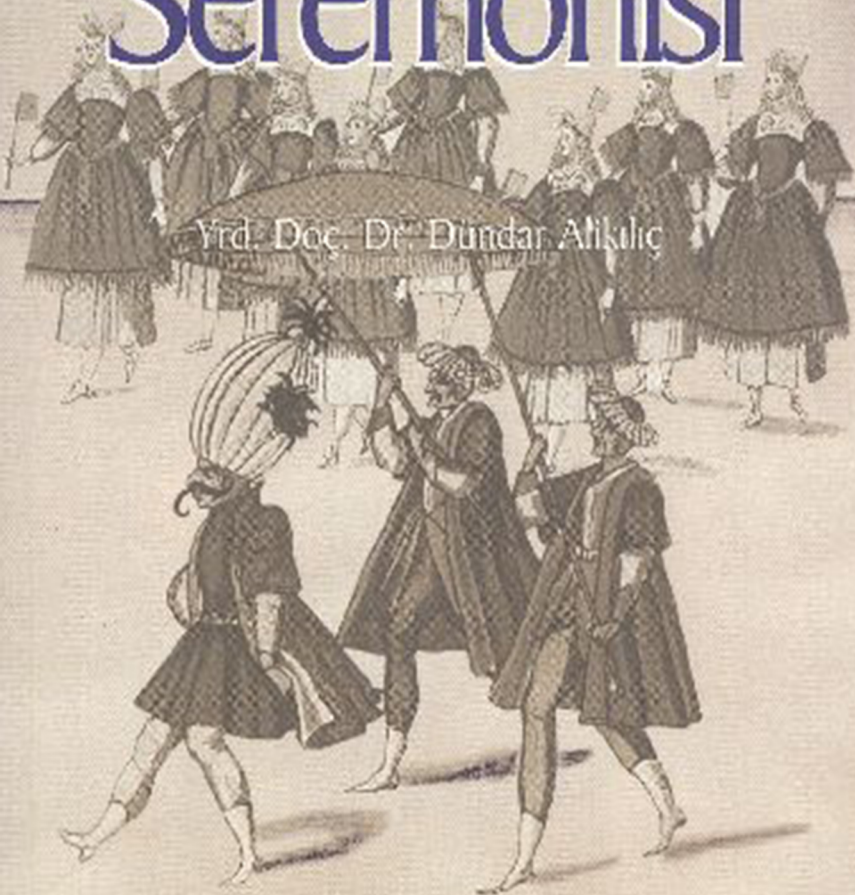
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

OSMANLI'DA DEVLET PROTOKOLÜ VE TÖRENLER

İmparatorluk Seremonisi

Yrd. Doç. Dr. Dundar Alişık

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

OSMANLI'DA DEVLET PROTOKOLÜ VE TÖRENLER

İMPARATORLUK SEREMONİSİ

Dündar Alikılıç

1968 yılında Trabzon'un Sürmene ilçesinde dünyaya gelen Dündar Alikılıç ilk, orta ve lise öğrenimini Sürmene'de tamamladı. 1985-1986 öğretim yılında Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü'ne kayıt yaptırıp, 1989 yılında bu bölümden mezun oldu. 1990-1997 yılları arasında İstanbul'da Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda çalıştı. 1993'te Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü'nde Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda "*Şehname-i Nadiri*" adlı çalışmasıyla yüksek lisansını tamamladı. 1995'te askerlik hizmetini yedek subay olarak Ağrı-Patnos'ta yaptı. 1997'de Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Kütüphanecilik Bölümü, Arşivcilik Anabilim Dalı'nda öğretim elemanı olarak göreve başladı. 2002'de Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Anabilim Dalı'nda "*17.Yüzyıl Osmanlı Saray Teşrifatı ve Törenleri*" adlı çalışmasıyla doktorasını tamamlayarak, doktor unvanını aldı. 2003'te Kütüphanecilik Bölümü'nde Yardımcı Doçent kadrosuna atandı.

Evli ve bir çocuk babasıdır.

tarİh düşünce kitapları: 2
araştırma inceleme: 2

İmparatorluk Seremonisi
Yrd. Doç. Dr. Dündar Alıkcı

Editör
S. Talha Sağlam

Tasarım
tdkGrafik

Birinci Baskı: Mart 2004

ISBN: 975-6300-01-9

tarİh düşünce kitapları

Ticarethane Sk. Gülegüle Apt. No: 14/2
34410 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: 0212 511 75 00
Faks: 0212 528 59 63
web: www.tarih dusunce.com
e-posta: tarih dusunce@tarih dusunce.com

Baskı ve Cilt
Kelebek Matbaacılık

OSMANLI'DA DEVLET PROTOKOLÜ VE TÖRENLER

İMPARATORLUK SEREMONİSİ

Yrd. Doç. Dr. Dündar Alikılıç

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
-------	----

GİRİŞ

OSMANLI SARAY TEŞKİLATI

Enderûn	14
Birûn	18
Harem	20

OSMANLI SARAY TEŞRİFÂTI

Teşrifât Müessesesinin Teşekkülü	25
Tarihçesi	27
Teşkilâtı	33

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLET İŞLERİNE AİT TÖRENLER

CÜLUSH HÜMÂYUN	39
Biat Töreni	41
Cülus Töreni	43
Cülus Bahşışı	50
KILIÇ KUŞANMA TÖRENİ	52
Deniz Yoluyla Gidiş	56
Kara Yoluyla Gidiş	58
DİVÂN-I HÜMÂYUN TOPLANTILARI	60
Divân-ı Hümâyun Teşrifâtı	64
Arza Girme Töreni	69
Ulûfe Dağıtımı ve Elçi Kabulü	71
Ulûfe Dağıtımı	71
Elçi Kabulü	73
Elçinin Sadrazam Tarafından Kabulü	75
Elçinin Padişah Tarafından Kabulü	77
Ayak Divânı	81
SEFER-İ HÜMÂYUN	82
Tuğ-ı Hümâyun'un Çıkarılması	83
Otağ-ı Hümâyun'un Kuruluşu	84
Sefer Alayı	85
DONANMA-YI HÜMÂYUN'UN DENİZE AÇILMASI	92

İKİNCİ BÖLÜM DİNİ TÖRENLER

CUMA SELÂMLIĞI	99
MEVLİD KANDİLİ	106
SARAYDA BAYRAM TÖRENLERİ.....	114
Arife Divânı	118
Bayram Töreni.....	120
Bayram Alayı.....	125
Bayram Sonrası Törenleri.....	133
HIRKA-İ SAÂDET ZİYARETİ	135
SARAYDA SURRE-İ HÜMÂYUN'UN HAZIRLANMASI	145
Hac ve Surre.....	145
Surre Töreni	149
Surre-i Hümayunla Gönderilen Hediyeler	154
CENAZE TÖRENİ.....	158

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM HAREME AİT TÖRENLER VE SARAYDA GÜNLÜK HAYAT

VİLÂDET-İ HÜMÂYUN.....	167
Doğum Töreni	167
Beşik Alayı	173
Valide Beşik Alayı.....	174
Sadrazam Beşik Alayı	175
VALİDE ALAYI	177
BED'-İ BESMELE TÖRENİ.....	181
BİNİŞ-İ HÜMÂYUN.....	184
KUR'ÂN-ı KERİM HATMI TÖRENİ.....	189
NİKÂH AKDİ.....	190
SÛR-İ HÜMÂYUN.....	194
Sünnet Töreni (Sûr-ı Hıtân).....	198
Düğün Töreni (Sûr-ı Arûs)	201

KAYNAKÇA	205
----------------	-----

***Bugünlere ulaşmama vesile olan çok kıymetli anne ve babama,
her türlü fedakarlığa katlanan sevgili eşime...***

ÖNSÖZ

Törenler, bir toplumun sosyo-kültürel hayatında önemli olan olayları ve günleri anmak veya kutlamak için yapılan toplantılardır. Siyasî tarih kadar, sanat ve kültür tarihi açısından da önem arz eden törenler, biçimleri ve nitelikleri bakımından kendi çağlarına ışık tutmaktadırlar.

Osmanlı devletinde törenlere katılanların ve görevlilerin yerlerini belirleyen ve yapacakları işleri düzenleyen belli başlı tören kuralları vardı. Sadece törenler değil, bütün resmî iş ve münasebetler de belirli kurallar manzumesi içinde yürütülmekteydi. “Teşrifât Usûlleri” denen bu kurallar kanunnâmelere ve teşrifât defterlerine de yazılarak kaydedilirdi.

Diğer taraftan saray, sadece padişahın ikâmet alanı değil, aynı zamanda devletin idare merkeziydi. Burada gündelik resmî işlerin yanı sıra, özel hayatın kendisi de belli bir teşrifât çerçevesinde devam ederdi. Saraya herhangi bir iş için veya arza çıkmak için gelen birisi, bu teşrifâta uygun biçimde hareket eder ve kabul edilirdi. Bundan başka padişaha, hareme, diğer saray halkına gelen ziyaretçiler kabul edilirken, saraydakilerin birbirlerini ziyaretlerinde, dinî merasimlerde, devlete ait işlerde ve günlük hayatın bütün alanlarında, aynı hususa dikkat edilirdi.

Protokolün Osmanlı devletinde bu kadar teferruatlı uygulanmış olması, köklü bir devlet ve yönetim geleneğinin sonucudur.

Bu araştırmada, özellikle, arşiv kaynaklarının daha zengin olduğu ve teşrifâtçılığın kurumsallaştığı XVII. yüzyıldaki Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri incelendi. Ayrıca XVI. yüzyılın son dönemlerine ve XVIII. yüzyıla ait pek çok kaynaktan da istifade edildi. Bilindiği üzere XVIII. yüzyıldaki Osmanlı Saray Teşrifâtı, muhteva olarak fazla değişikliğe uğramadan devam etmiştir.

Ayrıca, Osmanlı Arşiv kaynakları ve kütüphanelerde mevcut olan Teşrifât defterleri esas alınarak, çağdaş kronikler ve araştırma eserlerden de faydalanıldı.

Yrd. Doç. Dr. Dündar Alikılıç
Erzurum, 2003

GİRİŞ

OSMANLI SARAY TEŞKİLÂTI

Osmanlı devletinde saray, sadece padişahın yaşadığı ve özel hizmetlerinin görüldüğü bir mekân ve hizmetli kadrolarının oluşturduğu bir kurum değil, aynı zamanda yönetimin başında bulunan mutlak hükümdarın etrafında yer alan görevlilerin oluşturduğu bir birimdir.

Osmanlı tarihi boyunca, merkezi yönetimin güçlü olduğu dönemlerde yönetici sınıf, daima yüksek statülü ve yetkilidir. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren küçük yaştaki padişahların tahta çıkmasıyla meydana gelen otorite boşluğu, bu merkeziyetçi yapının giderek zayıflamasına sebep olmuştur.

Osmanlı sarayının yönetim örgütü, Topkapı Sarayı'nın yapısal olarak incelenmesiyle daha iyi anlaşılabilir. Nitekim, Osmanlı padişahlarına dört asra yakın hizmet veren ve Fatih Kanunnâmesi'nde belirtilen hususlara göre şekillenen Topkapı Sarayı, esas itibarıyla Bîrûn (dış bölüm), Enderûn (iç bölüm) ve Harem olmak üzere başlıca üç ana bölümden oluşmaktaydı. Sarayın nizâmı ve

mekânları bu teşkilâta uygun şekilde düzenlenmişti. Bu üç bölümde, hükümdarın özel hizmetleri kadar kamu hizmetleri de görüldü. Sarayın Bâbüssaâde denilen kapısından itibaren hükümdarın özel ikametgâhı başlar; buradan içeriye, vezir-i azam dahil hiçbir kamu görevlisi izinsiz olarak giremezdi. Bâbüssaâde'den içerideki üçüncü avluya Enderûn veya Harem-i Hümayun denilirdi. Burada Enderûn halkına ait değişik oda ve koğuşlar bulunmaktaydı. Padişahın özel dairesi olan Harem de Enderûn'un bir parçasıydı.

Sarayın birinci avlusunda, yani Bâb-ı Hümayun ile Orta Kapı arasında Bîrûn erkânı denilen, saraya mensup görevlilerin odaları bulunmaktaydı. Bîrûn, yönetimin asıl merkezidi ve hükümdarın dış dünya ile olan ilişkilerini sağlayan hizmetlerden sorumluydu. Dolayısıyla, sarayın bu üç bölümünden her birinin kendisine mahsus teşkilâtı, kanunları, terbiye sistemi ve hatta ıstılahları vardı. Buradaki kanun ve kaidelere padişahlar da riayet ederlerdi.

Enderûn

Kelime olarak "sarayın iç hayatı" anlamına gelen Enderûn, saray ve mabeyn karşılığı olarak kullanılan bir tabirdir. Teşkilât anlamında ise, padişahın günlük hayatını geçirdiği ve dinlenmesi, eğlenmesi, çalışması ile ilgili tüm hizmetlerin verildiği birimdir. Sarayın üçüncü ve dördüncü bölümlerini kapsayan Enderûn, oda denen koğuşlar, eğitim birimleri, köşkler, kütüphâne, hazine, hamam ve camiden oluşmaktadır. Enderûn halkı denen saray kadrosu ise, iç oğlanları, oda erkânı ve ak ağalardan oluşuyordu. Enderûn'un iki türlü fonksiyonu vardı: Birincisi, padişahın özel hizmetlerini yapmak; ikincisi, devlete yüksek yönetici yetiştirmektir. Dolayısıyla Enderûn, sarayda resmî ve özel hayatın iç içe bulunduğu bölümdür.

Enderûn, Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî mekanizmasını yürütecek seçkin elemanların yetiştirildiği saray teşkilâtı içerisinde yer alan bir eğitim müessesesi olduğundan, Osmanlı devletinde medrese dışındaki en önemli eğitim kurumudur. Topkapı ile dış saraylardan Edirne, Galata, İbrahim Paşa ve İskender Çelebi saraylarında faaliyette bulunan eğitim kurumlarına Enderûn mek-

tebi adı verilmektedir. En eskisine ise Edirne Sarayı'nda rastlanmaktadır. Bunun yanında, kısa süreli olarak İskender Çelebi Sarayı'nda da hizmet veren Enderûn mekteplerinden günümüze kadar geleni ise, Galatasaray Enderûn Mektebi'dir.

Daha ziyade mülkî ve askerî idarecilerin yetiştirildiği bu mektep, Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisine gerekli insan gücü kaynağını oluşturmak için kurulmuştu. Bu vasfı ile, resmî Osmanlı ideolojisi veya zihniyetinin öğretilip geliştirildiği temel eğitim birimini teşkil ettiği gibi, idarî ve siyasî hedeflerin tayini ile devletin ana kurumlarının işleyişinde de önemli bir yere sahip olmuştu. Genel anlamda Enderûn, bir akademi gibi çalışarak, hem saray içi, hem de dış görevliler için devlet adamı yetiştiriyordu

Temeli acemi ocağına dayanan ve pençik resmî karşılığında alınan Hristiyan çocuklarından kabiliyetli olanların seçilip eğitiminin yapıldığı Enderûn mektebi ile, Osmanlı devletine yetenekli asker ve kumandan sağlamak, sürekli büyüyen ülkenin farklı din, dil ve kültürüne mensup halkını idare edecek sağlam ve yetenekli yönetici kadrolarını yetiştirmek hedeflenmişti. Osmanlı devletinde Hristiyan ailelerden devşirilen küçük çocuklar, önce Müslüman Türk ailelerin yanında yetiştir, sonra acemi oğlanlar saray ve kışlalarda eğitim görürlerdi. Buradaki eğitimden sonra "çıkma" adı verilen dağıtıma tabi tutularak çeşitli zümreler içerisine gönderilirdi. Bu zümrelerden kabiliyet ve üstün yeteneklerini gösterenler daha yüksek seviyede eğitilmek üzere Enderûn'a alınırdı.

Enderûn Mektebi'nin kurulduğu güne kadar, ona benzer başka bir kuruluş bulunmamaktaydı. Selçuklular'da ve Avrupa'da hanedan mensuplarının özel itinaya dayalı öğrenim gördükleri bilinmekte ise de, Enderûn mektebinin eğitim sistemi bunlardan tamamen farklıydı.

Enderûn teşkilâtı, II. Murad zamanında Edirne Sarayı'nda teşkil edilmekle birlikte, asıl yapısına Fatih Sultan Mehmed zamanında kavuştu. Bu dönemde Enderûn mektebi yalnız bir devşirme mektebi olma hüviyetinden çıkarak, devletin idaresi için gerekli mülkî ve idarî kadro eğitimine de yöneldi.

Saray düzeni içinde ve devletin dış hizmetlerinde ilerleyip yükselebilmek, büyük ölçüde kabiliyete dayanıyordu. Bu sebeple,

Enderûn mektebi eğitiminde bütünüyle ilgiye, kabiliyetlere ve ferdî farklılıklara öncelik veriliyor, iç oğlanlarının eğilimleri ve kabiliyetli oldukları alanlar titizlikle inceleniyordu. Enderûn'daki eğitim, çeşitli konuları kapsaması ve uygulamalı eğitimin ağır basmasından dolayı medreseden farklıydı.

Hazırlık okullarındaki öğrenciler, ilgi ve yeteneklerine göre askerlik, savaş hünerleri, dil ve edebiyat, çeşitli el sanatları, hat-tatlık ve benzeri alanlardan birinde gelişip yetiştirme imkânı bulurdu. Bunların dışındakiler, yeniçeri ve sipahi ocaklarına aktarıldı. Ayrıca, sarayın ihtiyacını karşılamak için kurulmuş Bîrûn teşkilatı bünyesindeki çeşitli atölye ve imalâthânelerde çalışma imkânları vardı.

Sarayda üst düzey eğitimi almaya layık olanlar da sıkı bir eğitimden geçirdi. Türkçe (Osmanlıca) okuma-yazma, Arapça, Kur'an ve din dersleri, Arapça dil ve grameri, Farsça ve Fars edebiyatı, fıkıh, tefsir, Türk edebiyatı ve benzeri konular üst öğrenim safhasında verilen derslerdi. Ayrıca, öğrencinin seferli, kiler ve hazine odalarına bağlı meslekî öğrenimin hangi dalında uzmanlaşacağı da büyük ölçüde ferdî kabiliyetlerine bağlıydı. Bedenî, ruhî ve dinî alanda yetiştirme, günlük hayatın ihtiyaçlarına uygun olurdu. Enderûn mektebinin müfredatı, aynı zamanda ordu ve bürokrasi hizmetlerine ayrılacakları da tespit edecek şekilde planlanmıştı.

Enderûn-ı Hümayun, hiyerarşik bir biçimde düzenlenmiş başlıca altı oda (veya koğuş)dan meydana gelmişti. Her odanın başında bir ağa bulunurdu. Tam anlamıyla bir ihtisas okulu niteliğinde olan bu eğitim kademeleri şunlardır: Büyük ve Küçük Oda, Doğancı Koğuşu, Seferli Koğuşu, Kiler Koğuşu, Hazine Odası ve Has Oda.

Büyük ve Küçük Oda (Hâne-i Kebîr ve Hâne-i Sagır): Her iki oda arasında sadece büyüklük farkı olup birer meslek okulu idiler. Büyük ve Küçük Oda'daki iç oğlanları, sarayın en alt kademesinde olduğu halde kabiliyet gösterirlerse diğer dört odada, en yüksek yere kadar çıkabilirlerdi. Giydikleri kıyafetten dolayı kendilerine 'dolamalı' da denilirdi. Enderûn mektebinin hazırlık sınıfları konumunda olan bu odalarda, Türkçe, Arapça ve Farsça'yı

öğrendikten sonra, spor hareketlerinden güreş, atlama, koşu, meç, ok çekme, tomak talimleri de yaptırılırdı. Bu iki odadan terfi edip bir üst dereceye yükselen kudemli bir iç oğlanı, 'kaftanlı' tabir olunarak Seferli koğuşuna geçirilirdi. Bunlardan Seferli koğuşuna giremeyenler, yani kaftanlı olmayanlar ise, çıkmalarda maaş derecelerine göre süvari ocağının sipâhi ve silahdâr bölüklerine gönderilirdi.

Doğancılar Odası (Hâne-i Bâzyân): Büyük ve Küçük Oda öğrenimini tamamlayanlar Doğancılar Odası'na geçerdi. Bu oda, padişahın avda kullandığı doğanlara bakan ve eğiten kırk öğrenciden oluşuyordu. Ağalarına doğancıbaşı denilirdi. Doğancılar koğuşu, Sultan IV. Mehmed döneminde kaldırıldı. Doğancıbaşının görev ve yetkileri, Bîrûn halkından çakırcıbaşıya verilmiştir. Bütün Türk boylarında olduğu gibi, Osmanlı Türkleri de av teşkilâtına büyük önem vermişler; şahin, doğan gibi hayvanların eğitimiyle meşgul olmuşlardır. Doğancıbaşı terfi ettiğinde, diğer arz ağaları gibi mirahur, çakırcıbaşı veya şahincıbaşı olurdu.

Seferli Odası (Hâne-i seferli): Bu odaya gelen öğrenciler, eğitim öğretim yanında meslek eğitimi ile birlikte sarayın işlerini de yapmaya başlardı. Burada personelin görevi, padişah saraydan ayrılınca onunla birlikte gitmek, yolda padişahın silahını ve üniformasını temizlemek, tamir etmek, çamaşırlarını yıkamaktı. Padişah sarayda ise, onun tören elbiselerini hazırlar, yıkanan çamaşırları kontrol eder ve padişahın sağınının sanılmasına yardım ederlerdi. Seferli koğuşunun daha geniş teşkilâtla bir sanat mektebi haline getirilmesinden sonra, musikişinâslar, hânendeler, kemankeşler, pehlivanlar, berberler, hamamcılar, tellâklar yetiştirilmiştir. 'Soytan' olarak bilinen dilsiz ve cüceler de bu koğuşta bulunurdu. Seferli koğuşundan âlim, şair ve musikide başarılı çok sayıda kimse yetişmiştir.

Kiler Koğuşu: Bu odada bulunan gilmânlar, teorik bilginin yanı sıra özellikle çeşitli yiyecek ve içeceklerin hazırlanmasında ve servisinde eğitilirdi. Bu koğuşun âmiri 'serkilâr-ı hassa' denilen 'kilercıbaşı'ydı.

Hazine Koğuşu: Bu odanın öğrencileri saray hazinesinin korunmasına yardım eder, belirli zamanlarda hazinenin açılıp ka-

panmasında hazır bulunurlar ve hazinedeki eşyayı sayıp listelerini tutarlardı.

Has Oda: Enderûn mektebi odalarının en yüksek kademesi Has Oda idi. Hazine koğuşu gibi Fatih'in emri ile kurulmuştur. Bu odadaki eğitimin ana hedefi, elemanları idarecilik yönünden yetiştirmektir. Has Oda'daki bu eğitim, teorinin yanı sıra uygulamaya dayalı olarak yapılmaya çalışılmıştır. Bu odadakiler, Enderûn mektebinin elit kısmını oluşturduğundan, defalarca tecrübe edilmişler ve genç olmalarına rağmen sistemde büyük bir yere sahip olmuşlardır. Bu özelliklerinden dolayı sürekli olarak padişahın hususi işlerinde bulunurlardı.

Enderûn odaları, geceli gündüzlü sıkı bir disiplin altında eğitimlerini sürdürebilecekleri şekilde düzenlenmişti. Günlük hayat, hizmet, ibadet, spor, silah eğitimi, yarışma, müzik ve okuma yazma faaliyetleriyle doluydu. Sekiz yıllık mecburi Enderûn hizmetini dolduranlar, odalarının konumuna uygun biçimde ve 'çıkma' denen atama işlemleriyle dış göreve giderler ve eğitimlerini tamamlardı. Bunlar bir daha saray hizmetine dönmezdi. Eğitim hayatını bitirenlere diploma verildiğinde, açılan kadrolara, alt sınıflardan sırası gelenler alınırdı.

Bîrûn

Resmî adıyla Saray-ı Cedide-i Âmire olan Topkapı Sarayı'nda, Harem-i Hümayun da denen Enderûn ile Harem dairesi, dış dünyaya kapalıydı. Bu iki bölümde yaşayanlar ve padişaha hizmet verenler sarayda yatıp kalkmakta, sarayın iç halkından sayılmaktaydı. Dışarıda aileleri ve evleri yoktu. Geceli gündüzlü saray disiplini altındaydılar.

Bîrûn, devletin idarî teşkilâtında dış hizmetlerle alakalı olarak kullanılmış bir tabirdir. Özellikle yükselme döneminde, devletin işlerini yürütmekle görevli olanların sayısı bir hayli artmıştı. Bunlardan sarayda görev alanlara 'Enderûn', devlet yönetiminde görev alanlara da 'Bîrûn' denilmiştir. Bîrûn mensuplarının en büyüğü sadrazam olup, bu sıralama alt kademeye kadar yüzlerce (bazı zamanlar binlerce) personeli kapsamaktaydı. Bîrûn görevlilerinin tayin ve terfileri özel prensiplere göre yapılırdı.

Enderûn halkının sarayda ikâmet etmesine rağmen, Bîrûn halkı İstanbul'da yaşayan, evi ve ailesi olan, her gün hizmet için saraya gelip giden görevlilerden oluşmaktaydı. Bunlar üzerinde Enderûn'a uygulanan tarzda bir disiplin de söz konusu değildi. Bîrûn görevlerine atamaları, sadrazam yapmaktaydı. Geniş anlamda Bîrûn, sadrazamdan başlayarak tüm yöneticiler, divân görevlileri ve İstanbul'daki asker ocaklarından ibaretti. Bunlardan, vezirlerle birinci sıradaki yöneticilere '*Bîrûn ricâli*' denirdi. Dar kapsamda ise sarayla ilgili güvenlik, kapıcılık, taşımacılık, din, sağlık, vakıf ve benzeri işlere bakanlar, sarayın Bîrûn halkını oluşturmdu.

Bîrûn merkezî yönetimle, meslekî ve askerî birçok görevlilerin bulunduğu yerdi ve etkinlikleri, birbirinden ayrılmaz biçimde sarayı ve devleti ilgilendiriyordu. Çok sayıda, ancak özenle kaydedilmiş bir görevli kitlesini içine alıyordu; atama (çıkma) ve az çok düzenli aralarla gerçekleşen yükseltmeler yoluyla ve bir de yeni bir sultan tahta çıktığında değişimler oluyordu. Dış hizmetlerde çalışanların çoğu, iç hizmet görevlilerine bağlı olarak veya sürekli onlarla iş bağlantısı içinde bulunarak bir ilişki kurardı. Hepsi de dolaylı ya da dolaysız olarak sultanın hizmetindeydi.

Topkapı Sarayı'nın Bâb-ı Hümayun ile Bâbüssaâde arasını içine alan ve '*birinci yer*' ile '*ikinci yer*' denilen sahaları kapsayan Bîrûn halkı altı kısımdan oluşurdu:

1.Ulema Sınıfı: Padişah hocası, hekimbaşı, cerrahbaşı, kehalbaşı, müneccimbaşı, hünkâr imamı.

2.Ümera Sınıfı: Şehremini, arpa emini, matbah emini, darp-hâne emini, kağıt emini.

3.Özengi veya Rikâb Ağalar: Emir-i alem, kapıcıbaşı, kapıcılar kethüdâsı, çavuşbaşı, şikâr ağaları denilen çakırcıbaşı, şahincibaşı, atmacacıbaşı, emir-i âhur, yeniçeri ağası, cebecibaşı, topçubaşı, arabacıbaşı ve altıbölük kapıkulu süvari ağaları

4.Müteferrikalar: Saray mensuplarının hizmetlerini gören hademeler.

5.Baltacılar: Harem-i hümayun ile şehzâdelerin ve saray haricinde sultanların muhafazalarına ve hizmetlerine memur bir sınıf.

6.Müteferrik Hizmetliler: Peykler, solaklar, şatırlar, mehterler, sakalar, hizmet bölükleri efradı (çamaşırcı, aşçı, ekmekçi, terzi ve sâire), sanatkârlar (hattatlar, hakkâklar, kuyumcular, demirciler, silahcılar) ve diğer yan personel Bîrûn'un uzantılan sayılıyordu.

Harem

İslâm dünyasında eskiden beri yaygın olarak bilinen bir terim olarak 'harem', sarayların ve büyük evlerin sadece hanımlara tahsis edilen bölümü ve selâmlığın mukabili olarak kullanılmıştır. Topkapı Sarayı da, Osmanlı padişahlarının ikâmetgâhı olduğundan, padişahın aile efradı ve onlara hizmet eden kadınlara tahsis edilmiş bölümüne Harem-i Hümâyûn denilmiştir.

Osmanlı sarayında harem hayatı, devletin kuruluşundan itibaren mevcut olmakla birlikte, Edirne Sarayı'nın yapılmasıyla birlikte şekillenmiş, İstanbul'un alınmasıyla da gelişmiştir. Teşkilâtlandırılması Fatih Sultan Mehmed zamanında gerçekleşmiş olan bu teşkilât, devlet yapısındaki genel eğilime uygun biçimde devşirme sistemiyle geliştirilmiştir. Burada, en alt kademe olan câriyelikten son mertebe olan ustalığa (hasekilik ve vâlide sultanlık hariç) kadarki yükselme şekli, birçok bakımdan Enderûn teşkilâtındaki terfi sistemine benzemektedir. Esasen Osmanlı saray teşkilâtında 'harem-i hümâyûn' tabiri, hem Harem'i hem de Enderûn'u içine almaktaydı.

Harem-i hümâyûnun tutarlı ve çok gelişkin bir kuruma dönüşmesi, XVI. yüzyıl sonlarına rastlamaktadır. Bu dönüşüm, Kanunî Sultan Süleyman ve haleflerinin saltanat dönemlerinde meydana gelen değişikliklerin, özellikle de padişah ailesinin başkentte toplanmasının sonucuydu. Padişah, sarayından gittikçe daha az çıkan bir hükümdar halini alırken, ailesinin o güne kadar sancaklara dağılmış üyeleri, kendilerine kamu görevi verilmeyince, yavaş yavaş imparatorluk başkentine toplanmışlardır. XVI. yüzyılın sonuna gelindiğinde, padişah ailesinin, padişahın kendisinin dışında hiçbir üyesi -erkek ya da kadın- başkentten ayrılmaz olmuştu. Bunun neticesi olarak, anneler gibi oğulları da sarayın iç dünyasının sürekli sakinleri haline geldiler. XVI. yüzyıl sonlarında sul-

tan ve ailesinin saraydaki ikametgâhının safları giderek genişledi. Önce padişah kadınlarının, sonra şehzadelerin maiyetlerini, müteakiben de haremın artan nüfusunun ihtiyaçlarını karşılayacak hizmet kadrolarını içine aldı.

Harem-i hümayunun güçlenmesi, sadece padişah ailesinin başkentte bulunmasından değil, aynı zamanda sultan hânesinin, aile kısmının padişah ikametgâhıyla bütünleşmesinden ileri geliyordu. Harem nüfusundaki artış, bu dönemde daha büyük bir hiyerarşik örgütlenme ihtiyacını doğurdu. Dolayısıyla, XVII. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde, yerli yerine oturmuş ve tam anlamıyla teşkilâtlanmış bir kurum ortaya çıkmıştı. Harem, bu dönemden itibaren Dârüssaâde (*sâadet evi*) olarak anılmaya başlamıştır. Dârüssaâde teriminin daha sonra sadece görevlilerle sınırlanması, harem nüfusunun sayıca büyümesinin yanı sıra, aynı zamanda haremın padişah sarayının bir bölümü haline dönüşmesi ve bir eğitim kurumu olarak öneminin artması yüzündendir. Saray hizmetlerinde görevli personelin alımında XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uygulanan “*devşirme*” usûlünün, haremde de uygulandığı görülmektedir. Nasıl ki devşirilen çocuklar, hükümetin en yüksek memurluklarına kadar çıkabilmişlerse, hareme alınan câriyeler de türlü safhalardan geçerek Osmanlı haremının en yüksek mertebelerine çıkmayı başarmışlardır. Bundan dolayı, *enderûn* padişah, saray ve devlet hizmetinde bulunacak erkeklerin; *harem* ise, kadınların yetiştirilmesine yönelik bir eğitim kurumu olmuştur.

Harem halkını padişah, vâlide sultan, padişah hanımlar, sultanlar, şehzâdeler gibi haremde hizmet edilenler ve ustalar, kalfalar, câriyeler şeklinde hizmet edenler olmak üzere iki grupta değerlendirmek mümkündür. Bununla birlikte asıl harem kapısına kadar, hareme medhal (antre) kısmında, dârüssaâde ağası ve harem ağalarının emri altındaki erkek köleler istihdam olunmaktaydı. Bu bölümde çalışan bir tek kadın köle (câriye) bulunmadığı gibi, izin alınmadan bu bölümde çalışan tavaşilerden kimsenin asıl hareme girmeleri de mümkün değildi.

Harem personelinin en yetkili görevlisi harem ağasıydı ve aralarında dereceleri vardı; kızlar ağası, vâlide ağası, şehzâdeler

ağası, vâlide sultan haznedar ağası, kiler ağası, büyük oda ağası, küçük oda ağası şeklinde sıralanmaktadır. Harem ağasının görevleri, haremi korumak, yeni câriyeler sağlamak, harem halkının terfileri, yerine göre cezalandırılmalarıyla ilgili hususları padişaha arz etmek, sultanların evlenmesinde vekilliklerini yapmak, kendine bağlı personeli idare etmektir.

Harem personelinin yetiştirilmesinde, Enderûn mektebindeki usûller tatbik edilirdi. Çeşitli vesilelerle saraya getirilen câriyeler, Müsküman âdâb ve erkânı üzere yetiştirilir; kendilerine okuma yazma ve dinî bilgilerin yanında, yeteneklerine göre mûsikî, bıçkı, dikiş, nakış dersleri verilir ve sofrâ hizmetleri öğretilirdi. Ace-milik denilen bu ilk dönemden sonra ilerleme gösterenler kalfa ve usta seviyelerine yükselirdi. Haremde yüzlerce câriye olmakla birlikte, bunların büyük bir kısmı hizmetçi idi. Padişah, câriyeler içerisinde birkaç tanesiyle ilgilenir, diğerlerini ne görür ne de bilirdi; onlarla İslâm hukukunun belirlediği sınırlar içerisinde muhatap olurdu.

Harem teşkilâtında, câriyelerin ulaşabileceği en yüksek mer-tebe ustalıktı. Güzel, zeki, kabiliyetli câriyeler derece derece yükselerek 'usta' olurlar ve doğrudan padişahın hizmetinde bulunurlardı. Bunlar, vâlide sultan ve haseki sultanlardan sonra haremın en yetkili kadınları idiler. İçlerinde padişahın kendisinin seçtiği, 'haznedâr' denilen nüfuzlu kadınların sayısı, on beş yirmi civarındaydı. En yetkilileri 'haznedâr usta' idi. Bütün câriyeler ondan emir alırlar; bazen vâlide sultan ve hasekiler dahi ondan fikir sorarlardı. Ustaların başlıca görevleri, padişahın hizmetini görmektir. Maiyetindeki kalfalar da, padişah dairesinin önünde nöbet tutardı. Hazinedâr ustalar, haremdeki bütün hazinelerin anahtarlarını taşıır, törenlerde önemli görevler üstlenirdi.

Haremın en itibarlı hanımı padişahın annesi olan vâlide sultan idi. Tahta çıkan şehzâdenin annesi, vâlide alayı denilen bir merasimle Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na taşınır ve oğlunun saltanatı boyunca haremın en yetkili kişisi olurdu. Haremın ikinci derecede nüfuzlu sakinleri, padişah hanımı olan haseki ve gözdelelerdi. Câriyelikten gelen, güzellik ve yetenekleriyle padişahın gözüne giren bu hanımlar, XVII. yüzyıla kadar genellikle Avrupa-

lı savaş esin câriyeler arasından çıkarken, daha sonra Kafkaslardan gelenlerden seçilmeye başlanmıştır.

Sultan denilen padişah kızlarının hayatlarında dönüm noktası teşkil eden bazı olayların, bu arada doğumlarının, beşik alaylarının özellikle çok ihtişamlı olan nikâh ve düğünlerinin, harem hayatını fazlasıyla etkilediği söylenebilir. Sultanların gelin oluncaya kadarki hayatı haremde geçer, hizmetlerinde birçok câriye bulunurdu. Bir sultan okuma çağına geldiğinde *bed'i besmele* töreniyle, tanınmış hocalardan ders almaya başlar; kendisine başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere dinî bilgiler, hat, tarih, coğrafya dersleri verilirdi.

Padişahların haseki, ikbal ve gözde câriyelerinden doğan erkek çocuklarına '*şehzâde*' denilirdi. Bebeklik çağında bir şehzâdenin hizmetine bir kaç câriye, dört beş yaşına geldiğinde de Has Oda'ya mensup '*lala*' denilen kimseler tayin edilirdi. Tahsil çağına gelince, devrin en tanınmış hocalarından çeşitli dersler aldınır; saray muhitinde usûl, erkân ve âdâb öğrenmesine dikkat edilirdi. Daha sonra tahta çıkabilen şehzâde, hocalarından birini *hâce-i sultânî* seçerdi. Şehzâdelerin sünnet törenleri de sarayın en görkemli olayına sebep olurdu.

OSMANLI SARAY TEŞRİFÂTI

Teşrifât Müessesesinin Teşekkülü

Büyük ve köklü bir devlet geleneği olan Osmanlı İmparatorluğu'nun saray teşkilâtı ve teşrifâtı, tarih boyunca gelen Türk devlet kültürünün bir devamı şeklinde gelişmiş ve şekillenmiştir. Nitekim, Karahanlı, Gazneli, Selçuklu, Memluk, İlhanlı devletlerinin saray teşkilâtı ve merkezi yapısı, Osmanlı devletinin şekillenmesinde ve idarî mekanizmasının kurulmasında etkili olmuştur. Bunun yanında, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan Anadolu Beylikleri de bunda rol oynamıştır. Hatta, Türklerin İslâm uygarlığı çevresine girmeden önceki kurumları ve gelenekleri de yaşatılmaya devam edilmiştir.

Türk devlet yapısında hâkimiyetin sembolü olarak gördüğümüz saray, aynı zamanda hükümdann yaşantısını sürdürdüğü ve saray geleneklerinin varlığını devam ettirdiği yerdir. Şu halde saray, hükümdarın resmî ve hususî hayatının cereyan ettiği ve bu hayatın icap ettirdiği teşrifâtı yerine getirmekle muvazzaf kimse-lerin bulunduğu binadır. Saray, 'selâmlık' ve 'harem' olmak üzere başlıca ikiye ayrılır. Selâmlık, hükümdarın resmî ve gayri resmî kabullerini yaptığı bölümdür. Harem ise, sultanın nikâhlı ve câriyelerinin yaşadıkları yerdir.

Osmanlı düşünce yapısını ve devlet anlayışındaki incelikleri yansıtan en güzel örnekler, teşrifât usûlleridir. Teşrifât, “şerefleendirme, şeref verme, ziyarette bir yeri şerefli kılma, gitme, gelme, kudüm, vürud ve azîmet” manalarını içine alan, Arapça ‘teşrif’ kelimesinin çoğuludur. Terim olarak da, devlet büyüklerinin resmî günlerde, kabullerde, bayramlarda ve huzura çıkacakları vakit, sıra ve sınıflarına, elçilerin kabulüne, rütbe ve nişanların tevcihâtına nezaret etmedir.

Osmanlılarda, merasimlerde teşrifât işlerini yapan memura ‘teşrifâtî efendi’, ‘teşrifâtçı efendi’ veya ‘teşrifâtî-i divân-ı hümayun’ denirdi. Kendisi saray ve devlete ait seramoniye iyi bilir; saray, divân-ı hümayun, paşa kapısı ve diğer yerlerde yapılacak merasimlerde elindeki defterlere göre protokolü idare ederdi. Ayrıca vezir, beylerbeyi ve diğer devlet erkânına ait harç defterlerini de tutardı. Önceleri doğrudan doğruya divân-ı hümayuna bağlı iken, XVIII. yüzyıldan itibaren paşa kapısına nakledilmiştir.

Teşrifâtın tarihi, devletin tarihi kadar eskidir. Buna mukabil Hammer, teşrifâtçılığın Kanunî Sultan Süleyman zamanında kurulduğunu belirtmektedir. Fakat bu ifade, ondan önce teşrifâtçılığın bulunmadığı manasına gelmez. Nitekim. gerek Selçuklularda ve gerekse Memlûklularda teşrifât işlerinin muhtelif memurlar vasıtasıyla yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Osmanlılarda da muhtelif kanunnâmeler ve hatt-ı hümayunlarla, devlet ricâlinin protokoldeki yerleri gösterilmiştir. Fatih Kanunnâmesi bunun açık bir örneğidir. Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu’nun merkezi İstanbul’u alan ve Osmanlı kroniklerinde ‘Ebü’l Feth’ ya da ‘Fatih’ unvanlarıyla anılan Sultan II. Mehmed, devletin teşkilât ve teşrifât kaidelerini ilk defa bir mecmuada toplamak suretiyle, bir kanun adamı olarak da tarihe geçmiştir.

Türk devlet hayatında tören geleneği çok eskilere dayanmaktadır. Teşrifât defterleri ve tören programları incelendiğinde, hükümdarların bu törenlere çok önem verdikleri, bunda imparatorluğun debdebesini ve kudretini aksettirmek istedikleri görülmektedir.

İçte ve dışta devletin büyüklüğünü göstermek ve onu en iyi şekilde temsil etmek için teşekkül edilen bu makam, Osmanlı dev-

letin yıkılışına kadar önemini korumuştur. Teşrifât usûl ve kaidelerinin vazı, bayram tebrikleri, hükümdarın yanında 'peyk' denilen muhafız ve merasim hademelerinin yürümleri, seferde hükümdarla görüşme usûlleri ve sair kanunlar, Fatih Sultan Mehmed tarafından konulmuştur. Fatih'in koymuş olduğu bu saltanat usûlleri, sonradan geliştirilmiş; Kanunî Sultan Süleyman zamanında saray merasimini, bütün tören kurallarını bilen, yöneten ve uygulayan 'teşrifâtçılık' mesleği kurulmuştur.

XVII. yüzyılda ise, Osmanlı devlet teşkilâtındaki usûller ve kaideler daha da gelişmiş, neredeyse protokolsüz hiçbir şey yapılmamıştır. Yüzyılların birikimi olan teşrifât kaideleri, bu yüzyılda Osmanlı devlet yapısındaki incelikleri, gelenekleri ve kültür zenginliğini ortaya koyması açısından dikkate şayandır. Devlet protokolü içinde en çok yazışmalarını bulunduğu bu dönemin, Osmanlı içtimai yapısının ve teşrifât usûllerinin incelenmesi bakımından da aynı bir önemi vardır. Zira, medeniyet tarihimizin incelikleri bu törenlerde yatmaktadır.

İstanbul, Türkler elinde hemen hemen en parlak ve görkemli çağını, XVII. yüzyılda yaşamıştır. Askerî, siyasî ve hatta ekonomik alanlarda gerileme olmasına rağmen, bilim, sanat ve edebiyat alanlarında bu durum fazla hissedilmemiştir. Nitekim, XVII. yüzyıldaki sünnet ve düğün merasimleri ve XVIII. yüzyılda Lale Devri'ndeki gelişmeler, Osmanlı Sarayı'nın haşmet ve debdebesini ağır malî krize rağmen sürdürdüğünü göstermektedir. Osmanlı devleti geliştikçe, büyümesiyle orantılı olarak padişahların oturduğu saraylar da büyümüş ve ihtişamı artmıştı.

Tarihçesi

Devletlerin gerek birbirleri ile olan münâsebetleri, gerekse kendi içlerindeki münâsebet ve müzakerelerinin bir âhenk içinde yürütülebilmesi, zamanla çeşitli kaideleri icap ettirmiştir. Kaideler teşekkül edince de, bunların tatbikini temin için bir memur ve hattâ müesseseye ihtiyaç duyulmuştur.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Hikmet-i Ameliye*'yi tasnif ederken, üçüncü bölümde bildirdiği siyaset ilminde: "Teşrifâtla, başkanlık çeşitleri, siyâsetler, medeniyet, sultan, melik, vâli, emir,

kadı, âlim, beytülmal ve bunların namına iş gören memurların hal-leri öğrenilir... Bu ilmin mevzuu, medeniyet ve onunla ilgili hü kümlerdir. Faydası, medenî topluluğun en üstün yolunu bilmektir... Yaratılıştan medenî olan insanın, birbirlerini tanınması, âdet ve geleneklerini öğrenmesi medeniyet ve ünsiyet (yakınlık) için gereklidir” şeklinde, teşrifâtı ve teşrifât usûllerini tarif etmektedir. Devletler arası münasebetlerde, siyasî ve içtimai yapılanmada, kültürel alış-verişte bulunmaları pek tabii olmakla birlikte, devlet geleneklerinin bilinmesi ve yeni nesillere aktarılması içtimai birikim bakımından da önemlidir.

Türklerde törenler, bey oğlunun ilk avı, tahta çıkma, doğum, ad verme, antlaşma, bir felaketten kurtulma ve elçi kabulü gibi sebeplerden dolayı yapılıyordu.

Türklerin İslâmiyet’ten önceki müteaddit devletlerinin, Çinlilerden çok şeyler aldıkları bilinmektedir. Ayrıca, Irak ve İran’a girdikten sonra İslâm âleminin ve bilhassa Abbâsîlerin ve Sasânî devletinin, Anadolu’ya geldiklerinde de Bizans devlet teşkilâtından etkilendikleri ve bazı kurumları bunlara göre şekillendirdikleri görülmektedir.

Osmanlılardan önceki İslâm ve Türk devletlerinde, müstakil bir müessese şeklinde ve teşrifâtçılık ismi ile olmasa da, böyle bir görev mevcuttur. Bu devletlerde, bazen teşrifâta ait işlerin farklı şubeleri, aynı aynı memurlar tarafından yürütülmüş, bazen de devletin çeşitli memurları, görevleri ile alakası nispetinde teşrifâta dair bir takım işleri üstlenmişlerdi.

İbn Haldun *Mukaddime*’sinde “Devlet memuriyetlerinden başka biri de, sultanın uzak yerlerdeki hükümdar ve başkanlara yazacağı mektup ve cevapları yazmak ve sultanın bizzat göremediği kimselere onun emirlerini erişirmek ve hükümlerini yerine getirmekten ibarettir. Bu görevin başında bulunan kâtip adını taşır. Dördüncü bir görev de, sultanın kapısında toplanan kalabalığın sultanı meşgul etmemesi için korumaktır. Bu görev ahalinin sultanın katına girmesine engel olan kapıcı (hâcib) tarafından görülür.” şeklinde belirtmektedir.

Emevîler devrinde, Bizans ve Sâsânî tesirleri altında saray hayatının başlamasından sonra, hacibliğin ortaya çıktığı bilinmekte-

dir. Hacıbliğin ilk defa Muâviye (661-680) veya Abdülmelik bın Mervan (685-705) zamanında kurulduğuna dair görüşlerden hangisinin daha doğru olduğu kesin olarak tespit edilememektedir. Bu dönemde görevleri tam olarak bilinmemekle birlikte, Emeviler devrinde hâcibin vazifesi; görevlileri ve ziyaretçileri hükümdarın huzuruna çıkartıp merasim düzenlemektir. Abbasiler döneminde ise bu makamın önemi daha da artmış ve 940 yılında 'hâcibü'l hüccâblık' görevi ihdas edilmiştir. Sarayda halifeyi korumak, saray görevlilerini kontrol etmek ve merasimleri düzenlemekle görevlendirilmişlerdir.

Karahanlılar'da hâcib, sarayda hükümdar ve vezirden sonra gelen en büyük makam sahibiydi. Halk ile hükümdar arasında bir vasıta idi ve reaya, dileklerini onun aracılığı ile hükümdara iletibilirdi. Karahanlılar'ın ünlü hâcibi Yusuf Hâs Hâcib, "ulu hâcibin, hükümdarın ve bütün ülkenin kendisine güvenebileceği, halkın duasını alacak soyu temiz ve iyi ahlaklı bir kimse olması gerektiğini" söyler. Huzura kabulle ilgili merasimi düzenlemek, ülkeye gelen elçilerle ilgilenerek gidiş ve gelişlerinde onları karşılayıp uğurlamak da hâcibin vazifelerindendi. Saray ve idarî teşkilâtında Abbâsî kurumlarını örnek alan Sâmânî ve Gaznelî devletlerinde hâcib, sarayla ilgili bu teşrifât vazifelerini devam ettirmiştir. Elçilerin ve huzura çıkacak olanların saraya gelişlerinde karşılanmaları ve yol gösterilmesi gibi sarayla ilgili usûllerin yerine getirilmesini sağlardı.

Bazı devletlerde bu görevi yürüten memur, saray merasimlerine iştirak edeceklerin yerleri ve riayet olunacak kaidelerin tespiti görevini de üstlenirdi. Büyük Selçuklularda 'hâcib-i dergâh' adını alan memur, saray içindeki bazı teşrifât usûllerinin tatbikinden mesuldü. Bununla birlikte, Büyük Selçuklularda ve Harezmşahlarda önemli bir yer işgal eden, hükümdara misafir geldiği zaman onları karşılayan ve hizmet eden 'hâcibü'l-hüccâb'dan bahsedilmektedir. Gaznelilerde hâciblerden başka, elçilerin karşılanması, ağırlanması, sultanla görüşmesi ve diğer münâsebetleri esnasındaki teşrifât işlerine bakan ve bu arada, ziyaret için gelen vali ve devlet adamlarının sultanla görüşebilmeleri için aracılık eden 'resûldâr' adlı bir görevli bulunmaktadır.

Gaznelilerde sultanın hususi yüksek dereceli hizmetçisi olarak hâcibler gibi görev yapan bir başka saray memuru da 'agaci' idi. Yine sultanın özel emirlerini gereken yerlere ulaştıran, divân vb. toplantılarda emrettiği kişileri çağıran, sarayın kapısında asılı duran perdeyi kaldırmak suretiyle, sultanın huzuru için hazır bulunduğunu ima eden görevinden dolayı da 'perdedâr' ünvanını alan bir başka saray görevlisine rastlanmaktadır.

Anadolu Selçuklularında ise, ellerinde birer çomak bulunan hâcibler, hükümdarın kabulleri sırasında protokol işlerini yerine getirir ve teşrifâtı organize ederlerdi. Bununla birlikte, bir diğer görevli ise Anadolu Selçukluları, İlhanlılar ve Memlûkluların saray teşkilâtında görülen 'emîr-i meclis' idi. Bu görevli de, merasimlerde sultanın teşrifâtçısı olarak görev yapar ve hükümdarla görüşmek isteyenleri huzura alırdı. Anadolu Selçuklularında, ayrıca merasimde ve hükümdarların Cuma resmi kabullerinde, üzerinde bol yenli üst elbisesi ve başında büyük sank olduğu halde sultanın huzurunda durup teşrifâtçılık eden ve merasimden sonra da Fars lisanıyla hükümdara dua eden 'emîr-i mahfil' unvanlı görevli vardı. İlhanlılarda askeri teşrifât işleri, 'yasavul' denilen görevlinin mesuliyetinde olduğu gibi, Akkoyunluların da teşrifâtçı yerine kullandıkları 'yasavul' adlı görevlileri vardı.

Memlûklardaki hâcibü'l-hüccâbın başlıca vazifesi, dârü'l-adl divânına getirilenleri sultanın huzuruna çıkararak divân mübaşirliği görevi yapmaktır. Emrinde ellerinde sopalarla hizmet eden hâcibler bulunmaktaydı. Daha sonraları dârü'l-adlin başına da geçmiş ve zabıta işlerinden de sorumlu hale gelmişti. Memluk devletinde 'devâdâr' denilen görevliler ise, değişik hizmetlerde bulunmaktaydılar. Elçileri karşılayıp huzura çıkarmak, haftanın belli günlerinde bizzat sultanın da katıldığı mezâlim divânlarında bulunarak hâcibler ile ayakta beklemek ve mahkemeye giriş çıkışları düzenleyerek disiplini sağlamak devâdârın vazifesiydi. Devâdârlık, Anadolu Selçuklularında reisülküttâblığın önemli bir görev olarak ortaya çıkışı, Osmanlılarda ise nişancı ve reisülküttâblığın ihdası ile önemini kaybetmekle beraber varlığını muhafaza etmiştir.

Anadolu Selçuklu devletinin idarî teşkilâtının varisi olup, İlhanlı ve Memlûkluların tesirinde kalmış olan Osmanlı devletinin, Fatih Sultan Mehmed'e kadar gelen müesseselerinin teşkilâtını veren *Kânûnnâme-i Âl-i Osman*'ın, aynı zamanda bu devletlerin devlet geleneğini aksettirdiği de söylenebilir.

Osmanlılar, kendinden önceki Türk ve İslâm devletlerinin yönetim ve usûllerini ve siyasî kurumlarını alarak kendi toplumlarının ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde geliştirdiler ve yeni bir müessese kurdular. Osmanlıların, Asya'dan getirdikleri Türk hususiyetlerinin, Anadolu ve Önasya'nın diğer yörelerindeki yerli ve faydalı unsurlarla ahenk içinde kaynaşması uzun zaman almıştır. Ama, bu oluşum müesseselerle birlikte bütün toplum hayatına yansımıştır. Osmanlı devletinde müesseselerin oluşumunda bu görevi Teşrifât Kalemi'nin yaptığı görülmektedir.

XVI. yüzyıldan itibaren, Osmanlı devletinde tespit edilebilen teşrifât müessesesi, varlığını devletin sonuna kadar devam ettirmiştir. Ancak, teşekkülü esnasındaki işlevi, aynen devam etmemiş; zamanla görevlerinde bir takım değişiklikler olmuş ve bir müddet sonra, kuruluşu esnasındaki durumuna nazaran oldukça farklı bir hüviyet kazanmıştır. Başdefterdârlığa bağlı bir memuriyet olarak ortaya çıkmış olan 'teşrifâtî'lik, XVII. yüzyılın ikinci yarısında, devletin protokol işleri ile alâkadâr ve merasimlerin düzeninden sorumlu bir müessese haline gelmiştir.

Teşrifâtçı, padişaha gelen çeşitli pişkeşlerin listesini yapıp defterlerine kaydetmek ve teşrif, in'am, âdet olarak nitelendirilen nakdî ve aynî ödemelerin masraf kayıtlarını tutmakla görevli idi. Bunlardan 'teşrif' adı altında yapılan ödemeler, kelime manasının da ifade ettiği gibi taltife ve bu suretle şereflendirmeye vesile olan ihsanları ifade etmiş ve daha ziyade elçilerle, Eflak ve Boğdan Voyvodaları, Kırım Hanı gibi muteber misafirlere giydirilen hil'atler ve ikametleri esnasındaki çeşitli masraflarını karşılamak üzere yapılan bir takım ödemeler hakkında kullanılmıştır.

Osmanlılardan önceki devletlerde görülen devâdârın yerini Osmanlı teşkilâtında nişancı ve reisülküttâb almıştır. Bununla beraber, başlangıçta devâdâr adlı görevliye rastlanmaktadır. Öyle ki, Osmanlı devletinde, divân-ı hümayunda vezir-i azamın devât-

dârlığını yapan bu görevlinin, bazı nizâm ve kanun kayıtlarını da tuttuğu anlaşılmaktadır. Osmanlı teşrifât müessesesinin ilk olarak tespit edildiği H.942 (M.1535-36)'den sonra da teşrifât kaidele-
rinin kanunnâmelerde yer alması, Osmanlılarda da devâtdârın bazı teşrifât usûllerine dair kayıtları tuttuğunu düşündürmektedir. Nitekim Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*'ında, cülus mera-
simi esnasındaki tasaddur hususundaki bir açıklamadan sonra, "...1050 tarihinde dustürü'l-amel olunmak üzere inşâ olunan kâ-
nunnâmelerde musarrahdır" şeklindeki ifadesiyle, 1640'da teşri-
fât kaidelerini ihtiva eden ve tatbıkatta müracaat olunmak üzere derlenmiş kanunnâmelerin bulunduğunu göstererek bu görüşü teyit etmektedir.

Belki de, 1095/1683-84'den itibaren divân-ı hümayunda teşrifâtçılıkla beraber devâtdârlık görevini uzun müddet yürüten Ni'metî Ahmed Efendi (öl.1121/1709-10), hazine kâtibliği sınırlarını aşarak, merasimleri idarede görev alan ilk teşrifâtçıdır. Bu durumda, Osmanlı devletinde de ehemmiyetli olmamakla beraber, önceleri devâtdârlığın merasimlerde teşrifâta dair bazı görevleri de yürüten bir memuriyet olduğu; fakat, zamanla bunların tamamen teşrifâta toplanması ile iyice ehemmiyetini kaybedip, teşrifâtçılara ek bir memuriyet olarak verilmeye başlandığını söylemek mümkündür.

Bununla birlikte, XVII. yüzyıl sonlarına kadar henüz teşkilât ve müessese kanunlarından ayrı telakki edilmeyen teşrifât kanunlarının tedvini ve muhafazası görevi, bürokratik işlemlerin baş durumundaki nişancıya ait olup mercii de bu makamdı. Nitekim, bu görevi ve kanunlar hususundaki vukufu dolayısıyla kendisine *müftî-i kanun* da denilmiştir. Osmanlı devleti, kendinden önceki devletlerde de bilinen ve kullanılan bir terimi almış, benzeri manalarla kullanmış ve bu tür masrafları ayrı bir kalemden toplayarak, bu işle görevlendirdiği memuruna da '*teşrifâtî/teşrifâtçı*' denilmiştir.

Ortaya çıkışı esnasında bir Maliye kâtibi durumunda olan ve bu görevini yaklaşık iki yüzyıl kadar devam ettiren teşrifâtînin, merkez teşkilâtı içerisinde ehemmiyetli bir memur olarak yer alışı, merasimler düzeninin sorumlusu haline gelişinden sonra, ya-

ni XVII. yüzyıl sonlarından itibaren. Müessese, bu ikinci safhasıyla, bazı değişikliklerle beraber, iki buçuk asır, yani devletin sonuna kadar devam etmiştir. Teşrifât kelimesi protokol kaidelerini ifade eden manasını, müessesenin bu değişimi ve ayin, resm, rûsüm, merasim usûllerinin defterleri dahilinde yer almaya başlaması ile birlikte kazanmıştır.

Hangi münasebetle olursa olsun, Osmanlı devletinde XVI. yüzyıl ortalarından beri bir teşrifât teşkilâtının varlığı bilinmekte ve bu teşkilâtın XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren merasimler esnasında bizzat görev aldığı tespit edilmektedir.

Teşkilâtı

Her medenî topluluğun maziye ait kendine has bir takım merasim, teşrifât ve teşkilât idaresi olduğu gibi, Osmanlıların da bu hususta parlak ve geleneksel bir mazisi vardır. Hattâ denilebilir ki, medeniyet tarihi, teşrifât ve teşkilâta Osmanlılar kadar ehemmiyet vermiş, bunu yüzyıllarca muhafaza ve devam ettirebilmiş hiçbir millete şahit olamamıştır. Bu yüzdendir ki, Osmanlı devleti teşrifât uygulamalarında devirlerinin en üstün seviyesine ulaşmıştır.

İnsan hayatında zarurî olan muaşeret, bir takım adâp, kaide ve nihayet kanunları icap ettirirken, bu hususta, Osmanlı devleti gibi bir devletin sarayındaki durumun ne olacağı kendiliğinden aydınlanmaktadır. Zira daha ilk Osmanlı padişahı zamanından itibaren çeşitli teşrifât usûllerinin konulduğunu görmekteyiz.

Tarihçi Şükrullah, Ertuğrul Bey'in ölümü üzerine Osman Bey'in cülusunu anlatırken, Selçuklu Sultanı tarafından hakimiyet alâmeti olarak, yarlık, tuğ, davul, kılıç ve kaftan gönderilerek savaşa memur kılınan Osman Bey'in bunları ayakta karşıladığını ve padişahlık töresince davul çalındığını; nihayet, "kutlu olsun" denildikten sonra oturduğunu anlattıktan sonra, "O çağdan beri Osman'ın töresidir: Ne zaman seferde davul çalınsa, Osmanogulları ayakta dururlar" demektedir.

Osmanlı tarihinin ilk dönemlerine ait kaynaklar tamamıyla bilinmemekle beraber, Osmanlı sultanlarının sade bir hayat yaşadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim, Osman Bey'in (1299-1326) Sö-

ğüt, Yenişehir ve Eskişehir'deki oturduğu yerlerin üç-dört odalı basit bir evden ve Orhan Gazi'nin de (1326-1360) Bursa ve İznik'teki yerlerinin nihayet sekiz-on odalı Tekfur evinden ibaret olduğu bilinmektedir.

Sultan I. Murad'ın (1360-1389) Edirne'yi hükümet merkezi yapmasından sonra, orada mükellef ve muhteşem dairelere ayrılmış saraylar inşa edip merasime dair bazı usûl ve kaideler koyduğu kayıtlarda belirtilmektedir Yıldırım Bayezid (1389-1402) zamanında da bir dereceye kadar ihtişamın başladığı söylenebilir. Şöyle ki, saray ahırında yüzlerce at ve av hayvanı, birçok muhafızlar, sekbanlar, saray içinde birçok câriyeler, iç ağaları ve teşrifâtçılar bulunuyordu.

Çelebi Sultan Mehmed'in saltanatı (1413-1421) çoğu defa iç mücadelelere sahne olduğundan, uzun boylu teşrifâta müsait değildi. Lâkin, II. Murad'ın (1421-1451) sarayında intizam ve ihtişam tamamıyla bulunmaktaydı. Kendisi harpler dışında kalan zamanlarında bazı ıslahatlar yapmış, saraya ait bazı merasim ve teşrifât kaideleri koymuştu. Saray muhafazası için ayrı ayrı nizamla tabi bir alay üniformalı kapıcılar, baltacılar, ak ağalar, çavuşlar; saray içinde de sofracılar, çeşniciler, kilerciler, hazineciler kullanılmıştı.

Fatih Sultan Mehmed'in (1451-1481) İstanbul şehrini fethi, imparatorluk kalıplarının ve teşrifâtının da devralınması anlamına geldi; çünkü, II. Mehmed'in kanunlarının küçümsenemeyecek bir bölümü, kademe ve teşrifâtla ilgilidir. Sultan II. Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra, saray merasim ve adâbının biraz daha değiştiği görülmektedir. Başta sorguçla gümüş taslar giyen peykler, süslü ve heybetli solaklar ve şaşaalı alaylar bu dönemde başlamıştır. Fatih Sultan Mehmed'in tanzim ettiği meşhur *Kânunnâme-i Âlî Osman*'ın bir çok maddeleri, saray içi ve dışı merasimleri ve teşrifâtını açıklamaktadır.

Teşrifâta ait her yeni ihtiyaçla artan ve gelişen bu usûl ve kaideler, ilk defa bazı ilavelerle Fatih Kanunnâmesi'nde derlenmiştir. Teşrifât ve teşkilât kanunlarını derleyen *Kânunnâme-i Âlî Osman*'ın mukaddime kısmındaki ifadeden anlaşıldığına göre; eser, divân-ı hümayunda kullanılmak maksadıyla ve mevcut kaidelerin

tekmili suretiyle kaleme alınmıştır. Üç bâb üzere tertip olunmuş kanunnâmenin, bilhassa birinci bâbında yer alan divân-ı hümayun ve ikinci bâbındaki arz, bayrak ve yine divâna dair bazı teşrifât usûlleri dolayısıyla kendisine müracaat olunan bir teşrifât defteri görevini de üstlendiği anlaşılmaktadır.

II. Bayezid (1481-1512) döneminde, sarayda müezzinbaşılık, berberbaşılık, tüfekçibaşılık, başlalalık, özengi ağalığı gibi memuriyetler kurulmuş ve bunlardan her birinin vazifeleri bir talimatnâmeyle bağlanmıştır. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ise, her hususta sadeliği sevdiği halde, sarayın gelenek şeklini alan teşrifât merasimlerini bozmamış; hatta, “*Hırka-i Saâdet*” ziyaretini mevcut merasimlere ilave etmiştir. Bu tarihten itibaren, saray içinde tamamıyla teşrifât kuralları geçerli olmaya başlamıştır. Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) zamanında, sarayın her türlü ihtişamı en üst seviyeye gelmişti. Bu devrede sarayın muhafazası, resmî günler, alaylar pek parlak şekilde yapıldı. Devletin büyümesi ve ihtişamının artmasına uygun olarak, gerek saray gerekse divân ve diğer alanlarda teşrifât kaideleri de çoğalmış; bu sebeple, bir yetkilinin idaresinde teşrifâtın yürütülmesi zaruret olmuştu. Kanunî dönemi, teşrifâtçılığın tam anlamıyla müessesleşmesinin başladığı dönemdir. Saray ve divân-ı hümayunda yapılan merasimler, artık teşrifât defterlerindeki usûllere göre yapılmaya başlanmıştır.

Bu dönemde Teşrifât Kanunu, çok kapsamlı bir derleme durumuna ulaştı. Saray erkânının bütün sınıfları, yüksek rütbeli memurlar ve ordunun değişik birlikleri, giysileri veya başlıkları ya da her ikisi ile birbirlerinden ayrılmıyordu. Her grubun ve bu gruplardaki her subayın törenlerde duracağı yer ve yürüyeceği sıra belliydi. Başta sultan olmak üzere, üst kademedeki her memurun resmî belgelerde kullanacağı unvanlar vardı.

Teşrifât gerektiren olaylar, çok ve görkemliydi. Bu törenlerden hepsine yönetim kurumunun her biriminden temsilciler katılır; en büyük törenlerde ise, yönetim kurumunun bütün üyeleri hazır bulunurdu. Bu törenleri sade törenler, dinî törenler ve fevkalade törenler olarak gruplandırmak mümkündür. Barış zamanında Cumartesi, Pazar, Pazartesi ve Salı olmak üzere haftada

dört kez yapılan olağan divân toplantıları, sade törenler içine girerdi. Cuma günleri, sultan görkemli bir geçitle camiye giderdi. Diğer günlerde bazı görevliler kendi amirlerini ziyaret ederlerdi. Üç ayda bir sarayın birinci ve ikinci kapıları arasındaki geçit alanında büyük bir törenle yeniçerilerin maaşları verilir. Zenginlik ve ihtişamı göstermek için elçilerin kabulü sırasında, bu tür törenler düzenlenirdi. İmparatorlukta bütün Müslümanların katıldığı İslâmiyet'in dinî bayramları, saray tarafından büyük şatafatla kutlanırdı. Bunlardan birincisi, oruç ayı olan Ramazan'ın sonunda, ikincisi ve daha önemlisi ise yetmiş gün sonra kutlanan Kurban bayramı idi. Bayram günü, bütün saray erkânı ve devlet yöneticileri büyük törenle sultanın elini öperlerdi. Sultanın erkek ve kız çocuklarının doğumu, oğullarının sünneti, kızlarının evlenmesi, tahta çıkmak ve sultanın savaşa gitmesi gibi olaylar, fevkalade törenlerin başında gelirdi.

Belirtildiği üzere, teşrifâtçılık adı altında bir müesseseye, ilk olarak 942 (1535-36) tarihinde rastlanmaktadır. Bu tarihte teşrifâtçı ismi verilen görevli, Hazine-i Âmire kâtiplerindendir. 974-75 (1567-68) tarihlerinde şikk-ı evvel, şikk-ı sâni ve Anadolu defterdârlarına tabi kâtiplerin toplam sayısı otuz olup, teşrifâtçı, şikk-ı evvel defterdârına bağlı olanlar arasında idi. Teşrifâtçı, hâcegân-ı divân-ı hümayun mensuplarından idi. Teşrifâtçılık kaleminde, ayrıca Hazine-i Âmire şagirdleri zümresinden olup, 'halife' ve 'şagird' ismi verilen memurlar bulunurdu. Bunlardan halife, başkâtip mümeyyiz durumunda; şagird ise, ileride bir memuriyete tayin olunmak üzere kaleme devam eden bir stajyer konumundaydı.

Hâcegân-ı divân-ı hümayun ifadesinin de işaret ettiği gibi, teşrifâtçının amiri olduğu kalem, divân-ı hümayun kalemlerindendi. Bir maliye bürosunun divân-ı hümayun kalemleri arasında yer almasının izahı şöyle yapılabilir: Devlet idaresinin Bâb-ı Âli'ye naklinde önce, maliye ve divân-ı hümayun iç içe bir vaziyette idi. Hatta, teşrifâtçının bağlı bulunduğu başdefterdara, 'defterdâr-ı divân' ve idaresindeki hazineye de 'divân-ı hümayun hazinesi' denmekteydi. Zaten, ilk defa Sâsânîler'de kullanılıp İslâm ve Türk devletleri vasıtasıyla Osmanlı devletine geçen 'divân' kelimesi, önceleri devlet işlerine ait her türlü hesap defteri için kullanılırken, zaman-

la maliye dairesini ifade eden bir terim olmuş; daha sonraları da bütün devlet dairelerini ifade eden bir ıslahat haline gelmiştir.

Teşrifâtçının emri altında bir Teşrifât Kalemî vardı. Kalem şefi olan teşrifâtçıdan sonra derece sırasıyla, muavin olarak teşrifât kisedân, teşrifât halifesi, kaftancıbaşı ve teşrifât kisedân yamağı gelirdi. Teşrifât halifesi veya teşrifâtçı kalfası ve kisedâr, teşrifâtçının muavinlerinden olup, saray ve devlet merasiminin tekmiil sicillerini muhafaza etmekle mükellefti. Kaftancıbaşı ise, padişah veya sadrazamın huzurlarına kabul edilecek olanlara giydirilecek hil'atleri muhafaza eder ve icap ettikçe çıkarırdı. Burada, teşrifât şagirdleri ismiyle bazı kâtipler olup, kadroda boşluk olduğunda bunlardan ehliyetlisi kisedâr yamağı olurdu.

Teşrifâtçı dairesinde yevmî, mufassal ve müteferrik olmak üzere müteaddit defterler vardı. Yevmî defteri, gün ve tarih sırasıyla tutulmuş olan defterler olup, padişaha takdim edilen zevâtın isimleri, giydikleri hil'atlerin türleri, kürk masrafları ve ziyafetler dolayısıyla yapılan sarfiyât, sefirlerin kabulleri esnasındaki tertip ve masrafları, divân içtimâi zamanlarında bulunan âzaların isimleri ve sair bütün merasimin özet olarak kaydedildiği defterdi. Mufassal defter, sadece teşrifâta aitti. Bu defterde, padişahın cülusunda yapılacak merasim, başlangıcından sonuna kadar teferuatlı olarak yazılmıştı. Yine, bayram tebrikleri, mevlit alayı, sefir kabulü, kılıç alayı, surre alayı, padişah veya sultan ve kadın efendilerin cenaze alayı, sadrazam, kaymakam, reisülküttâb, kadiaskerler, nişancılara ait teşrifât kanunları, divân merasimi ve ulûfe ve arz divânları en ince ayrıntısına kadar yazılmıştı. Ayrıca, giydirilen hil'atlerin cins ve miktarını gösteren defterler ile teşrifâta tabi tahvilât defteri, Bîrûn hazinesi için satın alınan kumaşlarla, hil'atlerin defterleri. in'am, ziyaret, masraf defterleri, samur muhasebesi defteri ve saire isimler altında bir kısım defterler de vardı. Teşrifât defterlerinin asıl nüshaları, hazineye durur ve icabında bir tereddüt hasıl olduğu zaman müracaat edilirdi.

Törenlerin bu kadar ayrıntılı olarak teşrifât defterlerinde kaydedilmiş olması ve yine aynı duyarlılıkla uygulanması, Osmanlı devlet teşkilâtının ne denli eski, geleneksel ve güçlü bir bürokrasiye sahip olduğunu açıkça göstermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLET İŞLERİNE AİT TÖRENLER

CÜLUS-I HÜMÂYUN

Arapça bir kelime olan 'cûlus', Türkçe'de "taç giyme, tahta çıkma, hanlama" manalarını karşılayan bir terimdir. Osmanlı devlet törenleri arasında çok önemli bir yer tutan cûlus-ı hümayun, Türk ve İslâm kültüründen alınan bir takım usûl ve teşrifât ile meydana gelmiş olmakla birlikte, Oğuz töresinin bütün izlerini de yansıttığından millî bir karakter taşımaktadır.

Osmanlı resmî törenleri içerisinde en önemlisi, Osmanlı devletinin yapısına ve iktidar anlayışına işaret eden cûlus törenleridir. Her devlette çeşitli şekillerde yapılan tahta çıkış törenlerine, Osmanlı devletinde 'cûlus merasimi', 'biat merasimi', 'cûlus-ı meymenet makrun', 'cûlus-ı hümayun' ve 'iclâs' adı verilmektedir. Ölen bir padişah veya saltanattan uzaklaştırılan bir hükümdarın yerine, ailesinden bir şehzâdenin geçmesi usûldü. Cûlus töreni, devletin siyasî sonuçlar veren en önemli törenidir. Bu sebeple, kargaşalığa, saltanat mücadelelerine ve dış düşmanlara fırsat verilmeden çok çabuk yapılırdı.

Hükümdarın cülusu ve ona yapılan biat işlemleri kültürel, politik ve protokol bakımlarından değerlendirilebilir. Cülus, iç politika bakımından, devlet içinde çalkalanmalara sebep olmaktaydı. Hakimiyet altındaki topraklar, hükümdar ailesinin ortak malı sayıldığından, hükümdarın ölümünden sonra tahta kimin çıkacağı kanunla belirtilmediği için şehzâdeler arasında zaman zaman ciddi saltanat mücadeleleri olmuştur. Saltanat mücadelesini kazanan ve tahta geçen yeni hükümdar, kendi idarî kadrolarını oluşturmak için, hil'at verme usûlüyle bir kısım görevlileri yerinde bırakır, bir kısmını da azlederdi. Aynı şekilde, önceki hükümdar tarafından verilen beratlar da yenilenirdi. XVI. yüzyıl sonlarına kadar, tahta çıkacak şehzâdenin valilik yaptığı sancaktan gelmesi mecburi olarak beklenir; bu arada divân toplanmaz, yönetime ilişkin kararlar alınmazdı. I. Ahmed'den (1603-1617) itibaren şehzâdelerin sarayda göz hapsinde tutulmaları sebebiyle, cüluslar da hemen, tahtan indirme veya ölüm olayını izleyen saatlerde olabilmekteydi.

Hükümdar soyundan hanedana mensup olan her erkek çocuk, doğuştan itibaren padişah olmaya hazırlanır ve öyle yetiştirilirdi. Ülkenin, hanedanın ortak malı olarak kabul edilmesinden kaynaklanan bu durum, zaman zaman mücadelelere sebep olmuştur. Nitekim, Osmanlı devletindeki ilk saltanat mücadelesi, Ertuğrul Bey'in ölümünden sonra oğlu Osman Bey ile amcası Dündar Bey arasında olmuştur. Bu tür mücadelelerin en büyüğü Yıldırım Bayezid'in vefatından sonra başlayan ve 12 yıl devam eden Fetret Devri adı verilen mücadeledir. XVI. yüzyıl içerisinde de II. Bayezid'in oğulları Ahmed, Selim ve Korkut arasındaki mücadele ile Kanunî'nin oğulları arasındaki saltanat mücadeleleri, Osmanlı devletinde büyük problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sultan I. Ahmed döneminde tahta geçme usûlü değiştirilerek, "*ekber evladın tahta çıkması*" kabul edilmiş; böylece, Osmanlı tarihinde "*kafes hayatı*" denilen bir dönemin başlamasına sebep olmuştur.

Osmanlı devletinde cülus merasimi yaptıran ilk padişah II. Murad'dır. Babası I. Mehmed'in öldüğü sırada Amasya'da bulunan ve ancak kırk gün sonra payitahta gelebilen II. Murad, tah-

ta çıkış merasimi yaptırmış, devlet büyüklerine, ahaliye, askere cülus bahşişi dağıtırmış ve etek öptürmüştür. İstanbul'un fethinden sonra, cülus merasimleri kanunnâmede belirtildiği üzere, Topkapı Sarayı'nda Bâbüssaâde önünde yapılmaya başlanmıştır. Topkapı Sarayı'nda cülus ve bayram gibi herkesin katıldığı törenlerde, taht içeriden çıkarılıp Bâbüssaâde önüne kuruluyor, tören Bâbüsselâm ve Bâbüssaâde arasındaki Alay Meydanı denilen ikinci avluda yapılıyordu. Cüluslarda tahta çıkacak olan padişah, önce Hırka-i Saâdet dairesine gider, iki rek'at namaz kılıp dua eder ve Has Odalıların biatlarını kabul ettikten sonra cülus töreni için dışarı çıkardı. Bu esnada, Bâb-ı hümayun ile Bâbüsselâm arasındaki birinci avluda ise biat törenine katılmayan askerler toplanırdı. Törenlerde dışarıya çıkarılan mücevherli, işlemeli tahtların altlarına kıymetli halılarla üstlerine kumaşlar serilip, 'makad' adı verilen minderler ve 'yan makad' denilen yastıklar konulurdu.

Biat Töreni

Biat, İslâm devletlerinde idare edenle idare edilenler arasında yapılan, seçim veya bağlılık karakteri taşıyan sosyopolitik akitir. Başka bir ifadeyle biat, İslâm hukukuna göre, devlet başkanı ile ümmet arasında akdedilen bir sözleşmedir. Bu sözleşme gereğince ümmetin hükümdara mutlak şekilde itaat etme, hükümdarın da ümmeti İslâm hukukuna uygun şekilde yönetme yükümlülüğü doğar. Biat, hükümdara bağlılığın söz verildiği basit bir tören olduğundan, törene tüm halkın katılması mümkün değildi; bu yüzden, ilmiye, mülkiye, seyfiye sınıflarının ve halk temsilcilerinin biat etmesiyle tören tamamlanmış sayılırdı.

Birinin yöneticiliğini benimsemek anlamında kullanılan biat, cülusun tamamlayıcı unsuru olup, hükümdara yapılan sadakat ve itaat şeklidir. İslâm devletinde devlet başkanının iktidarı, kendisine biat edilmesiyle hukukî meşruiyet kazanırdı. Biat, Osmanlı devletinde "el öpmek, etek öpmek, tahta yüz sürmek" şeklinde ifade edilmektedir. Bilindiği üzere biatın ilk örneklerinden biri olarak Hazreti Muhammed'in peygamberliği ve devlet başkanlığında insanların ellerini Peygamber'in eli üzerine koymaları şek-

linde ortaya çıkmıştır. Osmanlıların ilk dönemlerine ait kayıtlar, bu şeklin el öpmek biçiminde olduğunu göstermektedir

Resmî bir cülus töreninin en önemli unsurlarından biri, cülus törenine katılanlardır. Kurallara uygun bir cülus töreninde, sadrazam, vezirler, şeyhülislâm, beylerbeyileri, kadiaskerler, defterdârlar, nişancı ve yeniçeri ağası olmak üzere bütün üst düzey devlet görevlilerinin yanı sıra, ilim adamları, medrese hocaları ve yeniçeri bölüklerinin kıdemli ve itibarlı olanları bulunurlardı. Sefer veya özel durumlar sebebiyle bunlardan bazılarının olmadığı durumlarda, padişahın sonraki en yetkili kişi olarak sadrazamın varlığı törenin gerçekleşmesi için yeterli olabiliyordu. Fakat yeni padişaha, cülus merasiminden evvel önce harem muhafızı olan dârüssaâde ağası, sonra da Enderûn'un en büyük zabiti ve amiri olan silahdâr ağa biat ederdi. Bu iki sadakat yemini, yeni padişahlara, bundan böyle günlük şahsî hizmetinde olacak kimselelerin sadakatini temsil ederdi. Padişahın umum biat için tahta oturmasından evvel sadrazam ve şeyhülislâm âdet üzere öncelikle Hırka-i Saâdet dairesine gidip orada biat ederlerdi. Burada yapılan "biat-ı has" ya da "iç biat"ta sadrazam, şeyhülislâm; sadrazam seferde ise sadâret kaymakamı ve Enderûn ricâli yeni padişaha biat etmekte ve görevlerinde kalmalarına ilişkin kendilerine kürk giydirilmekteydi.

Arşiv kayıtlarında ve kroniklerde, sadrazam ve şeyhülislâm dahil olmak üzere bütün devlet erkânı için 'biat etme' tabiri kullanılıyor olmasına rağmen, kanunnâmelerde üst düzey devlet erkânının 'el öpme'sinin kanun olduğu belirtilmektedir. Hatta, bunlardan özellikle nakibüleşrafa ve şeyhülislâma padişahın ayağa kalkmasının da bir tören kuralı olduğu kaydedilmektedir. Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi'nde, bayramlarda tahtın divân meydanına çıkarılıp kurulduğu, vezirler, kadiaskerler ve defterdârların el öpmeleri gerektiği; hatta, padişahın bunlara ayağa kalkacağı ve daha sonra padişahın yanı başında ayakta duracakları zikredilmiştir. Cülus törenlerine katılanlar derecelerine göre el öpmekte, el öpmeyenler ise devlet ve saltanatın ifadesi olan tahtın önünde eğilerek saygı ve bağlılıklarını belirtmekteydiler.

Yavuz Sultan Selim'den sonra, hilafetin Osmanlılara geçmesiyle birlikte bu tören Kutsal Emanetler'in bulunduğu odada yapılmıştır. Hırka-i Saâdet dairesinde sadrazam ve şeyhülislâmın biatıyla başlayan merasime sarayın içindeki Bâbüssaâde önünde devam edilirdi. Bu merasimde önce nakibüleşraf biat eder, onu vezirler ve diğer devlet erkânı takip ederdi. Padişah Bâbüssaâde önüne konan tahta oturur, biat edenler tahta yanaşır ve padişahın eteğini öperlerdi. Biat töreni Osmanlı devletinin yıkılışına kadar fasılasız devam etmiştir.

Cülus Töreni

İslâm hukukunda halifeyi nasp ve tayin etmek önemli bir görevdir. Onun içindir ki ashâb-ı kirâm, Hazreti Peygamber'i defnetmeden önce halife seçimini ele almıştır. Hazreti Peygamber pazartesi günü vefat etmiş, salı günü yahut çarşamba akşamı defnedilmiştir. Bu arada, ashâbı her şeyden evvel Müslümanların başına bir halife seçmekle meşgul olmuşlardır. Bu uygulama Osmanlı'ya kadar devam ede gelmiştir. Bir halife vefat ettiği zaman, yerine başkası seçilmedikçe defin işleri yapılmazdı.

Türk devletlerinde, tahtı hanedanın belli bir üyesine veren bir gelenek yerleşmemiştir. Zaman zaman saltanat usûlü şeklinde bazı temayüller ortaya çıkmışsa da, esas olan daima tahtı ele geçirene niza gösterme ve tahtın ilâhî takdire açık tutulmasıydı. Bu telakki karşısında, diğer bütün âdet ve teâmüller hükümsüz kalmıştı. Hanedandan biri, şu veya bu suretle fiilen tahtı ele geçirdikten sonra, onun meşruiyeti nazarı ve hukukî bakımdan herkesçe kabul edilmekteydi.

Osmanlıların ilk zamanlarında, tahta geçme usûlünde devlet ileri gelenlerinin etkisi olduğu görülmektedir. Nitekim, Osman Bey'in ve Orhan Bey'in alimlerin ve beylerin isteği ile tahta geçtikleri bilinmektedir. Daha sonraları saltanat usûlü kabul edildikten sonra, tahta geçme, çoğu defa büyük şehzâde olmak üzere çeşitli mücadeleler neticesinde gerçekleşmiştir. Şehzâdelerin sancağa çıktığı dönemlerde, padişahın vefatından sonra onlara haber gönderilmiş; İstanbul'a önce gelen, devlet ricâli ile kapıkullarının desteğini temin edenler tahta geçmişlerdir. Tahta çıkan yeni pa-

dişah da cûlus töreninden sonra babasının cenazesine katılmıştır. Bu durum XVII. yüzyıla kadar devam etmiştir.

XVII. yüzyıldaki uygulamaya göre, padişah son nefesini teslim eder etmez, dârüssaâde ağası durumu hemen sadrazama bildirir, o da divânı toplantıya çağırırdı. Sadrazamın başkanlığında toplanan ve İstanbul'da bulunan bütün vezirler, bilginler, ocak ağaları, ihtiyarlar ile divân memurlarının katıldığı divân müzakeresinde, şehzâdeler arasında lâıyk olan ve yaşça en büyük bulunan biri seçilir ve dârüssaâde ağasına bildirilirdi. Eğer padişah, şeyhülislâmın riyâset ettiği '*meşveret meclisi*'nin kararıyla tahttan uzaklaştırılmışsa, yeni padişah yine aynı meclis kararıyla seçilirdi. Dârüssaâde ağası, silahdâr ağa ile birlikte *Şimşirlik*'te bulunan seçilmiş şehzâdeye giderek onu babasından, amcasından veya büyük biraderinden boşalan makama davet ederdi. Bu arada, divân üyeleri çoğu zaman *Kubbealtı* denilen divân toplantılarına mahsus ve bazen de *Sünnet Odası* denilen yerde yeni padişahın ortaya çıkmasını beklerdi. Fakat, I. Ahmed ve II. Mustafa örneklerinde olduğu gibi, bazen bu usûlün dışına çıkarak devlet ileri gelenlerini beklemeden tahta cûlus eden padişahlar da olmuştur.

XVII. yüzyılın başlarından itibaren, tahta geçecek şehzâde dârüssaâde ağası ve silahdâr ağa tarafından *Şimşirlik*'teki dairesinden alınır, padişahın vefat ettiği ve saltanat nöbetinin kendisine geldiği söylenip tebrik edilirdi. Bilhassa bu dönemde cereyan eden kanşıklıklar sebebiyle, bazı padişahların suikasta kurban gitmeleri sebebiyle, saltanat sırası kendisine gelen şehzâde temkinli olmak zorundaydı. Bu yüzden, Selçuklularda olduğu gibi tahta yeni geçen hükümdara ölen padişahın naaşı gösterilirdi. Yeni padişah olan şehzâde, Has Oda'da eski padişahın ölüsünü görüp tanıdıktan sonra, bir koltuğunda dârüssaâde ağası (kızlar ağası) öbür koltuğunda silahdâr ağa olduğu halde, Has Oda önündeki demir kapıdan çıkarak kendisini karşılayan arz ağaları ile birlikte taht odasına geçer, Hırka-i Saâdet yanında iki rekat şükür namazı kılardı. Burada, sadrazam ve şeyhülislâmın biatından sonra, başında saltanat alâmeti olarak '*Yusufl*' denilen destan -ki sorguçlu bir sanıktır- koyar, sırtına '*Â'lâ kaplı kapaniçe*' denilen ve göğsü mücevher şemseli ve büyük yakalı samur erkân bir kürk gi-

yerdi. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bazı padişahların 'Yusufl' denilen ve Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan getirterek Yusuf peygambere ait olduğu rivayet edilen bu sanğı sardıkları görölmektedir. Sankların, bu sank türüne göre sanılmasına daha sonraları, Yavuz Sultan Selim'e isnatla 'Selimi' denilmiştir. Sadece IV. Mehmed yedi yaşında tahta çıktığında, başında 'mücevveze' denilen bir kavuk olmuştur.

Bu sırada, müneccimbaşı yeni hükümdarın tahta oturması için uygun düşecek saati hesaplar ve 'saat-i muhtar' denilen uğurlu an gelinceye kadar teşrifâtçı efendi de tören hazırlıklarını tamamlardı. Eski bir Türk töresi olan müneccimbashının tespiti önemliydi. Zira saltanat değişmesinin dahi müneccimbashının belirlediğı zamana tehiri ve o gün biat edilmesi eskiden beri pek dikkat edilen usûllerdendi. Ayrıca, saltanat değişikliğinde tahta çıkan padişahın hükümet ve saltanatının nasıl olacağı hakkında çıkarılan hükümler, 'Zayıçe-i Tali-i Âli' adıyla yazılıp müneccimbashi tarafından padişaha takdim olunurdu. Merasimlerin icrası için padişahın emri veya müsaadesi gerekirdi. Bununla birlikte, merasimlerde bir değişiklik veya yenilik, yine padişahın vereceğı emirler üzerine gerçekleştirilirdi. Müneccimbashından zayıçe (haber pusulası) alınması ve diğer merasimlerde, kimlerin hangi saatte bulunmaları gerektiğini bildirmek üzere, Teşrifât Kaleminden saat pusulası hazırlanırdı. Zayıçe verildiğı durumlarda, saat tespiti bu zayıçeye göre yapılırdı. Padişaha da bulunması gereken merasimlerde bu saat pusulası takdim olunurdu.

Yeni padişahın cülusu, gün ve saati teşrifâtçı tarafından merasime iştirak edecek olanlara derhal bildirilirdi ve katılacak olanlara tören elbiseleriyle, güneş doğmadan önce sarayda bulunmaları için ilmühaber tezkireleri yazılarak divân çavuşları tarafından kendilerine ulaştırılırdı. Sadrazam ve şeyhülislâm, Hırka-i Saadet odasında biat ettikten sonra divâna gelip cülus töreninin başlamasını beklerdi. İç hazinede duran tahtı, hazine kethüdâsı çıkarır ve Bâbüssaâde'nin muhafazasına memur ak hadım ağaların emri ve zabiti olan kapı ağasına teslim ederdi. Beraberce Bâbüssaâde'den tahtı çıkarıp kapının geniş saçağı altına koyarlardı. Ağır kumaşlardan yapılmış gayet kıymetli döşemesi ve merasimde

öpülecek sırma saçaklar büyük bir itina ile yerleştirilirdi. İkinci avlunun, Bâbüssaâde önüne kurulmuş olan imparatorluk tahtına karşı olan kısmını, bayramlık esvaplarıyla yeniçeri kotaları doldurdu. Tahtın etrafını da Enderûn çavuşları ve kapıcıbaşı ağalar tutar; onların gerisine de, kezâ bayramlık elbiseleriyle bostancılar, zülüflü baltacılar, solaklar ve şikâr-ı hümayun ağaları dizilirdi.

Merasimde bulunacak olanların sıraları teşrifâtçı vasıtasıyla ve bir defterle tertip edildikten sonra, cülus merasiminde eşref vaktin geldiği haber verilince, yeni padişah başında sorguçlu kavuğu ile sağ koltuğunda dârüssaâde ağası, sol koltuğunda silahdâr ağa (bazen de bâbüssaâde ağası) olduğu halde selâm vererek dışarı çıkar; sağ tarafta hazır olan dergâh-ı âli kapıcıbaşı ağalar selâm alıp, sol taraftaki selâmın sona ermesiyle birlikte, dergâh-ı âli müteferrikalanna ve çaşnigîrân ağalarına ve cümle divân-ı âli çavuşlarına selâm verip padişah Bâbüssaâde önünde kurulmuş olan tahta otururken mehterhâne çalardı. Avluyu dolduran askerler de hep bir ağızdan “Aleyke Aunullah-Maşaallah” diye alkış tutarlardı. Padişahın tahta oturmasıyla tören başlamış olurdu. Padişah tahta oturunca, kanun gereği ilk önce nakibüleşraf yeniden biat ederdi. Tören mahallinde hazır bulunan nakibüleşraf efendi, örfiyle ve uzun yenli kürküyle yeni hükümdarın huzuruna çıkıp dua ederdi. Bunun üzerine padişah ayağa kalkarak nakibüleşraf efendinin elini öper, bu arada divân çavuşları alkış ederlerdi.

Padişah tahta oturduğunda, tahtın sağ yanında dârüssaâde ağası, sol yanında da silahdâr ağa dururdu. Sarayın bu iki zabiti, daha önce içeride biat ettikleri için, nakibüleşrafın duasını müteakip, geri kalan saray zabıtları rütbe sıralarına göre gelirler ve ucu silahdâr ağa tarafından tutulan taht saçağını öperek biat ederlerdi. Kırım Hanzâdesi ile saray ağalarının tebrikleri, rikâb ağaları ve kapıcıbaşı ağaların tebrikleri kabul edilirdi. Saray ağalarından mirâlem ağa ve başkapıcı ağa, ikinci, üçüncü ve dördüncü kapıcıbaşı ağalar, büyük ve küçük mirahur ağa, çakırcıbaşı, çaşnigîrbaşı ağa, sakabaşı ağa, cebecibaşı ağa, arpa emîni efendi, atmacacıbaşı, topçubaşı ve çaşnigîr ağalar etek öperlerdi. Onlardan sonra, ulûfeli müteferrika ağalar ve gedikli müteferrika ağalar etek öperlerdi. Bunlar tamam olduktan sonra hekimbaşı

ve cerrahbaşı, çadır mehterbaşı, taşra hazinedârbaşı ve taşra hazine kâtibi, toparabacıyân ve topçuyân ağası, ahır kethüdâsı, dolama-terzibaşı, çadır mehterler kethüdâsı, rahtrân kethüdâları, âlem-i mehter, iskemlecibaşı ve kehhalbaşı ağa etek öperler ve biat ederlerdi.

Saray erbabının biatı bitince, kapıcılar kethüdâsı ve çavuşbaşı ağa, ellerinde gümüş asâlarla Bâbüssaâde önünden Kubbealtı'na giderler ve asâlarını üç defa yere vurmak suretiyle sadrazam ile vezirleri merasime davet ederlerdi. Önce sadrazam, başında mücevveze denilen merasim kavuğu, sırtında samur kürk olduğu halde tahta doğru ilerlerdi. Kubbealtı ile Bâbüssaâde arasında bulunan selâm taşlarının hizasına gelince, padişah sadrazama hürmeten ayağa kalkar; o sırada asker ile saray takımı "Maşallah" diye alkış tutardı. Sadrazam diz çökerek padişahın iki ayağını öper ve tahtın sağ tarafına geçerek dârüssaâde ağasının önünde dururdu. Sadrazamı Kubbe vezirleri, Anadolu ve Rumeli kadiaskerleri ve protokole dahil diğer vezirler takip ederdi. Fakat bunlar, biattan sonra selâm taşlarına kadar geri geri çekilerek geldikleri yere dönerlerdi. Padişah, her kabile geldikçe ayağa kalkar ve "Maşallah" diye alkışlanırdı.

Bu geçit merasiminden sonra, kapıcılar kethüdâsı ile çavuşbaşı ağa, ellerinde gümüş asâlarla Bâbüssaâde önünden Kubbealtı'na giderek şeyhülislâm efendiyi davet ederdi. Sadrazam ve divân azâsı, Yeni Divân-hâne'de, şeyhülislâm ve ulema da eski Divân-hâne'de beklerdi. Şeyhülislâm efendi, başına 'örf' denilen büyük ulema kavuğu ve beyaz çuhaya kaplı samur kürklu olarak gelir, selâm taşlarında yere kadar eğilmez, hafif eğilerek selâm verir, padişah tarafından ayakta karşılanır ve padişahı omuzuna yakın yakasından öperdi. Sonra birkaç adım geri çekilir, bir dua okur ve Kubbealtı'na dönerdi. Şeyhülislâm efendiyi protokole dahil ulema takip ederdi.

Daha sonra defterdâr-ı şikk-ı evvel, reisülküttâb ve defter-i hakanî efendi etek öptükten sonra şehremîni efendi ve tersâne-i âmire emîni efendi, büyük ve küçük ruznamçeci efendi, baş muhasebeci, Anadolu muhasebecisi ve mukabele-i süvar olan efendi, hazine muhasebecisi ve Haremeyn-i Muhteremeyn muhase-

becisi gelip padişahın eteğini öpüp biat ederlerdi. Sonra da mi-mar ağa ve su nazırı olanlar.

Ulemâdan sonra askerî kumandanlar biat ederdi. Yeniçeri ağası ile ocağın ileri gelen zabıtları, topçubaşı, cebecibaşı, hum-baracıbaşı ağalar gelir; padişah bunları tahtında oturmuş olarak kabul ederdi. Sırasıyla yeniçeri ağası ve sekbanbaşı ağa, yeniçeri kâtibi, yeniçeri kethüdâsı, fodla kâtibi, imam efendi, solakbaşı ağalar, yayabaşı ağalar, atlı zağarcılar, atlı sekbanlar ve solaklar kethüdâsı tamam olduktan sonra sipâh ve silâhdâr ağası gelirdi. Sonra, gureba-i yemin ve gureba-i yesar, ulûfeciyân-ı yemin ve ulûfeciyân-ı yesar ağaları, bölükât-ı erbaa kethüdâları ve ocakla-rı, zabîtanları sırasıyla padişahın eteğini öperdi.

Tören esnasında, alkış çavuşlarının yerine göre yaptıkları alkış çeşitleri, padişahın devlet adamlarından kimine ayağa kalkacağı, kimin tebrikini oturarak kabul edeceğini belirtirdi. Teşrifât bakımından şaşırması için, ayağa kalkması gerekenlere "*Ha-reket-i hümayun padişahım, devletinle bin yaşa*"; oturması gerektiği zaman "*İstirahat-ı hümayun padişahım, devletinle bin yaşa*" diyerek haber verirdi. Cûlus töreninin bittiğini teşrifâtçı padişahın eteğini öpmek suretiyle haber verirdi. Padişah huzurda bulunanları selâmlayarak Has Oda'ya geçer, burada biraz dinlendikten sonra ölen hükümdarın cenaze namazına katılırdı.

Padişah tören tahtından kalktığında, sağ koltuğuna sadrazam, sol koltuğuna bâbüssaâde ağası girer ve birkaç adımdan sonra, sadrazam Bâbüssaâde'nin eşiğine yakın bir yerde padişahın sağ koltuğunu dârüssaâde ağasına bırakırdı. Sadrazam geri çekilirken, padişah kendisine yüksek sesle "*Kullanımın bahşışı ve terfii makbulümdür... Verilsin!*" derdi. Bu sözlerin ikinci avluyu dolduran askerler tarafından işitilmesi şart idi. İşitilmezse sadrazam yüksek sesle tekrar ederdi. Akabinde divân resmî olarak toplanır, yeni atamalar ilân edilir ve bahşişler dağıtılırdı. Aynı zamanda yeni padişahın ismini, unvanını ve tahta geçiş tarihini taşıyan yeni paraların basımı için emirler verilirdi. Padişahın Bâbüssaâde haricinde kurulan tahta teşriflerini ilân için, eskiden beri âdet olduğu üzere Sarayburnu'ndan toplanarak umumî biatın kutlanması yapılırdı. Bunun gibi yeni padişahın tahta oturduğunu ilân et-

mek için Sarayburnu'ndan, Yedikule'den, Kızkulesi'nden, Hisarlardan, Tophâne'den ve Tersâne'den toplanması için topçubaşı ağaya; münâdiler bağırması için tellâlbaşı ağaya ve salâ vermeleri için Ayasofya, Fatih, Süleymaniye ve Sultan Ahmed camilerinin müezzinbaşlarına önceden yazılan *buyrulduklar* gönderilirdi.

Osmanlı tahtına yeni bir padişahın çıkmış olduğu, bütün Osmanlı memleketlerine fermanlarla bildirilerek ilân edilir, cami ve mescitlerde yeni padişah adına hutbe okunması emrolunurdu. Osmanlı devleti içindeki il darphânelerine gönderilen başka bir *hük-m-i şerif* ile de, paranın yeni hükümdar adına bastırılması emredilirdi. Ayrıca, Kırım Hanı'na özel olarak bir kapıcıbaşı gönderilmek suretiyle yeni padişahın cülus ettiği haber verilirdi. Siyasî münasebetlerde bulunan yabancı devletlere de, yeni padişah adına, tahta çıkmış olduğunu bildiren ve "*nâme-i hümayun*" diye anılan mektuplar hazırlanıp gönderilirdi. Kırım Hanı'ndan başka Eflâk ve Boğdan Voyvodalarına, Erdel Kralına da cülus haberi iletilirdi.

Cülus merasiminden sonra, başta devlet erkânı olmak üzere cülus tebrikleri başlardı. Uç vilâyetlerden gelen sancak beylerinin ardından, komşu ülkelerden de cülus tebriki için elçiler gelirdi. Cülus tebriklerinin ilk günden başlayıp uzun bir süre devam ettiği görülmektedir. Cülus töreninden hemen sonraki günler içinde devlet adamları ve ulemâ ayrıca tebrike gelir; bunlara, derecelerine göre hil'at ve kaftanlar giydirilirdi. İstanbul dışında bulunan beylerbeyleri ve beyler ise çeşitli vesilelerle sonradan cülus tebriğine davet edilirdi. Tebrike gelenlerin '*cülus pişkeşi*' denilen hediyeler takdim etmeleri usûlden olup, karşılığında '*cülus bahşışı*' olarak para ve çeşitli hediyeler alırlardı.

Tahta geçen bir şehzâde, cülusunu müteakip tıraş olur ve '*tesrih-i ilhye*' tâbiriyle sakal salıverirdi. Küçük yaşta hükümdar olanlar ise, büyüüp yaşları yirmiye geçince sakal bırakırlardı. Yedi yaşında hükümdar olan IV. Mehmed (1079/1669) Yenişehir'e giderken Kavala kasabasında sakal bırakmıştı ki, o tarihte kendisi yirmi sekiz yaşında bulunuyordu.

Cüluslarda, Mekke'deki Kâbe ve Medine'deki Ravza-i Mutahara örtüleri yenilenir, evvelki örtüleri Mekke Emiri tarafından İstanbul'a yollanırdı. Bu kisveler karayoluyla Üsküdar'a gelir ve oradan merasimle Eyüp'e naklolunarak Hazret-i Halid'in türbesinde halkın ziyaretine bırakılır; sonra ulemâ, meşâyih, sâdât ve devlet ricâli tarafından tehlil ve tekbirle ve Edirnekapı yoluyla saraya getirilip Hırka-i Saâdet dairesinde saklanırdı. Saraya girileceği sırada, sadrazam Kâbe örtüsünü taşıyan deveyi yularından tutarak içeri sokardı.

Cüluslardan hemen sonra yapılan işlerden birisi de, tayin, terakki ve bahşişlerdir. Her iktidâr değiştiğinde bütün görevler feshedilmiş sayılırdı. Fakat, yeni padişah çoğunlukla bütün mansıp sahiplerini yerlerinde bırakarak görevlerini onaylardı ve 'tecdî-i berat' için emirler yazılıp rikâb-ı hümayuna gönderilirdi. Üst kadrolardaki değişiklikler ise zaman içerisinde yapılırdı. İbka edilen bu görevlere ayrıca terakki ve bahşiş verilirdi. Bunların dışında, merasim esnasında bizzât padişah tarafından söz verilen askerin bahşiş ve terakkisine ayrıca önem verilir ve en kısa zamanda mutlaka yerine getirilirdi.

Cülus Bahşışı

Cülus bahşışı eski Türk ve İslâm geleneğinden alınmadır. Tahta çıkan yeni hükümdarın, başlıca istinatgâhları olan orduyu memnun etmek için askere para dağıtılması yahut maaşlarına zam yapmaları normal bir hadiseydi. Bilhassa, saltanat veraseti prensibinin kat'i ve mukarrer olmadığı ve tahta çıkmak iddiasında bulunacak müteaddit şahsiyetler bulunduğu devirlerde, yeni hükümdarın bu gibi maddî vasıtalarla müracaat etmesi zaruretti. Bu yüzden, Osmanlı'dan evvel bu âdeti Abbasîlerde, Samanîlerde Gaznelîlerde, Selçuklularda ve Moğollarda görüyoruz.

Bir padişahın ölümü veya hal'i üzerine seçilen yeni hükümdar tarafından askerlerle memurlara verilen paraya 'cülus bahşışı' denirdi. Osmanlı hazinesinin gider bölümlerinden biri olan cülus bahşışı memurların, bilim adamlarının ve kapıkulu askerlerinin bir emeği karşılığında verilen bir ücret olmadığından, tahta yeni oturan hükümdarın kendisine hizmet edenlere bir bağıışı idi.

XVII. yüzyıldan itibaren buna 'cülus in'arı' da denilmiştir. Bu ücret, sadrazamdan başlayarak bütün devlet memurlarına, şeyhülislâmdan başlayarak sahn-ı seman hariç müderrislerine ve yeniçeri ağasından zağarcıya kadar devlet merkezindeki bütün görevlilere yeni hükümdarın bir bahışı olarak ödene gelmiştir.

Osmanlılarda ilk cülus bahşisini Yıldırım Bayezid vermiş, Fatih Sultan Mehmed zamanında ise kanun haline getirilmiş ve daha sonra âdet haline gelip her tahta geçişte uygulanmıştır. Sadece IV. Murad 1623'te tahta geçtiğinde bu ödemeden kısmen kaçınılmıştır. Zira o, altı yıl içinde dördüncü defa tahta geçen padişahı ve hazine de bomboştur. Ama yeniçeriler, zabıtlarının teşvi kiyle ayaklandığında saraydaki bütün altınlar eritilip, cülus bahşisi, ancak bu surette ödenebilmişti. II. Ahmed tahta geçtiğinde, muharebe sebebiyle yeniçerilerin ulûfelerine zam yapılmışsa da kabul edilmeyip bakiyesinin seferden sonra verilmesi vaat edilmiştir.

Padişahın, kapıkulu askerine cülus bahşisi verirken bunu bizât kendisinin "*Kullanımın bahşisi ve terakkileri makbulümdür, verilsin.*" demesi ve bu sözün asker tarafından işitilmesi âdetti. Bu sözdeki "*terakki*" tabiri, bahşisten başka yeniçerilerin yevmiyelerine yapılacak zam anlamına da geliyordu. Terakkilerin verilmesini işitince derhal halka olarak ocak başçavuşu, yeniçeri ocağından ölenlerin, geçmiş Osmanlı padişahlarının ruhlarına ve yeni padişahın selâmetine dua eder ve yeniçeriler "*âmin*" diyerek Fatiha okuduktan sonra merasim biterdi.

Yeni padişah adına basılan altınlardan bir miktar kırmızı atlas keseler içinde, ilk cuma namazından sonra kendisine takdim olunur ve o da bunları sadrazam ve öbür devlet erkânına dağıtır. Aslında cülus bahşisi iki çeşitti: Birisi bir defaya mahsus olmak üzere verilir; diğeri ise askerlerin ulûfelerine zam yapılmasıyla gerçekleştirilirdi. Cülus bahşisi her asker için aynı değildi. Yeniçeriler üçer, sipahiler biner, acemi oğlanları ikişer, cebeciler ve topçulara biner akçe verilmesi kanundu. Memurlardan sadrazama otuzbin, müderrislere üçbin, defterdâra yirmibin, nişancıya otuzbin, reisülküttâba yedibin akçe cülus bahşisi verilirdi.

KILIÇ KUŞANMA TÖRENİ

"*Taklid-i seyf*" denilen kılıç kuşanma merasimi, Osmanlı padişahlarının saltanat makamına oturmaları üzerine, hükümdarlık şiarı olarak yaptıkları bir merasimdi. Bu âdet ve anane, bazı İslâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlılarda da, bilhassa XVII. yüzyıldan itibaren kanun olduğundan, saltanatın sonuna kadar devam etmiştir. Osmanlılardaki bu kılıç kuşanma merasimi, Avrupa krallarının taç giyme törenlerine bedel bir âdetti. Bu husustaki benzetmeler, bilhassa yabancı elçilerin Osmanlı ülkesine gelip, kılıç alayında gördüklerini yazmalarından anlaşılmaktadır. Baron de Tott, kılıç alayı için: "*Bizde taç giyme töreni neyse Türklerde kılıç alayı odur*" demiştir. Aynı zamanda kılıç kuşanma, cülus töreninin tamamlanabilmesi için gerekli olan bir törendi.

Padişah tahta oturduktan ve genel biat yapıldıktan, yani hükümdarın millete ve ülkeye hakim olduğu açıkça onaylandıktan sonra kılıç alayı tertip edilirdi; bu, padişahlık duyurusunun başlıca töreninden idi. Ayrıca kılıç kuşanma, Osmanlı padişahlarının din savaşçısı hüviyetlerini tescil eden dinî-askerî geleneklerden biriydi. Bu tören iki safhalı olup, birinci safhası törenin yapıldığı yere kadar gidiş ve geliş ihtiva eden kılıç alayı; diğeri de kutsal sayılan kılıçlardan genellikle birinin, sosyo-politik sebeplerle bazen ikisini, hatta üçünü kuşanma safhası olup, buna da '*kılıç kuşanma (taklid-i seyf)*' denilmekte idi.

Selçuklularda da uygulanan kılıç alayı, Osmanlılarda da devam eden bir gelenektir. Abbasî halifeleri siyasî üstünlüklerini kaybettikten sonra, mahalli otoriteler olarak ortaya çıkan emir'ül-ümerâ veya âmillere, sahip oldukları manevî nüfuzun alâmeti olmak üzere gönderdikleri saltanat menşurunun yanında, sundukları hükümdarlık nişanları arasında bir de murassa kabızlı kılıç bulunmakta idi. İşte, halife tarafından gönderilen bu kılıcın kuşanılması âdeti, gelenek olarak bazı farklılıklarla Osmanlı devletine intikal etmiş ve bu saltanatda kendilerine mahsus bir gelişme geçirmiştir.

Osmanlı devletinde ilk defa kılıç kuşanan Yıldırım Bayezid'dir. Kahire'de bulunan Abbasî Halifesi El-Mütevekkil'in Bayezid'e '*Sultân'ür-Rûm*' unvanını tevcih etmesi neticesinde gönderdiği

hediyeler arasında bulunan kılıcın, Emîr Buharî tarafından padişahın beline törenle takılması şeklinde olmuştur. Bu vesileyle, Osmanlı sultânları kılıç alayı törenlerini, eski Abbâsî hilâfeti gelenekleriyle ve İslâm dünyasındaki saltanat hukukuyla birleştirmiştir. Kılıç kuşanma, gelenek olarak II. Murad'la başlamıştır. Sultan I. Mehmed'in ölümü üzerine II. Murad Bursa'ya gittiğinde, Şeyh Emîr Buharî şehrin dışına çıkarak halkla birlikte şehzâdeyi karşılamış ve on sekiz yaşındaki genç padişaha kılıç kuşatmıştır. 1421 tarihinde geçen bu olay, bir gelenek halinde beş asır sürmüş ve padişahlar tarafından uyulan başlıca âdetlerden olmuştur.

İstanbul'daki kılıç kuşanma törenlerinin şekillenmesinde Fatih Sultan Mehmed'in büyük rolü vardır. İstanbul'un fethinde keşfedilen Ebâ Eyyüb El-Ensari'nin kabri üzerine bir türbe ve yanına da bir cami yaptırıldıktan sonra, teberrüken burada hocası Akşemseddin tarafından kendisine kılıç kuşatılmıştır. Bundan sonra, Osmanlı sultanlarının Ebâ Eyyüb El-Ensari'nin türbesinde kılıç kuşanmaları bir kanun ve kaide haline gelmiştir.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra hilâfet makamı da Osmanlılar'a geçmişti. Sultan I. Selim, Mısır'dan İstanbul'a dönerken beraberinde getirdiği Câmî-ül Ezher ulemâsından birçok zevât, kendisinin hilâfetini tensip ve tasdik ettikten sonra, Eyüp Sultan Camii'nde hilâfet kılıcını kuşattılar. Böylece, Osmanlı sultanları saltanatın yanında hilâfet makamının da temsilcisi olarak kılıç kuşanma merasimlerini yapmaya başladılar. Buna rağmen, kılıç kuşanmanın I. Ahmed'e kadar resmî bir tören haline geldiğine dair açık bir kayıt yoktur. I. Ahmed'den (1603) itibaren kılıç alaylarının "*saltanat hukukuna müteallik bir nişane*" olarak muntazaman yapıldığı kayıtlarda belirtilmektedir.

XVI. yüzyılın sonuna kadar padişahların Eyüp Sultan Camii'nde kılıç kuşanıp, kendilerinden önceki padişahların türbelerini ziyaret etmelerinden dolayı, bu alaya "*türbeler ziyareti*" de denilirdi. Zira, Eyüp dönüşü alay Edirne Kapısı'nda şehre girer; sırasıyla Sultan Selim, Fatih, Kanûni Sultan Süleyman, Şehzâde Mehmed ve II. Bayezid'in türbeleri ziyaret edilirdi. XVII. yüzyılda, son olarak I. Ahmed kılıç kuşandıktan sonra ecdad türbelerini ziyaret etmişti. XVII. yüzyılın ilk yarısından sonraki tarihlerde bu

merasim 'kılıç kuşanma' veya 'kılıç alayı' olarak kaydedilmiştir; bu dönemden sonra, yalnızca Fatih Sultan Mehmed'in türbesi ziyaret edilmeye başlanmıştır.

Kılıç alayı, Osmanlı padişahlannın hükümdar oluşlarıyla ilgili cülus ve blat gibi törenlerin son halkasını teşkil ettiğinden, çoğunlukla tahta oturduklarının ikinci ile yedinci günü arasında yapıldı. Kılıç alayının eşref gün ve saatte yapılması için müneccimbaşdan bir pusûla alınmasına da dikkat edilirdi.

Yeni padişahlar kılıç kuşanma töreni yapmadan önce Cuma selâmlığına çıkmadıkları için önce kılıç kuşanılır, sonra Cuma namazına giderlerdi. Bazı kaynaklarda "*Taklid-i seyfin Cuma günü yapılması sultanlar kanunu gereğidir*" diye belirtilmektedir. Bu usûl, III. Selim'e kadar böyle devam etmiştir. Fakat, III. Selim "*Kılıç kuşanmak resmî, padişahlann geleneğidir, Cuma farzı Allah'ın emridir*" diyerek bu usûlü bozmuştur.

Eyüp Sultan türbesinde padişahlara kılıç kuşatan zevât her zaman muayyen değildi; çoğu defa bu vazifeyi şeyhülislâmlar yapmıştır. Normal şartlarda merasimi iki kişi icra ederdi. Bunlar, ulemayı temsilen şeyhülislâm ve hanedan halkını temsil eden silahdâr ağası idi.

Fakat, her padişah döneminde farklı şahısların ortaya çıktığı görülmektedir. Sultan İbrahim'den sonra, kılıç kuşatmada üçüncü bir kişi daha ortaya çıkar; bu, padişahın tercih ettiği Mevlevî şeyhlerinden birisi idi. Bazen de orduyu temsilen yeniçeri ağası bu törenlerde bulunuyordu. Ancak XVII. yüzyılda, yeniçerilerin isyan hadiselerine karışmalarından sonra yeniçeri ağasının bu merasime katılması bazı makamlar tarafından onaylanmıyordu. Burada, orta yol olarak kılıç kuşanma merasiminde baş rolü nakibüleşrafın üstlenmesi gerektiği hususunda bir anlaşma oldu ve bu dönemden sonra kılıç kuşatmaları nakibüleşraf yapmaya başlamıştır.

1012/1603'de I. Ahmed'in cülusunda, Şeyhülislâm Ebü'l Meyami Mustafa Efendi kılıç kuşatmıştı. I. Mustafa ve II. Osman'a Şeyhülislâm Hoca Sadüddin-zâde Mehmed Esad Efendi kılıç kuşatmıştı. IV. Murad'a 1032/1623 tarihinde icra olunan taklid-i seyf merasiminde, asrın büyük şeyhlerinden Celvetiye Ta-

rikatı ulularından Üsküdarî Aziz Mahmud Hüdâî Efendi kılıç kuşatmıştı. IV. Mehmed'e şeyhülislâm tarafından kılıç kuşatılırken, Mevlevî dervîşi Mehmed Paşa da hazır bulunmuştu. II. Süleyman'a Şeyhülislâm Debbağ-zâde Mehmed Efendi ve yeniçeri ağası Mustafa Ağa kılıç kuşatmışlardı. II. Ahmed, II. Mustafa ve XVIII. yüzyılın başında tahta geçen III. Ahmed Edirne'de hükümdarlığa geçtikleri için, bunlar Edirne'deki II. Murad'ın yaptırdığı Eski Cami'de kılıç kuşanmışlardır. II. Ahmed'e Eski Cami mahfelinde kılıç kuşanma merasimi yapılmıştı. Burada, evvelâ nakibüleşraf dua etmiş; sonra, şeyhülislâm ile nakibüleşraf beraberce padişaha kılıç kuşatmışlardı.

Aynı şekilde, II. Mustafa'da Eski Cami mahfelinde kılıç kuşanmıştır. II. Ahmed Edirne'de vefat ettiğinden, bu sırada yanında bulunan şehzâde II. Mustafa tahta çıkanlmış; bu sebeple Eski Cami'de kılıç alayı yapılmıştı. Fakat, İstanbul'a vardıklarında Eyüp Sultan türbesinde tekrar alay düzenlendi.

Edirne'de tahta geçen padişahlardan sadece II. Mustafa, hem Edirne'de hem de İstanbul'da olmak üzere iki defa kılıç kuşanmıştır. Türbeye gidiş yolunda, Sultan II. Süleyman gibi deniz yolunu kullanıp kara yoluyla saraya dönmüştür. Buradaki törende II. Mustafa'ya şeyhülislâm efendi kılıcı kuşatmıştı. III. Ahmed'e nakibüleşraf tarafından yeniçeri ağası ve silahdâr ağasının yardımlarıyla kılıç kuşatılmıştı.

Kılıç kuşanma merasiminde kullanılan kılıçlar, alayların dinî-askerî hüviyetine uygun olarak seçilirdi. Bu yüzden, padişahların kuşandığı kılıçlar yalnız bir kılıç olmayıp, padişahın arzusuna göre saraydaki emanetler arasında bulunan kılıçlardan birinin ya da birkaçının birden kuşatıldığı görülmektedir. Takılan kılıçlar arasında, Hazreti Peygamber'e ait kılıç ile ashabdan Halid bin Velid ve Hazreti Ömer'in kılıçları yanında, ataları Osman Gazi ve Yavuz Sultan Selim gibi ünlü Osmanlı padişahlarının kılıçları da tercih edilirdi. IV. Murad, kılıç kuşanma töreninde hem Hazreti Peygamber'in kılıcını, hem de cediti Yavuz Sultan Selim'in kılıcını kuşanmıştı.

Deniz Yoluyla Gidiş

Padişahlar kılıç kuşanmaya kara yoluyla gittikleri gibi deniz yoluyla da giderlerdi. Deniz yoluyla gidilmişse kara yoluyla dönülürdü. Arşiv kaynaklarında, XVII. yüzyıldaki gidişlerin ekseriya deniz yoluyla, dönüşlerin kara yoluyla olduğu yazılıdır. Deniz yoluyla gidişlerde yapılan törenler daha gösterişli olmaktaydı. Padişahın isteğine göre, deniz yoluyla veyahut karayoluyla münasip olması emri, şifahen teşrifâtçı efendiye bildirilir; o da alayın hazırlığını ona göre yapardı. Padişahlar deniz yolunu tercih ettikleri zaman, halkın yeni padişahı görmesi için, dönüşleri mutlaka karadan olmakta ve dönüşteki alaya iştirak etmekteydiler. Deniz yoluyla gidilip kara yoluyla dönülmesi veya kara yoluyla gidilip deniz yoluyla dönülmesinin sebebi, padişahın karalının ve denizlerin hâkimi olduğunu göstermekti.

Merasim hazırlığına bir gün önceden başlanılır ve merasimde bulunacak olanlara çavuşbaşı tarafından tezkireler gönderilirdi. Gönderilen tezkireler üzerine, davetliler sabahleyin erkenden resmî başlık ve elbiseleriyle saraya gelirler; bu arada, kapıkulu ocaklarının gelmeleri de emrolunurdu. Önce toparabacıları, onları takiben sırasıyla topçu, cebeci ve yeniçeri ocakları iki taraflı dizilip padişahın geçmesini beklerdi. Eyüp'te padişahı karşılayacak olan alay, padişahdan önce saraydan ayrılırdı. Alaydan önce asesbaşı ve subaşı maiyetiyle; sonra divân-ı hümayun çavuşları; onların peşinden müteferrikalar ve çaşnigirler, altıbölük ağaları, şikâr ağaları, kapıcıbaşılar; Enderûn'daki rikâb ağalarından mir-i alem, birinci mirahur, çaşnigirbaşı ve daha sonra ulemâ ve şeyhler; onları takiben defterdârlar, reisülküttâb, çavuşbaşı, kapıcılar kethüdâsı; daha arkadan Rumeli ve Anadolu kadiaskerleri, diğer kadılar; onları takiben vezirler ve sadrazam, padişahı beklerdi.

Deniz yoluyla gelecek olan padişah, sabah namazından sonra Harem-i Hümayun'dan çıkıp ata binerek deniz kenarındaki Sinan Paşa Köşkü'ne gelir; buradan üç fenerli saltanat kayığına binip, maiyetinde başlıca silâhdâr, çuhadâr, rikâbdâr ve sair muşahib ağalar olduğu halde, Eyüp iskelesine doğru yola çıkılırdı. Arkadaki kayıklarda dârüssaâde ve bâbüssaâde ağaları kendi sandallarıyla refakat ederdi. Kayıkların hafifliği, zarifliği ve zengin

döşemeleri göz kamaştırırdı. Saltanat kayığını yirmi altı kürekçi çekerdi.

Sultan IV. Mehmed'in kılıç alayında Eyüp Sultan türbesine 'sandal' tabir olunan filikayla gidilmiş, dönüş karadan olmuştı. Padişah küçük olup at üzerinde duramadığından, bindiği atın başını büyük mirahur tutarak çekmişti. Sultan IV. Mehmed içeriden sarı renkte bir libas giymiş olup, onun üzerine altın işlemeli kırmızı bir cübbe vardı. Sultan Selim usûlü imâl edilmiş destanında bir mücevher iğne parlamakta ve onun üzerinde bir sorguç bulunmaktaydı.

Padişah iskeleye vardığı zaman, sadrazam, şeyhülislâm, kadı-askerler, yeniçeri ağası, rıkâb ağaları, kapıcıbaşılar, vezirler, defterdârlar tarafından karşılanır; iskeleye çıkarken sağ koltuğuna sadrazam ve sol koltuğuna dârüssaâde ağası girip kendisi için hazırlanmış ata bindirilirdi. Eğer erken gelinmişse, burada hanım sultanlardan birinin yalısında dinlenirdi. Öğle namazı vakti gelmişse, merasimden sonra dinlenirdi. Padişah, kendisi için konakta hazırlanan yemeği yiyip bir miktar istirahat ettikten sonra, ata binerek önünde sadrazam, vezirler ve diğer devlet erkânı olduğu halde 'buçukçu' denilen görevliler etrafa para saçarak türbeye gidilirdi. Padişah türbeye girdikten sonra sadrazam, şeyhülislâm ve yeniçeri ağasını ya da nakibüleşraf efendiye içeriye davet ederdi. Tören, padişahın hazırlanan yere oturması üzerine Fetih Sure-si'nin okunmasıyla başlardı. Şeyhülislâm, nakibüleşraf ya da padişahın bağlı olduğu tarikat şeyhlerinden birisinin eliyle kılıç kuşandırılırdı. Kılıç kuşandırılırken, padişahın kaftanını silahdâr ağa kaldırarak yardım ederdi. Bu sırada dışarıda dualar edilir. kurbanlar kesilip, sadakalar dağıtılırdı. Ayrıca, padişah adına yeni bastırılan paralar yoksul halka verilirdi.

Padişah için türbede yapılan törende böylesine şerefli ve önemli bir makama gelen padişaha, Allah'ın akıl ve itidal vermesi için dua edilirdi. Şeyhülislâmın hayır duasından sonra, padişah muhteşem bir eda ile İslâm inancına ve şeriat yasalarına sadık kalacağını dair söz verir ve yemin ederdi. Ondan sonra, Kubbealtı vezirleri ve diğer paşalar, padişahın önünde eğilir; eteğini öptükten sonra onu meşru hükümdarları olarak kabul ederlerdi. Bu tö-

ren bittikten sonra padişah, törene katılanlara selâm vererek kara yoluyla Edirnekapi istikametinden saraya doğru hareket ededi. Fatih Sultan Mehmed'in türbesini ziyaret ettikten sonra padişah, Şehzâde Camii karşısındaki *Eski Odalar* önünden geçerken, altmışbirinci cemaatin odabaşısı tarafından verilen şerbeti içerek, şerbet kâsesini altınla doldurdu. Bunu muteakip odabaşısının üç kurban kesmesi âdetti. Padişah, buradan Divân Yolu'yla saraya gelirdi. Atla Bâbüssaâde'ye giden padişah, oradan yeniçeri ağası tarafından atından indirilerek içeri girer ve böylece merasim de sona ermiş olurdu. Törenin bitmesiyle, padişah, Taht Odası'na gitmek üzere Valide Taşlığı'ndan yaya olarak *Altın Yol* adı verilen yola girince, bu yolda bekleyen harem halkına altın serperdi.

Kılıç kuşanma merasimi tamamlanıp padişah sarayına geldikten sonra, bostancı ocağı kayıkçılarına, töreni hazırlayan teşrifâtçıdan itibaren pişkeşçi, mataracı, iskemleci, Orta Kapı ve Bâb-ı Hümayun nöbetçi kapıcıları, seccâdecibaşı, bevâbin-i dergâh-ı âli bölükbaşları denilen Orta Kapı kapıcılarının bölükbaşlarına muayyen miktar altın ihsan olunması, *teşrifât defterinde* belirtilen kanunlardandı. Yine kanun üzere bu kılıç alayında kapıcılar kethüdâsı ile mirahur ağa kara yoluyla avdette, türbe kapısından saray kapısına kadar yürüyerek halkın padişaha verilmek üzere takdim ettikleri istidaları alırdı. Saraya gelince, bu istidalar kapı ağası tarafından mühürlenip padişah namına muameleleri yapılmak üzere, kapıcılar kethüdâsı vasıtasıyla sadrazama gönderilirdi. Ayrıca, kılıç kuşanma merasiminde padişaha hediye verilmemesi beyan edilir ve bu işten kaçınılması istenirdi.

Kara Yoluyla Gidiş

Padişah kılıç kuşanmaya karadan gideceği zaman sadrazam, kallâvi ve beyaz üst ve divân donanımlı atla; şeyhülislâm, ferve-i beyza ve sacaklı atla; kaptan paşa, divân elbisesi ile ve bilcümle ulemâ örf ve muhidi kürkleri; defterdâr efendi, abâ-yı urân ile; hacegân efendiler, müderrisler, sultan şeyhleri, yeniçeri ocağı ricâli ve bilcümle hacegân-ı divân. sipâh, silâhdâr, bölükât-ı erbaa ocakları, dergâh-ı âli kapıcıbaşları ve cebecibaşı, kapıcıbaşı ve toparabacıbaşı ağalar ocakları ricâliyle; gedikli müteferrikân ve

çavuşân hepsi tören elbiseleriyle seher vakti sarayda mevcut yeniçeri, cebeci, topçu, toparabacı ocakları neferleri özel giysileriyle saraydan gidilecek yol tarafından Eyüp Sultan türbesine değin selâmlama için saf olmaları bir gün önceden haberdâr edilirdi.

Törenin olacağı gün sarayda mevcut ve haber olunan saatte, tertip edilen alayın hazır olduğu padişaha haber verilir ve içeriden çıkılır. Çavuşân-ı divân alkış edip, Orta Kapı hancinde sol tarafta sadrazam, şeyhülislâm ve kaptan paşa hazır olup selâmlardı. Yalnız, sadrazam yaya olarak temenna ve alkış olunup süratlice giderdi. Alaydan elle çekilen otuz iki baş at (yedek atlar) mükemmel takımlarıyla geçerdi. Bunların on ikisinin üzerinde altın ve mücevherâtla müzeyyen kalkanlar vardı. Bu alaydaki iki ağa'nın elinde padişahın kıymetli sorguçlarla süslenmiş birer sanğı vardı. Bunları münavebe ile halka doğru eğdirirlerdi. Ahali de bu verilen selâmlara karşı mukabelede bulunurdu. Üçüncü bir ağa, gümüşle işlenmiş ve gümüş levhalarla kaplı padişaha mahsus bir iskemle taşırdı. Padişah ata inip binerken bu iskemleye basardı. Kozbekçisi denilen diğer bir ağa, bir asânın ucuna takılmış mücevherli bir ibrik taşırdı.

Bu alay, resmî üniformalı yeniçerilerden müteşekkil iki sıranın arasından geçerdi. Padişah, yalnızca saf teşkil etmiş olan askerlere selâm verir; sağ elini göğsünde tutar ve gözlerini hafifçe sağa sola çevirirdi. Yeniçerilerin başlarında beyaz börk, ayaklarında geniş mavi şalvar ve kırmızı pabuç bulunurdu.

Sultan II. Süleyman devrindeki teşrifâta göre, evvela asesbaşı ve subaşı; sonra ulemâ, şeyhler, umerâ, nakibüleşraf, defterdârlar, nişancı, reisülküttâb, kadiaskerler, çavuşbaşı ağa, vezirler, sadrazam ve şeyhülislâm gelip padişahı ata bindirirlerdi. Mirâiem ağa özeniği tutar; mirahur ağa ile kapıcıbaşı ağa biri sağda biri solda olmak üzere padişahın iki tarafında giderlerdi. Bu merasim esnasında, padişahın arkasından tahtrevân ve mehterhâne ile kös gelirdi.

Padişah, taklid-i seyf için alay ile Eyüp Sultan türbesine âdet üzere Divân Yolu'yla giderken, alay tertip üzere Eski Odalar başına vardığında, altmışbirinci cemaatin odabaşısı alışlagelmiş bir kâse ile padişaha şerbet arz ederdi. Silahdâr ağa inerek kâseyi

alıp padişaha verir; padişah da durarak şerbeti içerdi. Dârüssaâde ağasına, oda vekilharcı şerbet verir, kâselerine bahşişler konulurdu. Fatih Sultan Mehmed Camii'ne vardığında padişah attan iner, Fatih'in türbesini ziyaret edip dua okurdu. Akabinde Edirnekapi'dan çıkılarak alay ile Eyüp Sultan türbesine varılırken, tören alayı Eyüp Camii'ne gider, yol tarafına dizilip selâma dururlardı.

Padişah rikâb taşına ayak basıp indikten sonra, sadrazam ve yeniçeri ağası padişahın koltuğuna girip türbeye doğru giderlerdi. Şeyhülislâm ve nakibüleşraf padişahı türbede karşılardı. Padişahın türbeyi ziyaretinden sonra şeyhülislâm efendi dua eder ve nakibüleşraf eşliğinde türbe içinde kılıcı padişaha kuşandırılırdı. Bu sırada, diğer mevcut olan ricâl türbenin dışında bulunurdu. Kılıç kuşandıktan sonra elli baş kurban kesilip fakirlere dağıtılırdı.

Davet esnasında şeyhülislâm türbede, diğer devlet ricâli cami avlusu ortasında padişahı selâmlardı. Caminin Bostan iskelesi tarafında olan kapıdan rikâba kadar, sadrazam, kaptan paşa, yeniçeri ağası, defterdâr, reisülküttâb, çavuşbaşı ağası, rikâb-ı hümayun ağaları ve kapıcıbaşı ağalar padişahın önünde yürürdü. Bostan iskelesindeki binek taşında padişah atından indiğinde tekrar alkış olunurdu. Sadrazam sağ tarafında, yeniçeri ağası sol tarafında olduğu halde, padişahı saltanat kayığına bindirip etek öperler ve tekrar alkış yapılırdı. Padişah deniz yoluyla saraya döndükten sonra, vezirler ve sair cümle erbâb-ı alay da yerlerine dönerdi. Padişahın deniz yoluyla dönüşünde, denizdeki gemilerden top atılmak suretiyle kılıç kuşanma merasimine iştirak edilmiş olunurdu.

DİVÂN-I HÜMÂYUN TOPLANTILARI

Büyük küçük her devletin işlerini görmek için devlet merkezinde birinci derecede birer daireleri bulunması tabii olduğundan, diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi, Osmanlılarda da bütün devlet işlerinin birinci derecede mesul merci olmak üzere görüşüldüğü bir divân vardı. Bizzat padişahın başkanlığında ilk merci olarak devlet işlerini görüşmek üzere toplanan divâna, 'divân-ı hümayun' ismi verilmiştir. "Mübarek ve kutlu toplantı yeri, padişah

mecclisi" manasına gelen divân-ı hümayun, padişah katılmadığı takdirde vezirin başkanlığı altında, devlet başşehirinde veya hükümdarın bulunduğu yerde yapılırdı.

Devlet işlerinin divân kurularak yürütülmesi geleneği, Osmanlılara İslâm ve Türk-İslâm devletlerinden intikal etmiştir. Hazreti Ömer zamanından beri, İslâm devletlerinde devlet işlerinin muhtelif divânlar kurularak yürütülmesi usûlü mevcut idi. Emevîler ve Abbasîler'de mevcut olan bu gelenek, Gazneliler'e ve Büyük Selçuklu devletine yansımıştır. Müesseselerinde büyük ölçüde Büyük Selçukluları örnek alan Anadolu Selçukluları'nda da divânlar varlığını devam ettirmiştir. Osmanlı devletinde ise Selçuklu, İlhanlı ve diğer Türk devletleri örnek alınarak bir divân meydana getirilmişti. Nitekim, Selçuklularda '*divân-ı âlî*', İlhanlılar'da '*divân-ı kebir*', Memluklar'da ise '*divân-ı sultan*' adlarını taşıyan divânlar mevcuttu.

İlk olarak Orhan Bey döneminde kurulan divân, devletin büyümesi ve müesseselerin oluşmasına paralel olarak gelişmesini sürdürmüş, üye sayısı artmış, bünyesinde merkezlenen bir bürokrasi oluşmaya başlamıştır. II. Murad döneminde bazı kaideler ve bir takım teşrifât usûlleri konmuş, bir kurul yapısından bir karar organı durumuna gelmiştir. Bilinen klasik yapısına kavuşması ve divân-ı hümayun adıyla anılması, Fatih Sultan Mehmed döneminde olmuştur. Fatih zamanına kadar divâna padişah başkanlık etmekte iken, onun saltanatında bu usûl bırakılmış; bundan sonra, toplantılar vezir-i azamın başkanlığında yürütülmeye başlanmıştır. Padişah, toplantıları tamamen terk etmeyip Divânihâne'ye nazır '*kasr-ı adl*' adı verilen kafesli bir bölme arkasından izlemiştir. Padişah divân başkanlığından çekildiği için alınan kararların padişah ile müzakere edilmesi ve tasdiki zarureti ortaya çıktığından, belirli günlerdeki toplantıların akabinde bu çeşit işler için '*arz günleri*' ihdas edilmişti. Divân-ı hümayun en mükemmel haline, Kanunî Sultan Süleyman zamanında kavuşmuştur. Bu güçlü dönem XVII. yüzyıl ortalarına kadar sürmüştür. Daha sonraları, sadrazamların kendi konaklarında yaptıkları divânın önem kazanmasıyla, divân-ı hümayunun yetkileri yavaş yavaş sadrazam konağındaki toplantılara kaymıştır.

Divân-ı Hümâyûn, devletin en yüksek idarî ve siyâsî mercii olduğu gibi, her millet ve dinden insanın mahallî kadılıklarda halledemedikleri veya bunun gibi çözümleyemedikleri davalarını getirecekleri son karar yeri idi. Divândaki yüksek mahkeme herkese açıktı. Din, ırk ve rütbe, mevki farkı gözetilmeksizin herkes bu divâna davasını getirebilirdi.

Bütün önemli kararların alındığı bu divân toplantıları esnasında takip edilen önemli bir teşrifât vardır. Osmanlı devleti tarihinde uzun süre, en az haftada dört kere tekrar edilen bu teşrifât, divânın yapısı ile birlikte devletin idarî kadrolarına ve işleyiş biçimi de de işaret etmekteydi.

Osmanlı devletinin ilk devirlerinden, XVII. yüzyıl ortalarına kadar düzenli olarak yapılan divân-ı hümâyûn toplantılarında, çok sıkı teşrifât kurallarına uyulur; toplantılar padişahın bulunduğu yerde yapılırdı. Hükümdarlar genellikle İstanbul'da oturduklarından, divân toplantıları, Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda bulunan ve Harem dairesine bitişik olan Kubbealtı'nda icra edilirdi. Bazı padişahların uzun süre oturdukları Edirne Sarayı'nda da bir kubbealtı vardı. Bununla birlikte, padişahlar bulundukları bir yerde divânın toplanmasını emredebilirdi. Bütün devlet törenlerinde olduğu gibi divân toplantılarının teşrifâtı da göz alıcı, hatta diğer törenlerden daha şaşıla olurlu. Bilhassa ulûfe tevzii ve elçi kabulündeki törenler, yabancılara devletin ihtişamını göstermek için daha da teferruatlı ve gösterişli yapılırdı.

Orhan Gazi'den itibaren, Fatih'in ilk devirleri de dahil olmak üzere, divân her gün hükümdarın başkanlığında toplanmakta idi. Daha sonraları, divân içtimaları haftada dört güne inmiş ve bunların iki günü de arz günü olarak kabul edilmiştir. Divân günlerinin düzenli olarak haftada dört güne inmesinin hangi tarihte olduğu bilinmiyorsa da, XVI. asrın son yarısı içinde olduğuna şüphe yoktur. 961/1554 ve 973/1565 tarihli mühimme defterlerinde, divânın haftada bazen bir ve bazen iki gün, müstesna olarak her gün devam etmekte olduğu görülmüyor. Bu tarihlerdeki divân içtimalarının değişik günlerde yapıldığı görülmektedir.

III. Murad zamanına kadar, haftada dört gün divân ve bu divân içtimalarını müteakip dört defa da arz girilirken, bu miktar

fazla bulunduğundan arz günleri ikiye indirilmiştir. XVII. asırda, ikisi arz günü olmak üzere, haftada dört gün olarak devam etmiştir. Divân günleri de evvelki gibi cumartesi, pazar, pazartesi ve salı günleri yapılmıştır. XVII. yüzyıl İstanbul tarihini anlatan Eremya Çelebi, cumartesi ve pazartesi içtimalarının tasarruf maksadıyla kaldırılıp, sadece pazar ve salı günleri büyük divânın kurulduğunu belirtir. Bu dört günde, divân heyeti saraydaki divân-ı hümayuna gelip çeşitli devlet işlerini görüşürdü. Pazar ve salı günleri müzâkereden sonra vezir-i azam ile diğer vezirler, kadiaskerler ve defterdârlar Arz Odası'nda padişahın huzuruna kabul olunarak divân işleri hakkında her biri ayrı ayrı izâhât verirdi.

IV. Mehmed, Avusturya ve Leh seferleri dolayısıyla Edirne'de bulunduğu zaman, divân müzâkerelerinin yalnızca arz günleri olan pazar ve salı günleri toplanması kararlaştırılmıştı. Padişah 1088 / 1677'de İstanbul'a geldiği zaman, yine eskisi gibi haftada dört gün olmuştu. II. Ahmed'in saltanatının son senesinde 1106 / 1694'de haftada iki gün olan divânın azlığı ve iş sahiplerinin ısrapları göz önüne alınarak, divân toplantıları yine eskisi gibi haftada dört güne çıkarılmıştır.

XVII. yüzyıl ortalarından itibaren divân-ı hümayunun fonksiyonları azalmaya, yüzyılın sonlarına doğru ise bir merasim aracı durumuna gelmeye başlamıştır. Artık divân-ı hümayun, daha çok elçilerin kabul edildiği ve yeniçerilerin üç aylıklarının verildiği günlerde toplanır olmuştur.

Sarayda toplanan divân üç türlü olurdu: Birincisi, muayyen günlerde toplanan '*alêlâde divân*'; ikincisi, başta yeniçeriler olmak üzere devlet merkezinde kâtip, çavuş, müteferrika vb. gibi ulûfe alanların ulûfelerinin dağıtımı için kurulan '*ulûfe divânı*'; üçüncüsü ise, fevkâlade olarak divân günleri haricinde, padişahın Bâbüssaâde'ye tahtının kurulmasıyla aktolunan '*ayak divanı*' idi. Elçi kabulü için kurulan divana da '*elçi divânı*' denilirdi. Ancak, elçilik heyetine Osmanlı ihtişamını sergilemek için acele kabul edilmesini gerektirecek özel bir durumu yoksa, elçiler genellikle *galabe* / *ulûfe divânı* denilen divânda kabul edilirdi ki, buna da '*büyük divân*' denilirdi. Bu toplantılar, ulûfe dağıtımı ve elçi he-

yeti kabulünün getirdiği bir takım ek işlerin haricinde, normal divân-ı hümayun toplantısında bir değişikliğe sebep olmazdı.

Divân-ı Hümayun Teşrifâtı

Divân-ı Hümayun toplantıları sabah namazından sonra başlamaktaydı. Merasim için sarayın en dış kapısı olan Bâb-ı hümayun önüne, sabah namazı vaktinde yeniçeri bölükleri, dört bölük ağaları ve yeniçeri ağası gelirler; yeniçeriler kapının önünde iki sıra oluşturarak dururlardı. Sabah namazının evlerinde ya da Ayasofya Camii'nde edasından sonra, divân görevlileri caminin Bâb-ı hümayun tarafına bakan minaresi önündeki alanda, kapının sağ tarafında teşrifâta uygun olarak önceden belirli olan yerlerini alırlardı. Vezirler diğer divân ehlinde daha sonra gelerek saflarına dahil olurlardı. Sonra gelen vezir kendisinden önce gelene selâm verir, duran vezirin selâm ağası yüksek sesle selâm alıp kendi ıstılahları üzere alkış yaparlardı. Bu şekilde selâm alıp vermek, bu merasim esnasında sadece vezirlere mahsustu. Yeniçeri ağası ise, her bir vezir geldikçe atını biraz ileriye sürüp kemâl-i ikrâm-la selâm aldıktan sonra yerine dönerek karşılama yapardı. Bu şekilde bütün vezirler gelip selâm yerlerine dururlar ve toplanma tamamlanınca, 'meydan duacı' adı verilen görevli yüksek sesle dua edip hep birlikte *Fatiha* okuduktan sonra, kapıcılar sarayın ilk kapısı olan Bâb-ı Hümayun kapılarını açardı. Kapıdan, önce kapıcılar kethüdâsı ve reisülküttâb içeriye girer, arkasından teşrifât sırasına göre diğerleri içeri girmeye başlardı. Kapıdan içeriye girişte vezirler son sırayı alırlardı. İkinci vezir önde olmak üzere, sıra halinde 'Vezir Yolu' adı verilen yoldan çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdâsı refakatinde Kubbealtı'na doğru yürürlerdi. Alaylarda olduğu gibi, Osmanlı teşrifâtında farklı rütbedekiler küçükten büyüğe; birbirine yakın mertebedeki rütbe sahipleri söz konusu olduğunda, kendi aralarında büyükten küçüğe doğru bir sıralama takip ederdi. Nitekim, burada da vezirlerin maiyetindeki bazı görevlilerle çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdâsının önde yürümelerine mukabil, Orta Kapı'dan sonra vezirlerin birbiri ardınca yürürken ikinci vezirin en önde yürüdüğü görülmektedir. Bu arada keçe başlıkları ile çarşıgırlar, erkân kürk ve mücevveze ile selâm ağa-

şı da önde giderdi. Vezirler için tertip edilen bu küçük alay, Vezir Yolu denilen ve Bâbüsselâm'dan sol tarafa giden yoldan Kubbealtı'na gelirlerdi. Burada çavuşbaşı ile kapıcılar kethüdâsı vezirlere selâm için dururlar, selâm aldıktan sonra geri dönerlerdi. İkinci vezir biraz daha yürüyerek Bâbüssaâde tarafındaki Selâm Taşı önünde Bâbüssaâde'yi selâmlar ve geri dönerdi.

Daha önceden Kubbealtı'na girmiş olan kadıaskerler ve defterdârlar '*Reis Tahtası*' adı verilen, reisülküttâb ve divân-ı hümayun kâtiplerinin oturduğu bölme önünde karşılıklı saflar halinde ayakta sıralanarak vezirleri beklerdi. Vezirler gelince, çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdâsı Orta Kapı dahilinde karşılayıp bunlara selâm vererek hep birden Divânhâne'ye girerler; herkes makamının bulunduğu yere geçerek sadrazamın gelmesini beklerdi. Divânhâne'nin içerisinde sadrazamın oturduğu '*Sadr-ı âlâ*'nın sağ tarafında vezirler, sol tarafında sadreyn-i kirâm; Divânhâne kapısından içeri girince sağ tarafta defterdârlar, sol tarafta nişancılar otururdu. Bekleme esnâsında, Divânhâne'dekilere ikinci vezirden başlamak üzere ikramlarda bulunulur; mevsimine göre, helvahâne-i hassadan buzlu ve mis kokulu şerbetler ya da mis kokulu ve çok güzel macunlar getirilirdi. Sakabaşı önce vezirlere, sadreyn-i kirâma, defterdârlara ve nişancı efendilere şerbet sunardı.

Vezir-i azam, vezirler, sadreyn efendiler, defterdâr ve nişancı gibi divân-ı hümayunun aslî üyelerinin hazır olduğu, cebeci çavuşu tarafından bildirildikten sonra güneş doğmasına yakın evinden atla çıkarak, Bâb-ı Hümayun önüne gelirdi. Sadrazamın maiyyeti vezirlerden daha kalabalık olurdu. Muhzır ağa sağ tarafında, bostancılar odabaşısı ise sol tarafında yürürlerdi. Arkasından sipah, silahdâr ve dört bölük ağalar gelirler; bunların önünde de sadrazamın kethüdâsı olan ağa yürürdü. Bu şekilde giderken, yine vezirlerin de yaptığı gibi yeniçeri ağasına ve bölük ağalarına selâm verirdi. Orta Kapı'dan atla girmek sadece hükümdara mahsus bir âdet olduğundan, buraya gelince atından inerdi. Sadrazam divâna gitmek üzere atından indiği veya sarayına döndüğü vakit, halktan büyük bir kalabalık kendisini izler, sağlık ve mutluluğu için hayır dualarda bulunurdu. Üç tuğ taşıma hakkı olan sadrazama yapılan tezahürat, Romalı askerlerin imparatorlarına

yaptığı tezahüratı andırırdı. Orta Kapı'da atından inen sadrazamı kapıcılar kethüdâsı ve çavuşbaşı karşılayıp, selâm aldıktan sonra önüne düşüp yürürlerdi. Divân-hâne'ye yaklaşıncı, divân-ı hümayun sakabaşısı veya kapıcıbaşı Divân-hâne'nin kapısı önünde sadrazamın geldiğini haber vermek için yüksek sesle içeriye doğru "buyur" diye seslenirdi. Divân-hâne'de bulunanlar sadrazamı karşılamak üzere vezirlerin bekledikleri yer olan reisülküttâb tahtası önüne, bu defa vezirler de dahil olmak üzere çıkarak iki sıra halinde dizilirdi. Kubbealtı'nın önünde çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdâsı, sadrazama selâm için beklerdi. Sadrazam, onlara selâm verdikten sonra vezirlerin önünden geçerek önce Bâbüssaâde tarafına dönerek selâm verir; sonra vezirlere, nişancıya, Rumeli ve Anadolu kadiaskerlerine, defterdârlara selâm vererek, arkasında divân azâları olduğu halde içeriye girerdi. Burada herkes yerli yerine geçtikten sonra ayakta beklenilirdi. Dış hazinedârbaşı, hazine kapısının mum mührünü sadrazama getirip doğrudan eline verirdi. Sadrazam, herkesin gözü önünde hazinenin mührünü saygıyla alır, bozup hazinedârbaşıya verdikten sonra otururdu.

Divânda sadrazam, Kasr-ı Adl'in altına gelecek şekilde otururken, sağ tarafına vezirler, onların altında sırayla nişancı, sol tarafında ise Rumeli ve Anadolu kadiaskerleri, onların alt taraflarına da defterdârlar oturlardı. Nişancı veya defterdârların *vezâret* pâyesi olsa bile, vezirlerin arasına oturmaz. herkes yerli yerine otururdu. Bu sıralamadaki hiyerarşik yapı, Fatih'in teşkilât kanunnâmesinde açık bir biçimde belirtilmişti. Buna göre, sadrazamın üstünde padişahdan başka hiç kimse yoktur; "*Vezir-ı âzam cümleye nâzırdır ve oturmada ve durmada mertebede cümleden mukaddemdir*". Teşrifât defterlerinde kaydedilen bu hiyerarşik sıra, yine Fatih tarafından açıkça belirtilerek, "*Divân-ı hümayununda sadırda oturmak vüzerânın ve kadiaskerlerin ve defterdârların ve nişancının yoludur. evvela vüzerâ oturup bir cânibe kadiaskerler onların altında defterdârlar oturlar ve ol bir cânibe nişancı otura*" denilmektedir. Bu şekide herkes yerine oturduktan sonra, sadrazam iki tarafına bakarak "*Sabahlarınız hayr olsun*" der, divân ehli doğrularak bu selâmı alırlardı. Sonra, Divân-hâne haricinde hassa müezzinleri *Fetih* suresini okurken, muhızır ağa

akide şekeri getirerek divânda sadrazamdan başlayarak sırasıyla dağıtırdı. Surenin bitiminden sonra kapıcılar kethüdâsı, yeniçerilerin olduğu tarafa bakarak selâm verir, bunun üzerine yeniçeriler çorbalarını alırlardı. Kapıcılar kethüdâsının divân müzakerele-
rindeki durma yeri, toplantıların İstanbul'da veya Edirne'de olma-
sına göre değişirdi.

Divânda reisülküttâb, çavuşbaşı, kapıcılar kethüdâsı, tezkireci-
ler, selâm çavuşu oturmaz, ayakta hizmet ederlerdi. *Fetih* suresi
bittikten sonra, reisülküttâb Divân-hâne'ye girer, sol taraftan sad-
razama yaklaşıp etek öperek selâm verir ve sol tarafına geçip *tel-*
his kesesini bırakırdı. Sonra devatdâr efendi, sadrazamın önüne
devat makremesi ve yanına devat ve gerektiğinde fakirlere sada-
ka verilmek üzere bir kumaş kese ile çil akçe koyardı. Çavuşbaşı
ağa divân âmiri olarak elindeki gümüş değneği yere vurup işaret
ettikten sonra bekleyenler hazır olurdu. Kubbealtı'nda bekleyenle-
ri, önlerinde asesbaşı, subaşı, çavuşbaşı, kapıcılar kethüdâsı ve
tezkireci efendi olmak üzere vezir-i azamın huzuruna götürürlerdi..
Vezir-i azamın sağında kapıcılar kethüdâsı, tezkire-i sâni, selâm
ağası ve divân çavuşları; sol tarafında çavuşbaşı ağa, tezkire-i ev-
vel, çavuşlar kâtibi ve emîni ve diğer çavuşlar dizilirdi. Çavuşbaşı
ağanın arkasında muhızr ağa, sorgucuyla ve odabaşı ağa külâhıyla,
vezir-i azamın karşısında sipâh ve silâhdâr kethüdâları ağalar
Divân-hâne kapısında emir beklerdi. Nişancı tuğra-i şerifle, defter-
dâr efendi ise, imzalar ve mîr-i mukataanın şikâyeti ve sair hazine
işleriyle meşgul olurdu.

Toplantı bu şekilde başladıktan sonra görüşmeler, tayinler ya-
pılır, davalara bakılırdı. Osmanlı devlet teşkilâtında, bir göreve tay-
yin edilecek kişiler için, genellikle tayin edileceği bölüm amirinin
divân-ı hümayuna arz sunması gerekliydi. Davalarda ise, davacı
taraf, büyük sayıda oldukları halde, derin hürmet ve sükûnetle
divânın orta yerinde otururdu. Divân azalan teşrifât mucibince
yerlerini aldıklarında, divâna riyaset eden sadrazama hitaben da-
valarını şahsen anlatırlardı. Sadrazam, basit davalardan derhal hal-
leder; daha uzun ve tetkike lüzum gösteren davalardan şer'i olan-
ları kadıaskerlerden birine, malî meselelere ait bulunanları defter-
dâra bırakırdı. İmza ve yazı işlerini ise nişancıya havale ederdi.

Çok önemli ve yabancılarla ilgili meselelerle sadrazam bizzât meşgul olurdu.

Divân-ı hümayuna, tören elbiseleri olan mücevveze ve erkân ferâceleriyle gelmek '*kanun-ı kadîm*'di. Yeniçeri ağasının divân-ı hümayundaki giyinişi, kallavî ve yeşil atlas üst samur kürktü. Divân toplantısı sırasında bütün teşrifâtı yürüten çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdâsı, ellerinde gümüş asâlar olduğu halde hizmet ederlerdi.

Öğle yemeği saati geldiğinde, kapıda bekleyen çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdâsı, ellerindeki gümüş asâları yere vurarak yemek zamanını haber verip dışarı çıkarlardı. Sonra, Matbah-ı Âmire emîni ve aşçıbaşı ile birlikte Matbah-ı Âmire'den yemek gelmesine nezâret ederlerdi. Bu arada sakabaşı, kethüdâsı ile birlikte, divân ehlinin önüne makreme koyarak ellerini yıkamaları için leğen ve ibrik tutardı. Divân-hâne'ye üç ayrı sofra getirilirdi. Bunlardan birincisi çaşnigîr ağalar tarafından sadrazama, ikincisi yine çaşnigîr ağalar tarafından veziriye, üçüncüsü kendi muhızbaşları tarafından sadreyn efendiler için kurulurdu. Başdefterdâr ve nişancı iskemle konularak sadrazam sofrasına, defterdârlar ise yine iskemlelerde vezirlerin sofrasına otururardı. Yemek süresince sadrazamın karşısında el kavuşturarak bekleyen matbah emîni, vekilharcı, mehterbaşı, ekmekebaşı ve aşçıbaşı, yemek bitince selâm verip giderlerdi. Sakabaşı ve kethüdâsı, ikinci defa sadrazamdan başlayarak makrame, leğen, ibrik tutarak divân üyelerinin ellerini yıkamasındır, sonra çekilirdi.

Divân-ı hümayun toplantısı bittiğinde, arz günü değilse, herkesten önce yeniçeri ağası ve bölükbaşları saraydan ayrılırdı. Daha sonra, kapıcılar kethüdâsı ve çavuşbaşı Kubbealtı'nın kapısına gelip kadiaskerlerin gitmesine refakatçi olurdu. Bundan sonra tekrar dönüp gelirlerdi. Çavuşbaşı, sadrazamdan aldığı mühürle hazineyi, maliye defterhânesini ve defterhâneyi mühürler, tekrar getirip sadrazama teslim ederdi. Mührün alınıp verilmesi sırasında herkes ayağa kalkardı. Bu iş bittikten sonra hep birlikte ayağa kalkılır; sadrazam önce vezirleri, sonra nişancıyı, sonra da defterdârları selâmlayıp dışarı çıkarak Bâbüssaâde tarafına selâm verirdi. Bu esnada vezirler hemen çıkıp Orta Kapı'da atlarna bine-

rek Bâb-ı hümâyuna gider ve selâm yerlerine geçerek beklerdi. Sadrazam Bâb-ı hümâyundan çıkarken her bir vezire selâm verir; onların selâm ağaları da bu selâmı aldıktan sonra giderdi. Vezirler ise sabah olduğu gibi sırayla birbirlerini selâmladıktan sonra dağılırdı.

Arza Girme Töreni

Fatih devrinden itibaren padişahların bizzât divân-ı hümâyun müzâkerelerine katılmaması, bu toplantılarda görüşülen meselelerle, alınan kararların padişaha bildirilmesi ve tasdiki zarureti doğurdu. Bu sebeple divân üyeleri haftanın belli günlerindeki toplantılardan sonra padişahın huzuruna çıkmaya başladılar. 'Arza girme' denilen bu olay, Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusunda Bâbüssaâde'nin karşısında, ilk inşası Fatih devrinde yapılan Arz Odası'nda cereyan ederdi. Fatih Kanunnâmesi'ne göre, haftada dört gün arza girilirdi. XVI. yüzyılda divân-ı hümâyunun haftada dört gün toplanmaya başlamasıyla, arz günleri de pazar ve salı olmak üzere ikiye inmiş; divânın haftada iki gün toplandığı XVII. yüzyıl sonlarında ise, sadece salı günleri arza girilmeye başlanmıştır. Divândan sonra arza girilecekse kimse ayrılmaz ve ikinci bir merasim başlardı. Divân toplantılarının bitiminde yemek yenir ve daha sonra da arza girilirdi. Ancak, arza girmek için her defasında padişahın izni istenir; bunun için de, arza girilecek günlerde divân-ı hümâyun toplantılarının bitiminde, divân üyelerinin arza kabulleri ricasını bildiren *telhis*, reisülküttâb tarafından bağlanıp mühür-i hümâyunla mühürlenerek kapıcılar kethüdâsı ile padişaha gönderilirdi. Arzdan önce, yeniçeri ocağı kethüdâsı, zağarcıbaşı, saksoncubaşı, subaşı, orta çavuş, muhızır ağa ve sair ocak mensupları Bâbüssaâde önüne gidip saflar oluşturarak beklerdi. Arza giren sadrazam, vezir veya kim olursa olsun kürkünü ve hil'atini üçüncü kapı olan Bâbüssaâde'de giyerdi; dönüşte, sadrazam dışında herkes yine aynı yerde hil'atini çıkarırdı. Sadrazam, Kubbealtı'na kadar hil'atini çıkarmaz, orada çıkarırdı. Sadrazam, Arz Odası'na girince padişahı selâmlayıp eteğini öper, sağ yanında dururdu. Bu tören sırasında başka kimse padişahın eteğini öpmezdi.

Padişah'tan arza girme izni geldikten sonra, önce yeniçeri ağası arza girer ve ocak hakkında bilgi sunduktan sonra çıkar, vezâreti yoksa hemen giderdi. Yeniçeri ağasının arza girmeden evvel vezir-i azamla görüşerek anlaşması ve arza gireceği zaman da muhızr ağa vasıtasıyla vezir-i azamı haberdâr etmesi lazımdı. Bundan sonra, divân teşrifâtında önemli rolleri olan ve Divân'hâne kapısında duran kapıcılar kethüdâsı ve çavuşbaşının refakatiyle, ikinci olarak Rumeli ve Anadolu kadiaskerleri arza girerlerdi. Her iki yerden padişahı selâmlayıp, Rumeli kadiaskeri sağ taraftan, onu takiben Anadolu kadiaskeri sol taraftan padişahı selâmlayıp ayakta dururdu ve her biri kendi bölgeleri içindeki kadıların tayinleriyle ilgili telhisleri okurdu. Padişahın arz edilen hususlara dair sorulan olursa cevaplar, soru olmadığı takdirde kısa bir müddet bekledikten sonra çıkıp Bâbüssaâde'nin sağ tarafında beklerlerdi. Çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdâsı, kadiaskerlerin arzdan çıkması üzerine, derhal Divân'hâne kapısına gidip, selâm vererek onların arzdan çıktığını ifade ederdi. Bunun üzerine sadrazam, kendisine selâm için duran vezirleri selâmlayıp kalkar, vezirler de arkasından gelirdi. Çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdâsı Bâbüssaâde'ye kadar önlerinde yürürdü. Sadrazam ve vezirler Arz Odası'na girmeden kapıda kadiaskerleri selâmlardı. Artık, kadiaskerler beklemez, çıkıp giderlerdi.

Rumeli ve Anadolu beylerbeyilikleri pâyesi veya vezâretleri olan defterdâr ve nişancılar, sadrazam ve Kubbealtı vezirleriyle arza girerlerdi. Kaptan paşa da İstanbul'da bulunduğu zamanlar, divâna katılıp arza girerdi. Ayrıca yeniçeri ağası da, vezâreti olduğu takdirde, ikinci defa sadrazamla beraber arza kabul edilirdi. Arz Odası'nda taht üzerinde oturan padişahın sağ tarafına sadrazam, onun altında eskilik sırasıyla vezirler dizilirdi. Pâye veya vezâreti olmayan defterdâr, ulûfe divânlarında arza girdiğinde, ulûfe telhisini okuyup çıkardı. Yıl sonu muhasebe bilançosu mahiyetindeki bütçe de, padişaha, yine defterdâr tarafından okunurdu. Defterdâr, telhisini okumasından sonra padişahın yönelteceği sorulara da sadrazamın aracılığıyla cevap verirdi. İdarî konular, sadrazam tarafından padişaha arz edilir; gizliliği olan meseleler ise, vezirlerin Arz Odası'nı terk etmelerinden sonra konuşulurdu.

Sadrazam mührüyle defterhâne ve hazinenin mühürlenmesi, arz günlerinde arzdan sonra yapılırdı. Bütün merasim bittikten sonra, divân günlerinde olduğu gibi, vezirler dış kapıda selâm için bekler, daha sonra da dağılırlardı.

Ulûfe Dağıtımı ve Elçi Kabulü

Ulûfe Dağıtımı

Divân toplantılarının en önemli ve en renkli olayına sahne olan merasim, elçi kabullerinde mutâd üzere yeniçerilere ve diğer kapıkulu ocaklarına maaş verilen ve salı gününe tesadüf ettirilen 'galebe divânı'ydı. Kapıkulu askerine ödenen ücrete 'ulûfe' denirdi. Yevmiye hesabıyla üç aydan üç aya dört taksitle dağıtılırdı. Taksitlere 'mevâcib' adı verilmişti ve her taksit de ayn isimle anılırdı. Ulûfe, İstanbul'daki askere divân-ı hümayunda merasimle dağıtılırdı ve ekseriyetle yabancı devlet elçileri de devletin bu münasebetle göze çarpan azamet ve şevketini görmeleri için o gün Kubbealtı'na davet olunurdu.

Divân-ı hümayunun ulûfe tevzii günü Kubbealtı'ndaki toplantılar fevkâlade toplantı sayılırdı ve o gün divân başka işle meşgul olmazdı. Paralar meşin keselere konulur, on kese bir yığın teşkil etmek üzere, Kubbealtı'nda sadrazamın makamı önünden kapıya doğru iki sıralı dizilirdi. Yığınlar tamam olduktan sonra, tevzii için reisülküttâb, vezir-i azam ağzıyla padişah'tan bir telhis ile müsaade ister ve müsaadeyi içeren hatt-ı hümayunu aldıktan sonra muhızır ağa vasıtasıyla ocağa haber verilirdi. Ulûfe günü sadrazam arza girerken, kendisine maaş tevziine muvaffak olmasından dolayı, Bâbüssaâde arasında birbiri üzerine iki ve başdefterdâra da bir sade hil'at giydirilirdi. Bundan sonra büyük ruznâmecî, defterdârın yanında durup ulûfe alacakları sıra ile okur; başta yeniçeriler olmak üzere bütün kapıkulu ocakları, yani topçular, toparabacılar, cebeciler, kapıkulu süvarileri ve diğerleri yoklama edilirdi. Ulûfeler, her bölük veya ortaya göre ve bunların mevcudu hesaplanıp ayn keseler içine konmuş bulunurdu. Yeniçeriler sarayın orta kapısında bekler, sadrazamla divân erkânını selâm-

lardı. Müteakiben yeniçeri kethüdâsı ile ocak ağaları gelip sadrazamın eteğini öperler, onların gelişinde ise divân halkı ayağa kalkarak karşılardı. Ocak ağaları, ulûfe tamamlanuncaya kadar el pençe dururlar. tevziât sona erince gene etek öpüp giderlerdi. Ulûfe dağıtılmasında, sadrazama padişahın huzurunda, diğer devlet erkânı ile ağalara divân-ı hümayunda “has-ül has, a’lâ” nev’inden kürk ve hil’atlar giydirilirdi.

Ulûfenin dağıtılmasından evvel, yeniçerilere saray mutfağından pilav, çorba ve zerde verilmesi kanundu. Yalnız, Ramazanlarda bunların yerine söğüş verilirdi. Bu yemekler Bâbüssaâde denilen iç kapı önüne konurdu. Kubbealtı’nın önünde bekleyen başçavuş, elbisesinin eteğiyle işaret eder etmez, yeniçeriler koşarak yemeklerini alıp saray avlusunda yerlerdi. Eğer, her hangi bir meseleden dolayı küskün iseler, verilen yemeği yemezlerdi. Yemeğin yenmemesi, bazı işlerin yolunda gitmediği konusunda, devletin en yüksek makamı olan divânı uyarmak anlamındaydı. Böyle durumlarda ne istedikleri sorulur ve istekleri yerine getirilirdi. Yemek yemeleri ise, itaatlerine alâmet sayılır ve derhal kurbanlar kesilirdi.

Osmanlı padişahları, an’aneye göre birinci ağa bölümünde korucu olarak yazılı idiler. Ulûfenin dağıtılmasından birkaç gün sonra padişah, yeniçeri kılığında, yanında yeniçeri ağası ve maiyyeti olduğu halde ağa bölümü kışlasına gider, taht odasında oturup kırk akçeden yevmiyesini kul kethüdâsından alırdı. Sonra, bunun üzerine bir avuç altın ilâve ederek çuhadâr ağa vasıtasıyla askere dağıttırıldı. Padişahların yeniçeri kütüğündeki isimleri, teşrifâtın ayrı ayrı olarak sade bir şekilde, babası ve kendi ismiyle yazılırdı. Yeniçeri ocağının ulûfe tevzii ekseriya bütün bir gün sürer ve süvari bölükleriyle topçu, cebeci ve sâir ocakların maaş alması ertesi güne kalırdı. Ulûfe dağıtımını tamamlandıktan sonra muhasebe yapılır ve devir biterdi. Bunun üzerine, sadrazama teşekkür yollu bir hatt-ı hümayun ile devir kürkü denilen samur kürk ve mücevherli hançer gönderilirdi. Bunlar, sadrazama çuhadâr ağa vasıtasıyla ve merasimle verilirdi. Sadrazam da çuhadâr ağaya bir atla muayyen bir bahşîş ve maiyetinde gelenlere keseler içinde bahşîşler verir; bu suretle ulûfe tevzii merasimi sona ermiş olurdu. Her ma-

aş dağıtımında, kapıkulu askerine Darbhâne'den yeni çıkmış bir miktar çil para verilmesi kanundu.

Bütün bu merasim, 1612 senesinde Nasuh Paşa'nın sadâreti sırasında ihdas olunmuştur. Ondan evvel, ulûfenin hepsi birden çıkar ve divân-ı hümayunun yanındaki hazine önünde, her bölük veya ortanın çorbacısına ve o bulunmadığı takdirde odabaşısına verilirdi. Keselerin ağzı bağlı bulunur; ruznâmeci, veznedâr ve ye-niçeri kâtibinin huzurunda teslim edilirdi. Torbaları alan çorbacılar veya odabaşılar, sadrazam ile diğer divân halkının önünden geçerlerdi. Ordu seferde ise, merkezde kalmış olan korucu ve oturanların defterleri ayrılarak ulûfeleri tevzi olunur; geri kalan kısım orduya gönderilir ve orada sadrazamın önünde aynı merasimle mevâcib dağıtıldı. Her ulûfe tevziinde padişahların ocak halkuna, aralarında müstehak olanlara dağıtılmak üzere beş yüz akçeye kadar ihsanda bulunmaları da kanundu. Bu para, zam olarak yanımsar akçe hesabıyla münasip görülenlerin ulûfesine eklenirdi.

Elçi Kabulü

Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren XVII. yüzyıla kadar devletler birbirleri nezdinde daimi elçi bulundurmazlardı. Bir meselenin hallini görüşmek, sulh ve muahede akdi, devletler arasındaki dostluk münasebetlerinin kuvvetlendirilmesi maksadıyla hediye verilmesi, cülus, zaferi tebrik ve tebliği için bir devlet ötekinin ya bir sefir veya bir heyet gönderirdi. Bir yabancı elçi ve maiyetindekilerin Osmanlı devletini ziyaret etmeleri, sultanın iradesi ile gerçekleşirdi. Elçinin gelişi için ilgili hükümdara sultan tarafından ferman şeklinde gönderilen belgede, elçinin maiyetinde bulunacakların tam sayısı, Osmanlı topraklarına ayak bastıkları andan itibaren ve İstanbul'daki ikametleri müddetince faydalanabilecekleri haklar birer birer belirtilirdi.

Osmanlı devleti, ülkeler arası ilişkilerde ilk kez XVII. yüzyılda daimi elçi bulundurmuştur. İlk defa elçi (balyos) kullandırmak hakkı, Venedik ile yapılan 1454 antlaşmasıyla başlamıştı. XV. ve XVI. yüzyıllarda, hatta XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde henüz elçilikler kurulmamışken bu işi, Çemberlitaş'taki *Elçi Hanı* (Balyos Ha-

nı) veya *Nemçe Hanı* diye bilinen han görüyordu. Burası daha sonra *Tatar Hanı* adıyla anılmıştır. Buraya gelen balyosların işleri, daha çok kapitülasyonların çıkarlarını korumak ya da küçük ticarî faaliyetlerde bulunmaktı. Elçiliklerin Beyoğlu yakasına yerleşmeleri, 1630-1646 yılları arasında olmuştur. Bu tarihlerde Elçi Hanı ise, Eflâk, Boğdan, Erdel ve Raguza maslahatgüzârlarına ayrılmıştı. Doğudan Buhara, Hindistan ve özellikle İran'dan gelen geçici elçiler ise Üsküdar'dan alınıp İstanbul'da kendilerine ayrılan bir konağa yerleştirilirdi. Elçilerin oturdukları binaların kapılarında 'yasakçı' adı verilen yeniçeriler nöbet beklerdi.

Elçiler, Osmanlı sınırlarından içeri girdikleri andan itibaren, İslâmî "eman" telâkkisine göre misafir olarak kabul edilmiş ve yol güvenlikleri, her türlü iâşe ve ibâtelere devlet tarafından karşılanmıştır. Yabancı ülkelerden gelen elçilerle maiyetlerinin yiyecek, yatacak, at ve araba masrafları önceden hesaplanarak bunların karşılanması konusunda hazırlık yapmaları için, sınırdan İstanbul'a kadar takip edecekleri güzergâh üzerinde bulunan yerlerin sancak beyi, kadı, nâib ve mütesellim gibi yetkililerine hükümler yazılır; ayrıca, elçiyi sınırdaki karşılamak üzere rütbesine uygun bir mihmandâr tayin edilirdi. Elçinin gelmesinden evvel maslahatgüzârın gelmesi kanundu. Elçiler yol boyunca geçtikleri yerlerin idarecileri tarafından karşılanır, kendilerine ikramda bulunulur ve konaklama yerleri hazırlanırdı. Osmanlı başkentinde devamlı kalan elçi ve işgüderlerin ihtiyaçlarını da yine devlet karşılardı.

Mihmandâr, yalnızca elçinin sınırdan İstanbul'a gelişinde değil, kaldığı sürece de elçiye yardımcı olmaktaydı. Bunların rütbesi, elçinin önemine ve temsilcisi olduğu devletin o tarihteki durumuna göre değişirdi. Ayrıca, elçinin karşılanma ve uğurlanma töreni de bu öneme göre değişirdi. Venedik Balyosuna ve Alman İmparatoru elçisine yapılan tören hepsinden daha gösterişli olurdu. Venedik Balyosu, Boğaz'da, ona gönderilen bir gemiye alınıp Tophâne'ye çıkarılırdı. Buradan kalafatçılara kayıkla götürülür, elçiye ve yanındakilere kahve ve şerbet sunulduktan sonra alayla elçiliğe götürülürdü.

Elçinin divâna geleceği günü sadrazam tayin eder; elçi önce reisülküttâb efendi ile buluşur ve ilk maruzâtını ona bildirirdi. Bu

maruzât, müzâkere ve kabule uygun olursa, sadrazamın huzuruna çıkardı. Elçinin, önce sadrazam ve sonra padişah tarafından kabulü sadece merasimden ibaretti. Siyasî müzâkereler, elçilerle reisülküttâb efendi arasında yapılır ve vanlan netice reisülküttâb tarafından divâna arz olunurdu.

İstanbul'a gelen Müslüman ya da Hristiyan elçilerin, padişah ve vezir-i azamın huzurlarına kabulleri merasime tabi idi. Bu hususta teşrifâta çok önem verilirdi. Elçinin büyük veya orta elçi oluşuna göre kabul merasimi değişirdi. Osmanlı devletinde başlangıçtan itibaren elçilerin padişah huzuruna kabulleri, belli kaideler çerçevesinde yürütülmüştür. Elçilerin huzura kabulleri Genellikle ulûfe divânına tesadûf ettirilir; böylece, Osmanlı ihtişamı ve teşrifâtı gösterilirdi. Elçilerin memleketlerine avdetlerindeki huzura kabul resmi, bazen ulûfe zamanına tesadûf ettirilmez ise de, ilk gelişlerinde mutlak surette ulûfe divânını müteakip padişah tarafından kabul olunurdu. Ulûfe gününden başka bir günde olan elçi kabulüne '*resm-i âdi*' denilirdi. XVII. yüzyılda vaziyet icabı, elçilerin Edirne Sarayı'nda, otağ-ı hümayunda veya Arz Odası mefruşatıyla döşenmiş bir kasırda kabul edilmesi de vâki idi.

Elçinin Sadrazam Tarafından Kabulü

Osmanlı devletine dünyanın dört bir yanından gelen Hristiyan ve Müslüman elçilerin karşılanması, sadrazam ve padişah tarafından kabulü merasimle yapılır ve bu merasimlerde teşrifât kurallarına çok önem verilirdi. Gelen elçinin karşılanması, geldikleri istikamet ve ülkelere göre değişiklik göstermekteydi. İran, Buhara ve Hint taraflarından gelen elçiler, ilk önce Üsküdar'dan alınıp karşıya geçirilir ve bir konakta misafir edilirdi. Bu karşılama işinde vazifeli olanlar arasında çavuşbaşı en mühim vazifeyi yerine getirmekteydi. Bazen Üsküdar'da bazen de Sirkeci tarafındaki bir iskelede maiyetindeki çavuşlarla birlikte elçiyi karşılamak ve ika- met edeceği konağa getirmek, çavuşbaşının başlıca vazifelerindendi. Avrupa'dan gelen elçiler ise, kara yolundan geliyorlar ise Küçükçekmece civarında konaklarlar ve yine çavuşbaşı tarafından karşılanarak konaklarına götürülürlerdi. Hristiyan devletlerin elçileri, XVII. yüzyıl ortalarına kadar İstanbul Çemberlitaş'ta-

ki Elçi Han'ında kalırlarken 1056 / 1646 tarihinden itibaren, Galata ve Beyoğlu'ndaki kendi sefarethânelerinde ikamet etmeye başlamışlardı.

Gelen elçiler, ilk önce sadrazam, daha sonra da padişah tarafından kabul edilirdi. Bu kabul merasimleri, elçinin büyük veya orta elçi olmasına göre değişiklik göstermekteydi. Elçilik heyetleri, İstanbul'da kendilerine tahsis edilen mekânlara yerleştikten sonraki bir kaç gün içinde, eğer uygun görülürse sadrazam tarafından kabul edilirdi. Kabulden önce elçiye davet için dergâh-ı âli çavuşlarından biri gönderilir; ayrıca Arz Odası, Mehterhâne-i Âmire'den ve Enderûn Hazinesi'nden getirilen ve Osmanlı ihtişamını sergileyen eşya ile süslenirdi.

İstanbul'a yeni gelen bir elçinin, sadâret makamına gelip sadrazama itimadnâmesini takdim etmesi gerekmekteydi. Galata'nın Pera semtinde ikamet eden elçiler, padişahın izninden sonra merasimle sefarethânedan alınıp Tophâne iskelesine götürülür, oradan da çavuşbaşının kendisine mahsus yedi çift kayığı ile Kireç veya Vezir iskelesine getirilirdi. Burada, elçiyi çavuşbaşı, selimî ve mevsim gereği sof ferâce divân donanımlı atla, çavuşlar emîni ve çavuşlar kâtibi mücevvezeleriyle karşılardı. İskelede merasim birliği tarafından karşılanan elçi Kireçbaşı odasına götürülerek kahve, tatlı, gülsuyu ve buhur ikram edilir ve kendisini Sahil Sarayı'na götürecek alay hazırlanıncaya kadar oturulurdu. Eğer elçi, Elçi Hanı ya da saraya yakın bir konakta ise, çavuşbaşı ağa ve divân çavuşları ile padişah tarafından gönderilen atlarıyla elçinin bulunduğu konağa varırlardı. Elçiler yanlarında olan hizmetler için tayin edilen çorbacı neferleri üsküfleri ile her iki tarafta ve önlerince, çorbacı ağa sorgucusuyla ve uzun yenli kürküyle, divân çavuşları mücevvezeleriyle, çavuşbaşı ağa selimî ve erkân kürküyle ve divân-ı hümayun donanımıyla gelip elçiyi konağından alırlardı. Alay hazırlandıktan sonra hareket edilir; en geride bulunan sefir büyükelçi ise, çavuşbaşı elçinin önünde bulunup elçinin başkâtibi ile beraber gider ve elçi arkalarından gelirdi. Eğer sefir orta elçi ise, çavuşbaşı elçinin yanında ve sağ tarafında bulunurdu. Sahil sarayına gelen elçi sadrazama mahsus binek taşında, çavuşbaşı da kendi binek taşında attan inerdi. Ka-

nun üzere, çavuşbaşı attan iner inmez hemen devlet ricâline iltihak ederdi. Elçiye merdiven başında divân-ı hümayun tercümanı karşılar, mihmandân ile çavuşlar kâtibi ve emîni önüne düşerek Arz Odası'na götürürlerdi. Başka bir kapıdan ise sadrazam, sağ tarafında sadâret kethüdâsı sol tarafında kapıcılar kethüdâsı ve önünde sadâret ricâlî olarak Arz Odası'na girerdi. İki tarafa selâm veren sadrazamın selâmını duacı çavuş yüksek sesle alır ve yerine otururken de divân çavuşları alkış yapardı. Sadrazam se-dirin köşesine oturur; sağında reisülküttâb, çavuşbaşı, tezkireciler ve mektupçusu, solunda ise sadâret kethüdâsı ile yeniçeri orta zabitlerinden dördü bulunurdu. Elçi gelip vezir-i azamın eteğini öptükten sonra bir iskemleye oturtulurdu. Sonra elçi, itimadnâmesini başkâtibi vasıtasıyla mektubî efendiye teslim eder ve divân tercümanı vasıtasıyla hatırı sorulurdu. Biraz sohbetten sonra kahveler verilip müteakiben şerbet ve buhur merasimi icra olunurdu. Elçiye hil'atler giydirildikten sonra, merasimin sonunda elçinin dönüşü, tekrar Vezir veya Kireç iskelesine varışı (ya da kaldığı konağa dönüşü) aynı alayla olurdu. Yalnız, dönüş yolundaki alayda çavuşbaşı ağa bulunmazdı. Daimi olmayıp nâme ile gelip giden muvakkat yabancı elçiler, küçük elçi iseler, avdetlerinde bazen huzura kabul olunmayarak, padişahın cevabî nâmesi divân-ı hümayunda vezir-i azam tarafından kendisine verilirdi.

Elçinin Padişah Tarafından Kabulü

Divân-ı hümayun tertibinde Divân-hâne'nin içerisi temizlenir; vezirler, kadiaskerler, defterdârlar, nişancı ve sâir haccân-ı divân toplanıp, herkes protokoldeki yerini alırdı. Kanun üzere çavuşbaşı ağa, daveti lazım gelenlere kendi gider, diğerlerine ise çavuşbaşı ve çavuşlar emîni bir miktar divân çavuşuyla sadrazamın vekili olarak memur olunurdu. Çavuşbaşı ağa, elçiye almaya divân-ı hümayun uslûbu üzere giderdi. Elçiye ve yanındakilere Istabl-ı Âmire tarafından çavuşbaşı ağa ile beraber yeteri miktarda özenle süslenmiş atlar gönderilirdi.

Zamanı geldiğinde divân-ı hümayuna davet edilen elçiye, çavuşbaşı ağa alayla konağından alıp saraya getirirdi. Saraya gelindiğinde, elçi Orta Kapi'da attan iner ve kendisini divân-ı hümay-

yun tercümanı karşılayarak kapıcıbaşılara mahsus nöbet odasına götürür ve biraz istirahat ettirirdi. Bir müddet sonra, çavuşbaşı gümüş asâsıyla, çavuşlar kâtibi ve emîni de özel kıyafetleriyle elçinin önüne düşerek Orta Kapı'dan içeriye girilirdi. Avludaki bütün askerlerin ve görevlilerin tamamen sessiz ve hareketsiz duruşları, onların disiplinli, derin saygılı ve itaatkâr olduklarını göstermesi bakımından, yabancı elçi ve diplomatların hayranlığını çekmiştir. Avludaki askerler kumandanları tarafından yönetilir, en iyi silahlarla silahlanırlar ve ikinci avludaki yerlerine gidip, orada çok düzgün biçimde sıraya girerlerdi. Withers'in kaydına göre, bu askerler gerçekten çok güzel bir görüntü verirlerdi; çünkü, hepsi iyi giyimli ve çoğu da yakışıklı insanlardı. Elçi Kubbealtı'na yaklaştığında, kapıcılar kethüdâsı, elçi ile beraber gelmekte olan çavuşbaşısı Kubbealtı'nın Divân-hâne kapısı dışında gümüş asâsı ile karşılayarak selâmlar ve birlikte elçinin önünde Divân-hâne'ye girerlerdi. Bazen de elçinin Orta Kapı'dan gireceği zaman, yeniçerilerin çorbaya seğirttikleri vakte tesadüf ettirilerek, elçinin gözünde divân tarafından mutfaklara koşan binlerce yeniçerinin meydana koyduğu azametli bir sahne canlandırılırdı. Elçi bu hareketi de seyrettikten sonra, önünde, ellerindeki gümüş asâları taşlara vurarak yürüyen kapıcılar kethüdâsı ile çavuşbaşısının arkasından her selâm taşında duran saray mensubu memurlara selâm vererek Kubbealtı'na gelirdi.

Gelen elçinin Müslüman ya da Hristiyan oluşuna göre, Divân-hâne kapısından girişte karşılama merasimi farklı olurdu. Eğer elçi Hristiyan ise, Divân-hâne'ye yaklaşınca, sadrazam Divit Odası'ndan çıkarak divândaki makamına gelirken, ona hürmeten vezir ve sâir divân erkânının ayağa kalktıkları sırada elçi de Divân-hâne'den içeri girerdi. Vezirler, kadıaskerler, nişancı ve defterdâr ayakta iken elçi gelip sadrazamın eteğini öper, sonra kendisi için belirlenen yere oturur ve yeniçerilere ulûfe dağıtılması işlemlerini seyrederdi. Bu işlerden sonra yemek verilir, çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdâsı da sofraların kuruluşuna nezâret ederdi. Gerek Müslüman gerekse Hristiyan elçiler iskemlede oturarak vezir-i azamın sofrasında yemek yerlerdi. Elçinin diğer maiyeti, vüzerâ, nişancı ve defterdârla birlikte yemeğe otururlardı. Divânda ye-

mek yenirken, padişah da sadrazamın başının üstündeki bir yerden divânı gören küçük bir pencerenin önüne gelirdi.

Yemeğin ardından elçi ellerini yıkar ve daha sonra çavuşbaşı tarafından Divân-hâne'den çıkarılarak hazine önüne götürülür, orada kendisine ve maiyetine hil'atler giydirilirdi. Burada bir müddet istirahat eden elçi, yeniçeri ağası, kadiaskerler, vezir-i azam ve vezirlerin huzura girişlerinden sonra, iki kapıcıbaşının kolları arasında Arz Odası'na girer ve kendisine yer öptürülürdü. Padişah, elçiyi ve yanındakileri ayakta karşılardı. Kubbe vezirleri ile sarayın en büyük erkânının da hazır bulunduğu törende, padişaha olan saygısını büyük bir tevazu içerisinde yapan elçi, ziyaret sebebini ve hükümdarının selâm ve hürmetini bildiren kısa bir nutuk söylerdi. Bu nutuk, divân-ı hümayun tercümanı tarafından tercüme edilirdi. Elçilerin devletleri ve hükümdarları adına getirecek huzur-ı hümayuna takdim ettikleri hediyeleri padişaha göstermek için ikişerli sıra teşkil eden on iki nefer dergâh-ı âli kapıcıbaşı elinde, Arz Odası'nda padişahın oturduğu pencerenin önünden geçirilip iç hazine hizmetçilerine teslim edilirlerdi. Bu hediyeler, elçi saraya gelmeden bir gün önce saraya getirilip dârüssaâde ağasının misafir odası yanında mermer direkler sokağının altına konup, etrafı çevrilerek muhafaza edilirdi.

Elçi bulunan divânlarda elçilerin arza kabulleri, sadrazamın ve vezirler ile arzda bulundukları esnada olurdu. Onlar arzda iken elçilik heyetinin önde gelenlerine hil'at giydirilerek dışarda padişahın içeriye girmeleri için vereceği izni beklerdi. İzin verilmesi ile birlikte, önlerinde divân-ı hümayun tercümanı olmak üzere içeriye alınırdı. Padişah huzurunda kendi içlerindeki protokol sırasına göre saf oluşturlardı. Elçinin elinde tuttuğu nâmesini, eğer Müslüman devlet elçisi ise mirâlem ağa, hristiyan devlet elçisi ise divân-ı hümayun tercümanı alıp vezirler sırasındaki en küçük vezire verir, o da bir üst makamda olan vezire vermek suretiyle elden ele sadrazama kadar ulaştırılırdı. Sadrazam, aldığı nâmeyi padişahın tahtının sol yanındaki yastığın üzerine koyardı. Padişah, elçiye herhangi bir şey sorma veya söyleme ihtiyacı duyduğunda, müslüman devlet elçilerinde sadrazama, diğer devletlerden gelmiş elçilerde ise tercümana hitaben konuşurdu. Elçinin sözleri de, aynı anda di-

vân-ı hümayun tercümanı tarafından sadrazama tercüme edilip o da padişaha söylerdi. Kabul töreni sonunda, bizzât padişah "izin" dediğinde, iki kapıcıbaşı tarafından tekrar elçiye yer öptürölüp maiyyetiyle beraber çıkartılır ve geldiği tertip üzere, kaldığı konak ya da sefarethânesine götürülürdü. Yalnız, dönüş yolunda, eğer ortaelçi ise çavuşbaşı bulunmaz, onun yerine çavuşlar kâtibi ve emîni giderdi. Vezir-i azam da padişahın huzurundan merasimle dışarı çıkar, Kubbealtı'na gelip hazine ve defterhâneyi mühürleyip atına binerek konağına giderdi.

Elçinin mektubuna cevap hazırlanuncaya kadar elçiye izin verilirdi. Bazen cevabın hazırlanması aylarca sürerdi. Bu zaman zarfında elçinin iâşesi yine devlet tarafından karşılanırdı. Cevabî mektubun elçiye verilmesinde de, mektubun arzındaki merasim yinelenirdi. Kral veya imparatora yazılan cevap ile padişahın hediyeleri, yine bir ulûfe divânı günü elçiye teslim olunurdu. O gün elçiye ve yardımcılara, Divânihâne'de rütbe ve derecelerine göre kürkler, hil'atler giydirildikten sonra eski merasimle tekrar huzura sokulurdu. Padişahın işareti üzerine, taht üzerinde bulunan padişahın mektubu sadrazam tarafından alınarak ikinci vezire verilir, o da üçüncü vezire uzatır ve mektup böylelikle en son vezire giderdi. Mirâlem ağa mektubu son vezirin elinden alarak öptükten sonra sefire verir, sefir de mektubu aldıktan sonra öper ve geri adımlarla huzurdan çıkardı.

Elçi kabulünde padişahlar, göğsü elmaslarla müzeyyen ve 'kapaniçe' tabir olunan bir elbise giyerlerdi. Başlarında hüma tüylü murassa bir sorguç bulunurdu. Elçiler huzura çıkarken, Bâb-ı hümayun ağalarından iki görevli, elçiyi iki kolundan sımsıkı tutardı ve yer öptürürler ve huzurdan çıkuncaya kadar da kollarını bırakmazlardı.

İslâm ülkelerinden gelen elçiler, diğer elçilere göre daha büyük saygı görürlerdi ve divânda gayri müslim elçiler gibi iskemlede değil, sedir veya yastık üzerine oturtulurdu. Bununla birlikte, müslüman elçilerin divânda nişancının yanında oturmaları kanun-ı kadîmdi. Kaynaklarda, Müslüman elçilerin Hristiyan elçiler gibi yer öpmeyip padişahın eteğini öptükleri kaydedilmektedir. Ayrıca, Müslüman bir elçi divâna kabul edileceği gün, sabah na-

mazını Ayasofya Camii'nde kıldıktan sonra alayla saraya girerdi Huzura kabul sırasındaki teşrifât aynı idi. Müslüman memleketlerinden gelmiş olan elçilere, vezir-i azam ve diğer vezirlerle bazı devlet ricali tarafından ziyafet verilmesi de âdetti.

Ayak Divânı

Ayak divânı, divân-ı hümayunun her zamanki toplantılarının dışında olarak fevkalade zamanlarda ve acele hallerde, padişahların da hazır bulunması ve başkanlık etmesiyle kurulan divândı. Toplantı sırasında başkanlık eden padişahтан başka, herkesin ayakta durması yüzünden buna *ayak divanı* denmiştir. Ayak divânlarının bir başka özelliği de, müzâkere olunan meselelerin hemen karara bağlanmasıydı.

Padişahlar, ayak divanını ya herhangi bir mesele dolayısıyla tebaalanyla temas etmek ihtiyacını duydukları vakit veya ayaklanan halk ve askerın zorlamasıyla toplardı. Böyle zamanlarda padişahlar Bâbüssaâde önünde kurulan tahta çıkıp oturur ve tebaalanyla aracısız olarak konuşturlardı. Teşrifât defterlerinde bahsedilmeyen ayak divânlarına, XVI. yüzyılda birkaç kez görülmesine rağmen, daha çok XVII. yüzyılda rastlanmaktadır. XVII. yüzyılda padişahın emriyle yapılan ayak divânlarından biri IV. Murad, diğeri ise IV. Mehmed'in saltanatına rastlar.

IV. Murad'ın 8 Haziran 1632'de Sarayburnu'ndaki Sinan Paşa Köşkü'nde topladığı divân, kapıkulu askerlerinden, bundan böyle mutlak surette itaat edeceklerine dair söz alınması dolayısıyla, padişahın otoritesinin kurulduğunu göstermesi bakımından aynı bir önem taşır.

IV. Mehmed'in saltanatında padişahın emriyle toplanan ayak divanı ise, Edirne yakınında Solak Çeşmesi'nde kurulan otağ-ı hümayunda 15 Ekim 1658'de Yanova Fethi'nden dönen Köprülü Mehmed Paşa ile şeyhülislâm, kadıaskerler ve yeniçeri ağasının katılmasıyla yapılmış ve padişah, Abaza Hasan Paşa üzerine yapacağı sefer için burada askerın rızasını almıştır. Bu ikisi hariç, XVII. yüzyılda yapılan diğer ayak divânları, asker ve esnafın baskısıyla olmuştur. Olayların bu safhaya gelmesinde ise, ya devlet ileri gelenlerinin aldıkları tedbirlerin asker tarafından beğenil-

memesi veya malî durumun bozukluğu dolayısıyla kapıkuluna mağşuş akçe ve ulûfe verilmemesi rol oynamıştır.

Padişahların yanı sıra sadrazamlar da ayak divanı akdederlerdi. Fakat, onların ayak divânları eksenyetle muharebe zamanı ordugâhta olurdu. Ordu erkânı ile ocak zabitlerinin iştirak ettikleri divânda ayak üzerinde müzâkereler yapılır, sûratle karar alınır. XVII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ayak divanı yapıldığına dair çağdaş kaynaklarda bir kayıt bulunmamaktadır.

SEFER-I HÜMÂYUN

Türklerde savaş ilânı, tuğ ve bayrak merâsimi ile başlıyordu. Tuğ veya bayrağa, saçı veya kurban sunma ile geleneklere bağlı çeşitli törenlerden sonra savaş andı yapılmış olurdu. Bundan sonra savaş hazırlıkları yapılıyor ve akına çıkılıyordu. İlk defa büyük Hun hükümdarı Mete (M.Ö. 209-174) zamanında görülen askerî teşkilât sistemi, bazı değişikliklerle bütün Türk devletlerinde varlığını sürdürmüştür. Osmanlı devletinde de, bu gelenekler değişmiyordu. Bu törenler ile protokoller, eski Türk geleneklerinden. Bununla birlikte, Osmanlılar Türk geleneklerinin yanına İslâm âdetlerini de katarak zengin bir teşrifât usûlü geliştirdiler.

Avrupalı seyyahlardan Antoine Galland; *"Padişahın bugün sefere gitmek üzere şehirden dışarı çıkışındaki ihtişamın ve hayret verici debdebenin güzelliğine yaklaşacak başka hiçbir şey görmemiştim. Bu olay bütün hayatımca gördüğüm şeylerin en güzeliydi; dünyanın hiçbir yerinde bundan güzel bir tören yapılamazdı."* demektedir. Aynı şekilde Georg Schreiber, Edirne'den sefere çıkan IV. Mehmed'in geçit merasimini görünce; *"...o zamana kadar bir benzeri daha görülmemiş görkemde, çok büyük bir geçit töreni yapılmıştı..."* ifadesiyle XVII. yüzyıldaki Osmanlı törenlerinin ihtişamını dile getirmektedir. Hakikatte de, imparatorluk devrinin en muhteşem merasimi, ordunun sefere hareketi esnasında yapılırdı.

Osmanlı tarihinde, padişahın ordusunun başında bizzât komutanlık ettiği seferlere '*Sefer-i hümayun*' denir. Kuruluş safhasında Osmanlı hükümdarları büyük ölçüde fütuhat hareketi ile uğraşmışlardır. XVI. ve XVII. yüzyılın sonuna kadar padişahlardan sefere çıkanlar olmuşsa da, bu yüzyıldan sonra sefere çıkmamışlardır. Or-

dunun başında, vekâleten 'serdâr-ı ekrem' sıfatıyla sadrazamlar bulunmuştur. Padişahların çıktıkları seferlerde, sadrazamların padişah maiyetinde bulunmaları âdet idi. Hareketten önce ordunun gerekli levâzımı tedarik edilir, bir kısmı daha önceden yola çıkarılırdı ve belirlenen günde de padişah yola çıkardı.

Sefer-i hümayun törenleri üç kademeli olup; ilk tören padişahın savaş tuğlarının saray avlusuna dikilmesiyle, ikincisi padişahın savaş otağının kurulmasıyla ve üçüncüsü de sefer alayının geçit merasiminden oluşuyordu.

Tuğ-ı Hümayun'un Çıkarılması

Padişahın ordunun başında bizzât bulunacağı bir sefere karar verdiği zaman ilk yapılan merasim, padişah tuğlarının Bâbüssaâde'ye çıkarılması olup, bu hareket bir sefere işaret ederdi. Tuğların çıkarılacağı gün, vezirler ve şeyhülislâm başta olmak üzere bütün devlet ricâli yapılacak merasimde hazır bulunurlardı. Bunun için vezirlere bir gün önceden sadâret kethüdâsı tarafından davet tezkireleri yazılır, şeyhülislâm da reisülküttâb vasıtasıyla davet edilirdi. Diğer davetle gelen ricâle de, çavuşbaşı tarafından gönderilen tezkirelerle sarayın Orta Kapısında hazır bulunmaları haber verilirdi.

Vezirler selimî ve erkân kürküyle, divân busatıyla (doranımıyla); şeyhülislâm, örfiyle ve beyaz erkân kürküyle; sadreyn efendiler, örfiyle ve uzun yenli kürkleriyle; defterdâran ve nişancı, selimî ve erkân yenli kürkleriyle; şikâr-ı hümayun ağalan, reisülküttâb ve çavuşbaşı aynı şekilde selimî, erkân kürk giymiş olarak atlar ile gelip Bâb-ı hümayunun iç tarafında olan saflarda oturup sadrazamı beklerdi. Herkes hazır olunca, sadrazam alayla saraya gelirdi. Sadrazam selimî ve erkân yenli kürküyle ve divân-ı hümayun busatıyla sarayından gelip, bir miktar sarayda dinlendikten sonra, hepsi kalkar Dârüssaâde kapısında padişahın eşliğinde divân toplantısı olurdu. Kapıcıbaşı ağalann oturduğu mahalde şeyhülislâm efendi oturup, sonra sırasıyla sadrazam, vüzerâ, sadreyn efendiler, defterdârân, nişancı ve reisülküttâb, rikâb-ı hümayun ve şikâr-ı hümayun ağalan otururdu. Eğer, yeniçeri ağasının vezâreti yüksekse, rikâb-ı hümayun ağalannın üzerinde oturur; ye-

niçeri ağasının alt yanında mirâlem ağa, kapının sol tarafında nakibüleşraf, bölük ağaları ve cebecibaşı ağalar bulunurdu.

Herkes yerine oturduğunda, hassa müezzinleri ayakta *Sure-i Feth-i Şerif* okumayı tamamladıktan sonra, içeriden arz ağaları gelip “*tuğ-ı hümayunlar hazır*” diye haber verirlerdi. Bunu müteakip sadrazamla birlikte diğer devlet erkânı Bâbüssaâde’ye giderdi. Hassa müezzinleri *Feth-i Şerif* okuduktan sonra *Fatiha* okunur; sonra arz ağaları tuğları çıkarırdı. Bütün devlet erkânı kalkar; tuğları, ağaların ellerinden bizzât sadrazam ve sair vüzerâ alır ve hazır olan herkes tutarak Bâbüssaâde önündeki yerlerine dikerlerdi. Aynı anda, içeride bulunan Sancak-ı Şerif de sandukasından çıkılarak yerine konurdu. Sadrazam ve diğer tuğ sahibi olanların birer âdet temsili tuğları da, belirlenen bir zamanda kendi konaklarının merdivenleri dibine yerleştirilirdi. Tuğların Bâbüssaâde önünde dikilmesinden sonra şeyhülislâm dua eder; sahabe-i kiramın harbeleri getirtilip tamire muhtaç olanların tamiri için emir verirdi. Tuğlar yerinde kalır, hazır olan ricâl dağılıp evlerine giderlerdi.

Tuğ ihrâcında padişahın altı tuğundan ikisini çıkarmak kanundu. Tuğlar çıktıktan sonra sarayda divân yapılmaz; ancak, sadrazam kendi evinde divân yapardı...

Otağ-ı Hümayun’un Kuruluşu

Öncelikle padişahın huzurunda tuğ-ı hümayun icrâ olunduktan sonra otağ-ı hümayun icrâ olunmak lâzım geldiğinden, birkaç gün sonra bizzât sadrazam, vezirler, defterdâr, yeniçeri ağası, sipah ve silahdârân ağaları, cebecibaşı ağa, reisülküttâb, çavuşbaşı ağa ve çadır mehterbaşısı, bütün emirler ile birlikte otağın kurulacağı yerin tespitine giderlerdi. Bu arada, otağ-ı hümayun kurulması için imal ve inşa olunan mühimmat temin edilirdi.

Tuğların Davutpaşa’ya veya Üsküdar’a çıkarılacağı gün, bütün tuğ sahiplerinin tuğcuları sabah erkenden sadrazamın makamına tuğlarını getirirlerdi. Hil’at giydirileceklerle hil’atler giydirildikten sonra alay tertip edilir, otağ-ı hümayunu develere yükletip alayla ve mehter çalınarak önce saraya gidilir, burada bulunan padişah tuğları da alınarak aynı düzen içerisinde ordunun toplan-

diği yere gidilirdi. 'Tehîmgâh' da denilen bu yere, padişahın otağı ve tuğlan başta olmak üzere herkesin çadırları kurulur. tuğ sahiplerinin tuğları yerlerine dikilerek geri dönülürdü.

Tuğların çıkarıldığı gün orduya katılacak olan esnaf da Sultan Ahmed Camii'nin avlusunda toplanır, ertesi gün onlar da alayla orduya katılırdı. Sadrazam da sefere gittiği için yerine bakacak olan kaymakam, bu günlerde tayin edilirdi. Bu tayin, padişah sefer için İstanbul'dan çıkarak Davudpaşa'daki ordugâhına gelindiğinde yapılırdı. Sefere gidecek ve kaymakamla kalacak olan kapı ricâli, sadrazamın konağına gidip kaymakamın eteğini öperlerdi. Mansıplı mansıpsız, büyük küçük herkesin alaylarında vaktinde bulunmalarının ilân olunması için kadınlara ferman gönderilir, çarşılar, pazarlar gibi umurun toplandığı yerlerde okutturulurdu.

Sefer Alayı

İncelediğimiz teşrifât defterlerinde, sefer alayı hakkında bilgi mevcut olmadığından, diğer kaynaklardan faydalanılarak bilgi verilmiştir.

Devlet ricâlinin 'büyük alay' ile Davutpaşa ya da Üsküdar'a gideceği günün sabahı hem alay tertibi, hem de Hazreti Muhammed'in sancağının ihracı için sarayda toplanılırdı. Sancak-ı Şerif çıkarıldıktan sonra, alaydan önce, başka bir yolla ordunun toplandığı mahalle gönderilirdi. Fetihhânlar tarafından *Feth-i Şerif*, sultan şeyhlerinden birisi tarafından da, düşmana karşı galibiyet için yüksek sesle dua okunurdu. Duanın bitiminde, padişah Bâbüssaâde'den görünürdü. Bundan sonra, alay için herkes önceden belli olan yerini alırdı.

Sefer-i hümayunlarda en büyük manevi güç olan "Allah için savaşmak" arzusu, savaşın farklı bir boyutu idi. Bu sebeple, seferlerde Sancak-ı Şerif özel bir törenle çıkartılır ve manevi huzurundan istifade edilirdi. Sancağın çıkarılması, Osmanlı padişahlarının 'Halife-i Müslimin' ve 'Resulullahın Vekili' olması hasebiyle önemliydi.

Sancak-ı Şerif, padişahla beraber ilk defa 1004/1597 senesinde Eğri Seferi'ne götürülmüş ve sancağın yanında seyyid ve

şerifler de bulunmuştu. Aynı seferde, Sancak-ı Şerîf ile beraber teberrüken *Hırka-i Saâdet* de götürülmüştür. Sancağın çıkarılacağı gün muayyen bir saatte, padişah *Hırka-i Saâdet* dairesinde bulunurken *Sure-i Fetih* okunur; padişah, Sancak-ı Şerîf'i mahallinden çıkarıp omuzuna alır, *Hırka-i Saâdet*'ten Arz Odası'nın kapısı önüne kadar iki taraflı dizilmiş olan Enderûn halkı arasından geçerek müezzin ve hafızların tekbirleri arasında Arz Odası'na girip Taht-ı hümayunun sütununa dikerdi. O sırada, müezzin ve hafızlar *Sure-i Fetih* veya *Yâsîn* okurlardı. Okuma bittikten sonra, Bâbüssaâde'de kapı ağası dairesinde beklemekte olan sadrazamı, silahdâr ağa veya kapı ağası gelip içeriye davet eder ve bu arada şeyhülislâm ve meşayihden biri davet olunurdu.

Nakibüleşraftan sonra seyyid ve şeriflerin en büyük âmiri 'alemdâr' unvanlı şerif olup, muharebe esnasında saraydan çıkarılarak ordu ile beraber gidecek olan Sancak-ı Şerîf'i taşımakla mükellefti. Sancak-ı Şerîf'in gidişi ve gelişinde, nakibüleşraf ile seyyid ve şerifler sancak merasimine iştirak ederek, Sancak-ı Şerîf'in etrafında tekbir alıp salavat getirirler; kanun mucibince, nakibüleşraf Sancak-ı Şerîf yakınında yürürken seyyid ve şerifler tuğ-ı hümayunun dışında giderlerdi.

Sefer-i hümayunlarda, Sancak-ı Şerîf'le beraber bazen *Hırka-i Saâdet* de ordunun cesaretini artırmak için götürülmüştür. *Hırka-i Saâdet*'i IV. Mehmed Lehistan Seferi'ne, II. Mustafa da bütün seferlerinde götürmüştür. Savaşlarda, padişahla beraber götürülen *Hırka-ı Saâdet* için, gümüş muhafazaların yanı sıra üstü kubbeli, kenarları topuzlu, dört yanı halkalı, deve, beygir ve koçi arabasına konulabilecek büyükçe, gümüşten ve üzeri işlemeli dış mahfaza yapıldı.

Padişahlar sefer esnasında, 'dın-ı postıyn' denilen, ince çelik zincirden yapıp kürk kaplı bir nevi zırhlı üst elbisesi giyerlerdi. IV. Murad Revan seferinden dönerken, ecdadından farklı bir kıyafetle İstanbul'a girmişti. Üzerinde zırh, başında altın tolga ve üzerine büyük bir tülbent sarınmış ve bunun üstüne mücevherden bir siyah sorguç takmıştı.

IV. Mehmed Leh seferine giderken, üzeri mücevherlerle süslenmiş zırh ve cevahir çapraştılı dın-ı postıyn giymiş ve mücevher-

li tirkeş, murassa kılıç takıp başına dalyasanlı yeşil şal sarıp üstüne çifte sorguç takmıştı. Yine, IV. Mehmed 1094/1663 senesinde Avusturya Seferi'ne hareket ettiği zaman, Arz Odası'nda başına küçük destar üzerine büyük sorguç takmış, arkasına beyaz serasere kaplı samur kapanıçe giymişti; belinde kılıç ve tirkeş olup, mücevher sorguç, mükellef eğer ve altın başlıklı ata binmişti.

II. Süleyman, sefer hareketi esnasında her gün giydiği küçük destarın üzerine sorguç takardı. IV. Murad'ın bazen sorgucunu taktığı da olurdu.

Sefer-i hümayun için tertip olunan alaylarda vezirler, kallavî ve çeper üstlü kırmızı muhidî ve kırmızı kadife şalvar giyerler, kılıç ve tirkeş kuşanırlardı. Atlarına divân donanımı ve abâyi, üstüne yancık vururlar. Eğer, padişah zırh giyerse sadrazam da zırh giyer. Şeyhülislâm efendi örf ve erkân kürkü ve sof şalvar giyer, ata saçaklı abâyi ile binerdi.

Nişancı ve defterdâr, vezâretleri yoksa selimî ve erkân kürkü giyerler; silah, şalvar ve atların donanımını sadrazamınki gibi düzenlerdi. Kadiaskerler, örf ve erkân yenli soflar ile ve saçaklı abâyilerle ata binerler; kılıç kuşanıp sof şalvar giyerlerdi. Rumeli kadiaskeri, kabanice şeklinde uzun yakalı uzun yenli sof giyerdi. Yeniçeri ağası ve sâir rikâb-ı humâyân ağaları ve cebecibaşı, selimî seraser kadife şalvar giyerlerdi. Böyle mahallerde, divân hâcelerinden ancak reisülküttâb selimî giyip, başkası mücevveze giyerdi. Müteferrika ve çaşnigîr ağalar ve dergâh-ı âli çavuşları mücevveze giyip, silah ve şalvar giymeleri hususunda devlet erkânına tabi idiler.

Alay tertibinde sadrazam, şeyhülislâm, nişancı ve bilumum kadiasker efendiler, defterdâr, reisülküttâb ve çavuşbaşı, tuğ-ı hümayunların dahilinde yürürlerdi. Dergâh-ı âli kapıcıbaşları, çaşnigîrbaşı, divân hâceleri ve müteferrika ağalar, tuğ-ı hümayunların haricinde hareket ederlerdi.

Eğer, alayda olmasına ferman çıkmışsa, şehzâde, padişahın önünde, solakların arasında, *Hırka-i Mübareke*'nin akabinde yürürdü. Bu kanunu IV. Mehmed, Şehzâde II. Mustafa'nın sefer merasiminde yürümesi için koymuştur Eyaletler selâma durduklarında, Anadolu sağda Rumeli solda olurdu. Her eyalet valisi

kendi eyaleti askeriyle yürürdü. Eğer, vali vezir ise selâma kallavî ile durur, selâm yerinde atını ileri sürer, selâm-ı hümayunu tevazu ve tazim ile yapardı. O esnada dergâh-ı âli çavuşları padişahı alkışlardı. Eğer, vezir değilse alkış olmaz ve kallavî giymezdi.

Sâdât, ulemâ ve meşâyih sancağı karşıladıklarında, sadece nakibüleşraf efendi Sancak-ı Şerîf'in yanında yürür, diğerleri tuğ-ı hümayunların haricinde yürürlerdi.

Sefer safları düzenlenip hazırlandıktan sonra padişahın da katılmasıyla, alay büyük bir ihtişamla şehirden çıkardı. Sankçı tayin edilen vezir, askerin önünde ilerleyerek yanındaki çadır mehterânı ve askerlerle yol alırlardı. Resmî devlet mehteri iki bölüme ayrılmış; saraya ait olana '*Mehterân-ı Tabl-ı Âlem-i Hassa*', diğerine '*Mehterân-ı Tabl-ı Âlem*' adı verilmişti. Bir de savaş, zafer, sultan düğünü ve şehzâdelerin sünnet düğünü için yapılan büyük törenlerde padişahın huzurunda geçit resminde bulunan esnafın önünde giden '*esnaf mehterleri*' vardı. Esnaf loncaları tarafından o günkü törene katılmak ve olayı kutlamak amacıyla derleme olarak kurulmuş bu mehterler, resmî mehterlerin dışında kalmışlardır.

Bu yürüyüşte, vezire cebehâne ve topçuyân verilip bir kaç teşrifâtçı da tayin edilirdi. Akabinde, yeniçeri ve topçu ocakları giderdi. Hepsi piyade olup tayin edilen şekilde ilerlerdi. Bunların peşinden defterdâr, reisülküttâb, sipahiyân ve padişah arabaları gelirdi. Silahdârân ve askerin sağ ve solunu öküz arabaları alıp, piyade askeriyle padişah arabalarının iç tarafından, diğer süvari arabaların dışından giderlerdi. Önde sankçı askerinden sonra yeniçeri, cebeci, topçu ve toparabacıları yürür; sonra toplar dizilir ve tuğlar da peşlerinden giderdi. Tuğların akabinde Sancak-ı Şerîf, kadiaskerân ve nakibüleşraf, şeyhülislâm ve sadrazam giderdi. Sadrazamın ardından kapıcılar kethüdâsı ve mirahur-ı evvel ağalar yürüyüp sonra padişah gelirdi. Ardından Enderûr, ağaları, mehterhâne ve kös-i hâkanî yürürdü. Yeniçeri ve sâir piyadegânın sağ tarafında Anadolu beylerbeyi ve kapı halkı ve eyaleti altında olan beylerbeyi, zuama ve tımarlılar; sol tarafında Rumeli beylerbeyi ve kapı halkı ve eyaleti altında olan beylerbeyi, zuama ve tımarlı sipahiler yürürlerdi. Topların sağ tarafında iki yüz nefer ve Eski Saray'ın baltacıları, sol tarafında Yeni Saray'dan beş

yüz nefer ve Edirne Sarayı'ndan sefere memur edilen bostancılar ve baltacılar yürürlerdi. Tuğların sağ tarafında, defterdârân ve kürklü müteferrikân ve sair hâcegân-ı divân; sol tarafında, reisül-küttâb, kürklü kâtibîn ve kürklü çavuşân yürürdü. Tuğların haricinde kapıcıbaşı ağa ve silahdâr ağa yürürdü. Yeniçeriler ve cebeciler, topçu ve arabacılar alaylarının ardınca, topların önünde bizzât saltanat kethüdâları, kendi kapısı halkı ile yürürdü. Yeniçeri, cebeci, topçu ve toparabacıları ocaklarına mükemmel ve mürettip toplar ve kifayet miktarı cebehâne verilip, tuğların önünde bizzât padişahın kollarında olan alay toplanı dahi hazır vaziyette olup, her kolun serdârına emir verilerek, fermanı beklemeleri istenirdi. Alay tamam olduktan sonra, Hazine-i Âmire'ye memur olan bölükât-ı erba'a ağaları ve neferâtı Hazine-i Âmire ile beraber gelirdi. Özel yeniçeri ocağından bir çorbacı takımı ile hazine ağası tayin edilip, padişahın hassa-i hümayunları ve matbah-ı âmirelerine ve kiler memurlarına bir oda yeniçeri askeri tayin ederlerdi. Bunların başına 'divitdâr' tayin edilir ve sefer alayının gerisinden gelip kalan ağırlıklarla arkada kimseyi bırakmayıp götürürlerdi.

Alayla çadırların bulunduğu yere varınca, herkes padişaha selâma durmak için padişah otağı ve Sancak-ı Şerîf merkez olmak üzere, önceden tespit edilmiş yerlerini alırlardı. Buradaki düzende sadrazam, şeyhülislâm ve sadreyn efendiler otağı hümayunun sol tarafında, Sancak-ı Şerîf'in yanında bulunurlardı. Hâcegân, defterdâr, reisülküttâb, meşayih, ulemâ, müderrisler ve sâdât da sağ tarafta, saflar halinde padişahı selâmlamak için dizilirlerdi. Padişahın gelip otağı hümayuna girmesiyle, sadrazam da üç direkli çadıra geçerek şeyhülislâm, vezirler ve diğer burada bulunanlarla görüşür, kahve içilip, buhur yakılmasından sonra sefere katılmayanlar dönerdi.

Sefer-i hümayun, padişahın İstanbul'da ordugâhından hareketiyle başlıyordu. Nitekim, Zilkade 1038 (Haziran 1629) tarihinde İran üzerine yapılacak seferde, ordu Üsküdar'a geçmiş ve yüksekçe bir yerde padişahın otağı hümayunu kurulmuştu. Ancak, XVII. yüzyılın ikinci yansındaki seferlerde, padişah İstanbul'dan değil, ordusuyla Edirne'den hareket ediyor ve Edirne'de-

ki sarayına dönüp, sefer tamamlanıyordu. Zira, XVII. asrın ikinci yarısından 1073/1663'e kadar, fiili devlet merkezi Edirne olup, İstanbul sadece hukukî başkent durumundaydı. IV. Mehmed'le birlikte başlayan Edirne'deki törenler, İstanbul'daki gibi teşrifât usûllerine göre yapılıyor; fakat, mekân değişiklikleri farklılaşması oluyordu. Öyle ki, II. Ahmed sefere çıktığında, Edirne sahrasına ulaşmasından bir hafta sonra büyük bir alay tertip olunmuş; fakat, otağ-ı hümayun ile saray arasında alay gösterecek meydan olmadığından, alay gösterisi farklı olmuştu. Padişah, otağına varınca, yeniçeriler bölük bölük selâma durur; ardından sipâh ve silahdâr, müteferrika, divân çavuşları, vezirler ve mir-i mirân dizilir; Enderûn ağaları, yanlarında zırhlı bir şekilde durur; padişah bizzât zırh ve kolçak, başında tolga üzerine yeşil şal sarınp murassa sorguç takınır; yedeklere ve bindikleri ata örtü olarak, yancık ve kaplan postları serilir ve hareket edilirdi. Mehterhâne ve kösler çalınır, çavuşlar alkış ederlerdi. Padişah da sağ ve solunu selâmlayıp tertip üzere otağ-ı hümayuna gelirdi.

Ordunun toplandığı yerdeki düzen, sefer esnâsında da ordu toplu halde bulunduğunda uygulanırdı. Bu düzende, padişahın emriyle sağ ve sol *çergeler* nasb ve tayin edilirdi. Bu *çergelerden* onyedinci cemaat, *çerge odası*dır. Hünkâr sefere çıkıp düşman vilâyetine girdiğinde, ordu, daire şeklini alırdı. Onyedinci cemaatin *çergesinin* ortasında iki büyük kemer kapısı vardır. Bu *çerge*, daireye girecek yolun ortasında kurulurdu. Hünkâr o kapılardan girip otağ-ı hümayuna giderdi. Çergenin iki direkleri tarafında odanın neferâtı silahları ile beklerlerdi. Padişah bu çadırda tahtına oturur, solaklar açılırdı. Tertip üzere dizilip sol tarafına kapıcılar kethüdâsı ve divân kâtipleri, peşkeşçi kapıcıları, matarcı, iskemleci ve sair kapıcılar, üsküfleri ile; çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdâsı, selimî ve erkân yenli kürkleriyle; duacı kâtipleri, mücevvezeleriyle dizilip karşılarında mehterhâne ve kös-i hakanî çalındıktan sonra, çavuşlar ocağından duacı çavuş dua ederdi. Bitiminde alkış olunur, solaklar kapanıp herkes yerli yerine giderdi.

Sefer düzeninde, sadrazama mahsus dört çadır bulunurdu. Bunlardan birisi bir sütunlu, on iki direkli olup divân-ı hümayun toplantılarını yapmaya mahsustu ve '*otağ*' adı verilmişti. Otağlar,

diğer çadırlardan çok daha büyük ebatlı, gösterişli ve süslemeliydiler. Bunların kurulup taşınmasını çadır mehterleri yapardı. Otağlardan bir tanesi üç sütunlu olup, ordu ricâlinin görüşmeleri için kullanılırdı. İki adet de 'oba' adı verilen, biri iki sütunlu ve diğeri çubuk kafesli hususî çadırları vardır. Etrafında sadrazamın kapı halkı bulunur. Otağın sağ tarafında, daire daire sadâret kethüdâsının çadırları, onun alt tarafında ise reisülküttâbın çadırları bulunurdu. Daha sonra, tezkire-i evvel, tezkire-i sâni, sadâret mektupçusu ve defter emîninin çadırları alt alta sıralanmaktaydı. Otağın sol tarafında ise kapıcılar kethüdâsı, çavuşbaşı, nişancı ve defterdârân çadırları bulunurdu. Sadrazam ve vezirlerin bulundukları daireler, iki tarafına çadır çekilerek oluşturulmuş sokaklarla çevrili idi.

XVII. yüzyılda, izin verilen bazı yüksek mansıplı yüksek ricâl haricindekilerin sokak oluşturmaları yasaktı. İzin verilenlerin de, dairesinin etrafını tamamen sokakla çevirmesi ve kandilli sokak kurması yasaktı. Çadırların cinsi de mansıp büyüklüğüne bağlıydı. Kırmızı çukadan çadır kurmak, ancak sadrazam, şeyhülislâm, vezirler, sadreyn, beylerbeyiler, defterdâr, yeniçeri ağası, nişancı ve reisülküttâba mahsus olup diğerlerine yasaktı. Çadırlar meşalelerle aydınlatılırdı. Meşaleler ve bunların yakılmasına bakan meşalecilerin masrafları devlet tarafından karşılanıyordu. Bununla birlikte, seferlerde yüklerin taşınması için devlet tarafından ayrıca develer temin edilerek devlet ricâline dağıtılırdı.

Seferde yemek esnasında, Sancak-ı Şerîf sadrazamın sayebanı / büyük çadırı önünde kurulurdu. Her menzilde padişah otağına indikten sonra, vezirler kendi çadırına giderken divân kaidesi üzerine selâma dururdu. Divân olduğunda ise, vezirler selâmî ve erkân kürkü giyerler, abâyi ve divân rahatıyla ata binerlerdi. Müteferrika ve çaşnigîrler günlük sarıklarnı; kadiaskerler örf ve erkân ferâcesi; nişancı, defterdâr, reisülküttâb, çavuşbaşı ve sair rikâb-ı hümayun ağaları, sadrazama tabi olup mücevveze giyerlerdi. Sefer esnasında, düşman toprakları haricinde her gece yatış namazından sonra ve her sabah namazından sonra iki saat miktarı mehter ve tabl-ı âlem sahipleri mehterhânelerini çaldırıp herkes haberdâr olurdu.

Seferden dönüşte de aynı şekilde alay düzenlenir; bu alayda reisülküttâb, defterdâr ile birlikte aynı sırada bulunur, padişah tuğlarından sonra geçen üçüncü grupta yürürlerdi. Önceki iki grubun ilkinde çavuşbaşı, kapıcılar kethüdâsı, ikincisinde nişancı ve defter emîni bulunurdu. Defterdârla birlikte yürüyen reisülküttâbın arkasından Edirne kadısı, imam-ı şehriyâri, hekimbaşı ve sadreyn ikişerli gruplar halinde yürürken, bunların arkasından vezirler, sonra sadrazam ve şeyhülislâm gelirlerdi. Edirne'nin içinden alayla geçilerek otağ-ı hümayunun kurulduğu yere kadar gelinirdi. Burada, sefere çıkıldığı zamandaki Davutpaşa'da uygulanan törenler icrâ edilirdi. Silivri menziline gelindiğinde, İstanbul'da bulunan ulemâ karşılamaya gelerek alaya dahil olurlardı. Burada tertip edilen alayda reisülküttâb, defter emîni, nişancı, şikk-ı sâni ve sâlis defterdârlarından sonra, başdefterdârlar birlikte ordu kadısı önünde yürürdü. Silivri kasabasına varıldığında, kasabanın kenarında herkes iki sıra halinde dizilerek padişahı selamlar ve padişah otağına geçerdi. Sadrazam da tebrikleri kabul için bir direkli çadırına geçip otururdu. Daha sonra, Büyükçekmece menzili, ertesi gün Haramidere, sonra Küçükçekmece, İncirli bahçesine gelinir, burada kaymakam ve kaptan paşalar tarafından karşılanırlardı.

İstanbul'a girileceği gün büyük alay düzenlenirdi. Saraya gelirken Topkapı - Aksaray güzergâhı takip edilirdi. Alayda bulunanlar Orta Kapı'ya geldiklerinde, kapının sağ ve solunda iki sıra halinde padişahı selâmlamak üzere dizilirlerdi. Padişahın girmesiyle birlikte içeri girilerek sadrazam, Sancak-ı Şerif'i kendi eliyle bâbüssaâde ağasına teslim eder ve alayda bulunan ricâl ile birlikte sarayına giderlerdi. Burada, Büyük Oda'da oturulur; hil'at giydirileceklere hil'atleri giydirildikten sonra tören meclisi biter ve herkes dağılırdı.

DONANMA-YI HÜMÂYUN'UN DENİZE AÇILMASI

Osmanlı İmparatorluğu tarihinin mühim bir safhasını teşkil eden merasimlerden biri de, Osmanlı donanmasının sefere gidiş ve geliş esnasında yapılan törenlerdir. Osmanlı denizciliğinin gelişip güçlenmesindeki en büyük amillerden birisi, Yavuz Sultan

Selim'in (1512-1520) denizciliğe verdiği büyük önem ve gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerdir. Yavuz Sultan Selim, Fatih zamanında yapılan Haliç'teki tersâneyi, 1515'te Galata'dan Kağıthâne'ye kadar genişleterek içerisinde üç yüz göz bulunan tersâne binasını yaptırdı. Bu büyük tersânenin inşası ile Osmanlı donanmasının merkezi Gelibolu'dan Haliç'e nakledildi. Böylece, Osmanlı devletinin yıkılışına kadar donanmanın merkezi olan Tersâne-i Âmire kurulmuş oldu. Bu güçlü donanma, o dönemde eie geçirilen Mısır ve Suriye sahilleri ile denizleri kontrol altında tutmada büyük görevler yerine getirmekteydi.

Osmanlı devletinin merkezi deniz üssü, İstanbul'daki Tersâne-i Âmire olmasıyla birlikte, donanmanın Akdeniz'e ve Karadeniz'e seferi sırasında cereyan eden teşrifât burada başlayıp, Yalı Köşkü'nde padişahın kabulüyle devam eder, Beşiktaş İskeleyi'nde büyük Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa'nın türbesini ziyaretle birlikte gemilerin demir alıp sefere çıkmalarıyla biterdi.

Osmanlı donanmasının her sene ilkbaharda denize çıkması, 1502 senesinde II. Bayezid zamanında âdet olmuş ve on dokuzuncu asır ortalarına kadar devam etmişti. XVII. yüzyılda bu çıkışların maksadı, Akdeniz ve Karadeniz'deki yabancıların ve korsanların taarruzlarından sahilleri muhafaza etmektir.

Osmanlı donanması, ilkbaharın başlangıcında denize çıkmak için kıştan hazırlanmağa başlardı. Bunun için de, sadrazam bir arz ile padişahın müsaadesini isterdi. Donanmanın gerek Akdeniz'e çıkması ve gerekse geri dönmesi, İstanbul'da hususi bir merasimin yapılmasına sebep olurdu. Merasim ise, kaptan paşanın makamı olan tersânede kaptan paşa divânhânesinde başlardı. Burada, elinde sedefkârî bir değnek ile makamını temsil eden kaptan paşa, deniz kuvvetlerinin idarî ve askerî bütün hususlarında sadrazama karşı mesul idi. Kaptan paşa tersânede iken kendisine ait divânhânedeki otururdu. Gerek padişahın gerekse sadrazamın teftişi veya denize gemi indirilmesi münasebetiyle tersâneye yaptıkları ziyarette onları gezdirir, tersâne ve gemi inşaa faaliyetleri hakkında bilgi verirdi.

Padişahın, *Kapudân-ı Deryâ'nın* filosuyla Akdeniz'e gönderilmesi ve başkente dönüşünde kabulü münasebetiyle yapılan binişleri vardı. Bu biniş merasimi, Sarayburnu'ndaki Yalı Köşkü'nde icra edilirdi. Saraydan Yalı Köşkü'ne inen padişah, burada etrafında hadım ağaları ve birinci odanın subayları bulunduğu halde tahtına otururdu. Diğer taraftan, padişahın denize çıkma emri gelince, donanmanın tersânen çıkması için vezirlerle, şeyhülislâm, kadıaskerler ve defterdârlarla yeniçeri ağası davet üzerine sabah namazını müteakip erkenden kayıklarla Tersâne-i Âmi-re'ye gelip kaptan paşanın odasında otururlardı. Buraya en son sadrazam gelirdi. Kaptan paşa, sadrazamı iskelede teşrifât üzere karşılayıp önüne düşerek odasına getirirdi.

Heyet bu suretle otururken, vezir-i âzâm. kaptan paşanın vekili olan tersâne emîni ve tersâne kethüdâsına, donanmanın bütün levazımât ve ihtiyaçları görülüp yerli yerlerine teslim olunup olunmadığını sorardı. Onlar da, "*tamam oldu*" ve "*bütün mühim-mât ve levâzım görüldü*" diye cevap verdiklerinde, onlara ve sâir tersâne katiplerine ve hizmetçilerine defterler mucibince hil'atlar giydirilirdi. Bu sırada, padişah tarafından donanmanın çıkmasına dair müsaade haberi gelince, o saat vüzerâ selimîlerini, ulemâ örflerini ve diğer erkân da selimîlerini giyip kaptan paşanın baştardesine giderlerdi. XVII. asırda kaptan paşa, Tersâne-i Âmi-re emîni ve Tersâne-i Âmi-re kethüdâsı yedeği olarak inşa edilen baştardelerde donanma merasimi yapılırdı. Ama, odadan çıkıp baştardeye gitmelerinin kanununa göre; kaptan paşanın odasından önce tersâne ve devlet erkânı çıkıp selâma dizilirler, sonra vezir-i azam elinde sedefkârî asâ ile odadan çıkıp sağa ve sola selâm vererek geçer ve diğer vezirler ve ulemâ da sıra ile birbirlerini takip ederlerdi.

Bu alayın ve sadrazamın en ilerisinde reisülküttâb ile çavuşbaşı, sonra tersâne kethüdâsı elinde değnek ile yürür; eğer, pâyesi varsa selimî giyerdi. Müteakiben kaptan paşa elinde değnek ve selimî ile yürürdü. Bu üslup üzere baştardeye girip otururlar; kaptan paşa, sancak dibinde selimî ile ayakta durup, iskeledeki halka selâm verirdi.

Bu teşrifât usûlü üzere baştarde ile Kireç İskelesi (Vezir ya da Sirkeci İskelesi)'ne giderlerdi. Burada, sadrazam ile kaptan paşa kendi kayıklarına binerek Yalı Köşkü iskelesine çıkarlar ve daha önce Yalı Köşkü'ne gelmiş olan padişah tarafından kabul olunurlardı. Yalı Köşkü'nde tahtına oturan padişahın etrafında siyahî hadım ağalar ve birinci odanın subayları oldu halde, onları huzura kabul ederdi. Öteki saraylılar ve padişahın maiyeti, köşkün duvarının dibine sağlı sollu sıralanırdı. Üç visamiral / koramiral ve kadirga komutanı biraz uzakta dururlardı. Bunlar, teker teker önceden tespit edilmiş mermer sütuna kadar ilerler ve orada padişahı selâmladıktan sonra çekilirdi. Tahtın önünde, şeyhülislâm ile kaptan-ı deryânın arasında duran sadrazam, subaylar huzura geldikçe, padişaha adlarını bildirirdi.

Padişahın huzurunda, kaptan paşa ve sâir donanma erkânına, tersâne ağasına ve gemi kaptanlarına hil'atler giydirildikten sonra sadrazam, kaptan paşa ve şeyhülislâm, ulemâ ve devlet ricâli yine baştardeye girerler ve Beşiktaş'a hareket ederlerdi. Kaptan paşa, sancak dibinde durup Yalı Köşkü karşısına gelince padişahı selâmlar ve kuru sıkı toplar atılmaya başladılar. Padişahı selâmlamak için yapılan top ve tüfek atışlarında, topların ve tüfeklerin ağızlarının Tophâne tarafına doğru çevrilmesi kanundu. Bu suretle, donanma Beşiktaş önüne denizcilerin pîri Barbaros Hayreddin Paşa'nın türbesi tarafına gelip Hayreddin İskelesi önüne demir atardı. Her sene donanma çıkışında, kadirga çektirilerinden birinin nöbetle baştarde-i hümayun yeri olmak üzere donatılması ve alay göstermesi kanundu.

XVII. yüzyılda donanmanın denize açılma teşrifâtı, kaynaklarda teferruatlı bir şekilde anlatılmamıştır. Fakat, XVIII. yüzyıl teşrifât defterlerinde, bu törenler saat saat kaydedilmiştir. Bu kayıtlardan, donanma ihracında bir önceki asrın kaidelerinin muhafaza edilmekte olduğunu, bununla birlikte bazı kaidelerin de ilave edildiği anlaşılmaktadır: *"Donanma-yı hümayun ihrâcında icrâ buyurulacak resimdir. Yevm-i mezbûrda donanma-yı hümayunun Yalıköşkü sahilinden mürûr fermân-ı hümayun buyurulmağla ale's-seher defterdâr efendi Yalicası pişgâhına varub müterakkib oldular. Badehu tayîn buyurulan vakitte semâhâtlu şeyhülislâm*

efendi hazretleri kayık ile Yalıköşkü önüne geldiği haberi geldikte dışarı teşrif ve devletlu sadrazam hazretleri dahî kasr-ı mezkûra teşrif ve mülâkat ve teşrif-i hümayuna müterakkıb oldular. Şevketlu efendimiz hazretlerinin teşriflerinde defterdâr efendi ve Reisül-küttâb efendi ve çavuşbaşı ağa, rikâb-ı hümayun ağalarıyla mean Yalıkasrı kapusundan içeride istikbâl ve zemine beraber temennâ ve pîş-i hümayunda revân oldular. Bâb-ı mezbûrdan dışarı çıkıldıkda çavuşân alkış eylediler. Devletlu sadrazam hazretleri dahî senk-i rikâbda muntazır olmağla alkış olunduğu gibi istikbâl ve nısf-ı tarîkde zemîn-bus eylediklerinde tekrâr alkış olunub ve pîş-i hümayunda revân olarak senk-i rikâb-ı mübârek-i feyz-kadem-i şehriyârî ile bahcetyâb oldukda şeyhülislâm efendi hazretleri kadd-i hamide-i iclâl ve devletlu sadrazam hazretleri hidmet-i bağalgîr ile müşerref ve hatt-ı hümayun vucud-ı behbud-ı hazret-i cihânbanî ile yerşeref oldukda müşarûnileyhimâ izn-i hümayun mulûkâne sudûruna dek huzûr-ı hümayunda tevakkuf buyurub badehu dışarı çıkub..." (BOA. KK. TD. 676, Mü. 1, s.18.)

Beşiktaş'ta demirleyen donanmada vüzerâ, ulemâ vesâir erkâna kaptan paşa tarafından baştarde içinde bir ziyafet verilir ve ziyafeti müteakip veyahut ziyafet sırasında, sadrazam tarafından kaptan paşa, tersâne emîni, tersâne kethüdâsı, baştarde kaptanı, liman ve tersâne reisleri, cânib efendisi, tersâne ruznâmecisi ve kalyon devrinde kalyon kâtibi ve halifesine ve diğer erkâna hil'atler giydirilir; bundan sonra, kaptan paşaya vedâ edilerek gelenler kayıklarıyla giderlerdi.

Donanma Beşiktaş'a demirledikten bir veya birkaç gün sonra, bazen de aynı gün Akdeniz veya Karadeniz'den hangi tarafa gidecekse oraya hareket ederdi. Donanmanın Beşiktaş önünde kalması, kanunen azami üç gündü. Buradan hareketle, Yedikule önünde de asker yerleştirmek için bir iki gün bekleyip noksanını tamamlayarak hareket ederdi. Donanmanın Beşiktaş'tan kalkıp giderken, Yalı Köşkü önüne gelince padişahı selâmlamak için, önce kaptan paşa gemisinden, sonra da diğer gemilerden sırasıyla toplar atılırdı.

Donanmanın tersânenen hareketine az bir müddet kaldığı zaman, tersâne usûlü üzere kaptan paşa baştardesine fener konu-

lur ve çıkmağa bir hafta kalınca, hareket alâmeti olarak *flandra* çekilirdi. Donanma seferden dönerken, yine kaptan paşanın baş-tardesine dönüş için *flandra* asılırdı. Flandranın çekilmesi için. müneccimbaşı tarafından uğurlu bir saat tayin edilirdi. Donanmanın hareket saatinin tayini de müneccimbaşıya ait olup, onun gösterdiği uğurlu saat, bir telhis ile padişaha arz olunarak iradesi alınırdı. Bundan sonra, kaptan paşa, hareket günü tekrar Yalı Köşkü'nde huzura kabul olunup, kendisine ve ümera-yı deryâyâ hil'atler giydirilerek vedâ ederdi. Bu merâsimde, sadrazam ile şeyhülislâmın bulunması kanundu. Denize çıkmış olan donanma, padişah tarafından verilen müsaade üzerine kışa yakın dönerek, önce Kurşunlu Mahzen önünde demirlerdi.

Donanmanın avdeti ve Kurşunlu Mahzen önüne demirleyeceği günü kaptan paşanın, sadrazamın kapıcılar kethüdâsı ile gönderdiği donanmış ata binerek yirmi nefer çuhadâr ve on nefer mehterle vaki daveti üzerine, doğruca sadrazama gelmeleri kanundu; iki gün sonra da, Yalı Köşkü'nde, donanma ile çıkışta yapılan merasimin aynısı yapılarak, kaptan paşaya padişah tarafından teşrifât usûlünce karşılama töreni düzenlenirdi. Kaptan paşa, Kurşunlu Mahzen önünde tersâne emîni tarafından karşılanarak kahve ve buhur resmî icra olunur ve yine tersâne emîni tarafından eline asâsı verilir ve doğruca divân-hâneye gidilir; âdet olduğu üzere, duadan sonra tersâne ricâli tarafından hoş geldin makamında etek öpülür ve bu merasim esnasında bir taraftan mehterhâne çalarken, diğer taraftan da tersâne ricâline hil'at giydirilirdi.

İKİNCİ BÖLÜM

DİNÎ TÖRENLER

CUMA SELÂMLIĞI

Cuma “*toplanmak, bir araya getirmek*” anlamındaki cem’ kökünden isimdir. Cuma namazı ise, Hazreti Muhammed’in Mekke’den Medine’ye hicreti sırasında farz kılınmıştır. Cuma namazı Hazreti Peygamber ve daha sonra Hulefâ-yı Râşidîn tarafından bizzat kılınılmış, Emevîler’den başlayarak Abbasîler ve çeşitli İslâm devletlerinde birçok halife ve yönetici de bu uygulamayı sürdürmüştür. Öte yandan, cuma hutbeleri de baştan beri sadece dinî öğüt vermekten ibaret kalmamış, önemli olayların, siyasî, askerî ve idarî kararların halka duyurulmasına vasıta olmuştur. Sonraki halife ve hükümdarlar hâkimiyet ve istiklâllerinin ifadesi olarak kendi adlarına hutbe okutmaya başlamışlar, böylece cuma namazı ve hutbeler zamanla siyasî bir anlam ve ağırlık kazanmıştır.

Tarih boyunca, İslâm devletlerinde hükümdarlığın önemle riayet edilen belirli alâmetlerini sikke ve hutbe teşkil etmiştir. Hutbe, cuma namazında hükümdar adına okunmakta, hükümdar da cuma namazını genellikle bulunduğu yerdeki camilerden birinde halk ile birlikte kılmaktaydı.

Hükümdar ile tebaa arasındaki mesafenin korunması, İslâm monarşi geleneğinin kabul edilmiş bir özelliği olmasına rağmen; XI. yüzyılda Selçuklu Sultanı Melikşah'ın veziri Nizamü'l-Mülk'ün pratik formülasyonları, Pers Krallık idealleriyle İslâmî normların sentezini ifade eden *"tebaanın sözlerini hiç aracısız kendi kulaklarıyla dinlemek üzere haftada iki kez halk içine çıkmak"*, hiç kuşkusuz çok önemliydi. İşte bu düşünce, cuma merasimiyle ortaya çıkan bir uygulama oldu. Sultanın, her hafta cuma namazına gitmesi, ihtişamı bakımından Bizans İmparatorlarının kent içine çıkmasından farklı değildi. Kentin törensel hayatı içindeki bu en önemli olay, sultanların maiyetiyle daha da fevkalade bir etki oluştuyordu. Osmanlılardan önce Anadolu Selçuklu hükümdarlarının cuma namazlarına çıkışlarında bir takım merasim yapıldığı bilinmektedir. Emir-i mahfil adı verilen teşrifâtçı, Selçuklu hükümdarlarının cuma resmi kabullerinde, üzerinde bol yenli üst elbisesi ve başında büyük sank olduğu halde sultanın huzurunda durup teşrifâtçılık yapar ve merasimden sonra hükümdara dua ederdi.

XVI. yüzyıla kadar, bu dinî ve siyasî vazifenin nasıl ifa edildiği hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Hilâfetin Osmanlılara geçişinden sonra, yani Yavuz Sultan Selim devrinden beri cuma namazları resmîyet kazanınca, selâmlık merasimleri tertibi de âdet oldu.

Osmanlılarda, hükümdarın cuma namazını kılmak üzere merasimle camiye gitmesine *'cuma alayı'* veya *'selâmlık resm-i âlisi'* denirdi. Cuma alayı, Osmanlı padişahlarının katıldıkları sayılı törenlerden biriydi. Her cuma günü cuma namazında yapılan bu tören, padişahlığın ve halifelüğün alâmeti sayılmıştır. Osmanlı padişahlarına Anadolu Selçuklu sultanlarından geçmiş olan bu tören, çeşitli değişiklikler geçirmiş olmakla birlikte, Osmanlı devletinin yıkılmasına kadar uygulanmıştır. Hükümdarla halkın bütünleşmesini sağlayan cuma selâmlığı, sadece merasim ve dinî yönüyle değil, hukukî, sosyal ve kültürel açılarından da büyük önem taşımaktaydı.

Cuma selâmlık resmi, her cuma günü tekrarlanan yarı resmi namaz töreniydi. İslâm dininde, cuma namazının cemaatle ve gü-

venli bir ortamda camide kılınması, hutbe dinlenmesi farzdır. Bu sebeple, Osmanlı Kanunnâmeleri'nde cuma namazı için ayrıca kurallar konmamıştı. Osmanlı padişahlarının, hükümdar, halife ve Müslüman fert olarak camide cuma namazı kılmaları gerektiğinden, bütün padişahlar, hastalık ve özel durumlar dışında bu kurala uymuşlardı. Gidiş ve gelişte askerî olan bu tören, camide dinî bir mahiyet alırdı.

Cuma selâmlıkları, hilâfet müessesesinin Osmanlılara geçmesinden itibaren, XVII. yüzyılın ortalarına kadar büyük bir törenle yapılmıştır. Öyle ki, bütün paşalar, sarayın diğer bütün büyükleri kent içinde padişahın yanında bulunurlardı. Saraydaki hizmetkârların bir çoğu da padişahın atının özensi yanında durur ve ağalar arkasından atla gelirlerdi. Cuma namazına çıkışlar, devlet erkânıyla beraber bayram namazları gibi mükellef olurdu; fakat, XVII. asrın ortalarından itibaren bu âdet terkedilmişti. Bunun sebebi, IV. Mehmed'in küçüklüğü ve İstanbul'un karışıklık içinde olması idi. Bundan sonra cuma alayları, padişahın maiyetinini, yani bir kısım saray erkânının, divân çavuşları ve peyklerin bulunmasıyla muhtasar suretle yapılır ve padişahın gideceği camiye kadar yollara iki sıra yeniçeriler dizilir, padişah maiyetiyle atla bunların aralarından geçip camiye giderdi. Çavuşbaşıya bağlı olan 'kılavuz çavuşu', özellikle cuma namazlarında padişah alayının yolunu açardı. İstanbul'da hünkâr camiye çıktıkça ve sâir alayla gittikçe, silâhdârân mücevveze ile yedeklik yaparlardı. Padişahların uzak camilere gidiş ve gelişlerinde, devlet erkânı teker teker hükümdara yaklaşarak devlet meselelerini görüşüp müzâkere ederlerdi. Bu sırada, emniyetin ve ihtiyaçların karşılanması görevini yeniçeri ağası ve emrindeki yeniçeriler yapardı. Yeniçeri ağası, askerle ilgili bazı önemli meseleleri cuma selâmlığı sırasında veya sonrasında padişaha iletebilirdi. Yabancı devlet erkânı da, selâmlık alayını ilgiyle takip ederdi.

Padişahın da içinde olduğu alaylarda, sıralama küçükten büyüğe doğru olurdu. Bir merasim taburu olan solakların ve peyklerin, göz alıcı kıyafetleriyle padişahın çevresinde ve önünde yürüdükleri alay camiye doğru giderken, her millet ve dinden halk, yolun iki tarafına sıralanarak dilek ve şikâyetlerini yazılı olarak

uzatırlar; bunları, padişahın yakın hizmetinde bulunan bir görevli toplardı. Bazen de sözlü olarak maruzatta bulunulurdu. Nitekim, Sultan IV. Mehmed, 7 Nisan 1672 senesi cuma günü Edirne’de Selimiye Camii’ne giderken yapılan cuma selâmlığı merasiminde, caminin kapısında Rum ve Ermeni tebaa, padişaha durumlarını sözlü olarak bildirmişlerdi.

Cuma selâmlığıyla ilgili olarak üzerine durulması gereken en önemli husus, halkın dilek ve şikâyetlerini, şifahî veya yazılı olarak bizzat hükümdara ulaştırmasıdır. Nitekim, İslâm amme hukukunda halkın devlet başkanına ulaşabilmesi, şikâyet ve dileklerini doğrudan ona anlatabilmesi, hükümdar-tebaa münasebetleri açısından oldukça önemlidir. Asr-ı Saâdet’te Hazreti Peygamber’le görüşülebilmesi, daha sonraki Müslüman hükümdarlar için ideal bir örnek olmuştur. Zira, Peygamber’in kapısında ne bir perde dâr ne de bir kapıcı vardı. İsteyen istediği gibi görüşür, durumunu anlatırdı. Hazreti Peygamber de herkesle görüşür, derdini dinlerdi; bu, Resulullah’ın güzel ahlâk ve hususiyetlerindendi. Ancak zamanla, emniyet gerekçesiyle devlet başkanlarının sıkı koruma altına alınması, halkla olan münasebetlerinde bazı kısıtlamalara yol açmıştır. Dolayısıyla halkın hükümdarı görebilmesi, şikâyet ve isteklerini doğrudan ona iletebilmesi için, cuma ve bayram namazları birer vesile sayılmıştı. Osmanlı padişahlarının halkla doğrudan yüz yüze geldikleri çok önemli bir merasim olan cuma selâmlıklarında sultan camiye giderken, halk, Bizans imparatorlarının kent içi gezilerindekine benzer şekilde “*Bin yaşu*” ve “*Muzaffer ol daima*” diye temannada bulunurlardı.

XVII. yüzyıl müelliflerinden Koçi Bey’in Sultan İbrahim’e sunduğu risalede, bu konuda açık ifadeler yer almaktadır. Burada, halkın verdiği arzuhallerin toplanması için kapıcılar kethüdâsına padişahın emir vermesi, saraya döndükten sonra bunları birer birer okuması, sonra vezir-i azama yollayarak ona hitaben arzuhal sunanları buldurup, davalarını dinlemesi için hatt-ı hümayun göndermesi gerektiği belirtilmektedir. Cuma selâmlığında verilen arzuhallerin gereğinin yapılmasından, genellikle sadrazam sorumludur. Bu konudaki ihmali padişahın sert tepkisine yol açardı. Çünkü, padişaha gönderilen arzların hepsini padişah okur ve uygun

şekilde işlem yapılmasını emrederdi. Ayrıca, bu işlerin yapılıp yapılmadığını da takip ederdi.

Halkın genellikle şikâyetçi olduğu sadrazam, yeniçeri ağası ve diğer üst seviyedeki yetkililer, zaman zaman belirli yerlere yerleştirdikleri adamları ile, halkın cuma selâmlığında padişaha ulaşmasına engel olurlardı. Bu durumda halk, bütün çabalanna rağmen dilek ve şikâyetini hükümdara sunamazsa, uzaktan bir paçavrayı veya hasır parçasını yakarak uzunca bir sopa üzerinde tutmak (*hasır yakmak*) suretiyle şikâyetleri olduğunu hükümdara gösterirdi. Doğrudan hükümdara bağlı olan görevliler de, bu kimselerin padişahla görüşmesini sağlardı.

XVII. yüzyılda, padişahların başta Ayasofya olmak üzere Süleymaniye, Bayezid, Sultan Ahmed ve Eyüp Sultan gibi selâtin camilerinde cuma namazı kıldıkları bilinmektedir. Edirne'de oturmayı tercih eden padişahlardan IV. Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmed ve II. Mustafa, ekseriya Sultan Selim (Selimiye) Camii'ne giderlerdi. Padişahlar seferde bulundukları zaman, eğer karar-gâhları büyük bir şehirde ise, cuma namazı selâmlığı yapıldı. Nitekim, IV. Murad'ın Revan ve Bağdat'ta görkemli cuma selâmlıkları yaptığı görülür.

Padişahların cuma günü saraydan çıkıp tekrar saraya dönünceye kadar, gerek yol boyunca, gerekse uğradıkları yerlerde, oldukça ilgi çekici merasimler ve hadiseler cereyan ederdi. Tüm bu merasimler bir teşrifât dahilinde yapılır, teşrifâtın dışına çıkmazdı. Cuma selâmlıklarında gidilecek cami önceden tespit edilmiş olup, yeniçeri ağası önceden camiye giderek '*Hünkâr mahfili*'ne padişah için seccade serdirip kontrol ederdi. Secde esnasında padişahın yüzüne bir şey dokunmaması için, seccadeyi seren memur, yüzünü sürerek seccadeyi muayene ederdi. Ayrıca, padişahın camiye gideceği yollardaki bozukluklar kum dökülerek düzeltilirdi. Padişahın camiye gidişindeki yolların düzgün olması için çeşitli esnaf loncalarından ve vakıflardan yardım sağlanır, çevre düzenlemesi itina ile yapılırdı. Şehirde asayiş yerinde ise, selâmlık her cuma yapıldı. Fakat, zaman zaman askerin ve halkın hoşnutsuzluğu, çeşitli kargaşalar sebebiyle padişahların cuma selâmlığına çıkmaya çekindikleri görülmüştür.

Cuma selâmlığının ilk töreni 'sank alayı' idi. Kuşluk vakti başçavuş, başında paşa kavuğu, sırtında bol yenli kürk ve üstünde kaftan, belinde altın yaftalı kemerle murassa hançer kuşanırdı. Yanında on iki sankçı, kırk-elli Has Oda'lı ve mülâzım ile biri soruçlu öteki sorguçsuz iki sank taşıyarak saraydan camiye kadar ağır ağır yürüten başçavuş, sanğı her iki tarafa selâmlama anlamına gösterir; böylece halk, cuma selâmlığının hangi camide yapılacağını ve alay güzergâhını öğrenirdi.

Cuma günleri öğleden evvel saray kapısından gidilecek camiye kadar, mesafenin uzaklığına göre, birbirlerine yanaşık olarak veya çifte çifte sokak başlarında, yeniçeri askeri ile bir miktar sipahi selâm dururlardı. Bu merasime katılmak mecburiyetinde olanlar, daha önce saray avlusunda toplanırlar, padişahın hareketiyle beraber bindiği atın etrafını sararak yürütürlerdi. Bu bir teşrifât kaidesi olduğu için, hiç kimse mevkiinden ayn bir harekette bulunmazdı. Geçiş esnasında, padişah etrafına selâm verdikçe, yollarda dizili askerler, kolları göğüslerine çapraz kavuşturulmuş halde öne eğilerek saygı selâmında bulunurlardı.

Padişahın cuma selâmlığına at üzerinde gitmesi bir gelenektir. Sarayın iç avlusunda, rahtivani has ağası tarafından hazırlanan murassa eyerli ata binen padişah, etrafında yaya yürümekte olan üzengi ağalar ile Orta Kapı'ya gelir; burada, silâhdâr ve çukadâr ağalar da atlanır; kapıdan çıkıldıktan sonra, kapı ağası da atına binerek padişahı takip ederlerdi. Orta Kapı dışında padişahı beklemekte olan sadrazam ise binış haberi geldiği zaman atına biner ve hükümdan sol tarafta karşılayarak selâmlardı. Padişahın cuma namazlarına giderken tertip edilen muhteşem alaylarda, maiyetinde bulunan dört koğuşa mensup zülüflü ağaların başında; hükümdanın solunda, atının özensi yanında rikâbdâr ağa, sağ yanında çukadâr ağa dururdu.

Padişah ve tören alayı, merasimle cuma namazı kılınmak için selâmlık yaptığı zaman, saray kapısından çıkıp ata binerken: "Uğurun hayır ola, yaşın uzun ola, Hak Teâla efendimize ömürler vere, devletinle çok yaşa" diye alkış yapılırdı. Orta Kapı dışında padişahı karşılayan sadrazam, yedeklerin ardındaki tören yerine geçer ve selâmlık alayı camiye doğru yola çıkardı. Padişahı, ca-

minin avlu kapısı önünde yeniçeri ağası ile cami mütevellisi karşılar ve yine “Yardımcın Allah ola, yaşın uzun ola, Hak Teâla efendimize ömürler vere, devletinle çok yaşa” sözleriyle alkışlanırdı. Padişahın merasım alaylarında ata binışinde ve inişinde yüksek sesle dua etmek, duacı çavuşun vazifesiydi. ‘Çavuşan-ı duâ-gûyân’ın duasına, orada bulunanlar ve dergâh-ı âli çavuşları da hep birden “Hû” sesiyle karşılık verirlerdi. Yeniçeri ağası, padişahın çizmelerini çıkartarak ayaklarına terliklerini giydirdir. Eğer, yeniçeri ağası bu hizmeti ilk defa yapıyorsa, kendisine elmaslı bir hançer hediye edilirdi. Bundan sonra, sadrazamla yeniçeri ağası padişahın koltuğuna girerek onu hükümdar mahfiline çıkarırlar ve seccadesine kadar götürürlerdi. Bu sırada, cami mütevellisi daha önce hazırlamış olduğu çiçek ve meyve tepsilerini padişaha sunar; padişah da bunları kadınlarına, kızlarına ve kız kardeşlerine hediye olarak götürürdü. Namazdan sonra padişahın çıkışında, çizmelerini yine yeniçeri ağası giydirdir ve padişahın atının önünde yürürdü; bunun yanında, elinde buhurdanlık olduğu halde caminin mütevellisi bulunurdu.

Cuma selâmlığı sırasında ilmî, askerî ve mülkî erkân, üniforma ve resmi kıyafetleriyle hazır bulunurlar, merasime böyle iştirak ederlerdi. Cuma alaylarında, bayram alayları gibi, vezir-i azam divân-ı hümayûn üslûbu üzere, yani mücevveze ve üst kafa-tanı ile gelir, padişahın kaldığı yere yakın bir şekilde safta dururdu. Yeniçeri ağasının vezareti varsa, padişahı ata bindirdikten sonra o da vezirlere katılırdı. Vezirliği olmayan erkân-ı devlet makamına giremezdi. Vezirler, bayram ve cuma alaylarında, saraydan alay ile padişahın önlerince camiye geldikleri gibi, hemen atlarından inip camiye girerler ve padişahı o mahalde selâmlarlardı. Lâkin, camiden önce çıkıp, süratle atlarına binip padişahı her iki taraftan da selâmladıktan sonra hassa yedeklerin önünce giderlerdi.

Bu alaylarda ancak vezirler, yeniçeri ağası, ve rikâb-ı hümayûn ağaları ata binerler; bölük ağaları dahi binip kapıdan selâmlarlardı. Nişancı ve defterdânın vezirlikleri yok ise, cuma ve bayram alaylarına katılmazlardı. Türbeler ziyareti için alay olunmak lâzım gelse, aynı cuma alayı gibi olur ve ziyaret yerlerinde padişah

atından inip, merasim ziyareti ve ecdâdının ruhlarına dua edinceye kadar, vezirler atları üstünde dururlardı. Vezirler, bu alaylar için, divân-ı hümayûn üslûbu üzere, tabi' olanlarıyla birlikte mücevveze ve üsküflü giyerler; lakin, vezirlerin himayesindeki tabileri alaya karışmazlardı. Alay tamam olduktan sonra, herkes saray kapısından kendi efendilerinin önünde evlerine giderlerdi.

MEVLİD KANDİLİ

Arapça bir kelime olan mevlîd, “doğum, doğum yeri ve zamanı” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak da, Hazreti Peygamber'in doğumu, doğum zamanı ve yeri, ayrıca bu münasebetle yapılan faaliyetleri içeren özel bir manaya sahiptir. Daha çok da, Hazreti Peygamber'in doğumu münasebetiyle yapılan merasimler ve merasimlerde okunan metinler için kullanılmaktadır.

Hazreti Muhammed'in doğum günü olarak kabul edilen hicri Rebiyyülevvel ayının on ikinci günü olan pazartesi günü, Osmanlı devletinde resmi törenle kutlanan önemli günlerden birisi idi. Hazreti Muhammed'in doğduğu geceye tesadüf eden mübârek gecede bir takım naatlar, münacât ve kasideler okutturmak, öteden beri İslâm memleketlerinde tatbik edilen bir âdet idi. Asr-ı Saâdet'te, mübarek gecelerin çeşitli ibâdetlerle geçirildiği bilinmektedir. Uzunca bir süre İslâm devletlerinde de aynı şekilde geçirilen bu gecelerde tören yapılması, Abbasîler zamanında başlamıştır. Bu törenlerin en gösterişlisi, Mevlîd Kandili'nde olurdu. İlk defa Erbil Atabeği Muzafferüddin Gökbörü tarafından resmileştirilerek devlet töreni haline getirilen Mevlîd Kandili gecesi, şehir ışıklarla süslenmiş, halk birbirini ziyaret etmiş ve hediyeleşmiştir.

Mevlid alayı ise, Osmanlı devletinde resmen 1590 tarihinden itibaren hac kafilelerinin, bilhassa *Meukîb-i Rûmî*'nin Şam'a ulaşmış bulunduğu, *emirü'l-hac* olan beylerbeyi veya vezir tarafından müjdecibaşı aracılığı ile divân-ı hümayuna bildirilmesi sırasında yapılan bir törendi. Çoğunlukla bu bildirme ise Hazreti Peygamber'in doğum günü olarak tespit edilen on ikinci Rebiyyülevvel gününe rastladığından, mevlîd, iki maksada cevap veren bir tören hüviyetini almıştı. Bu tören, *'Hâdimü'l-Haremeyni's-Şerîfeyn'* unvânını taşıyarak mübârek toprakları olduğu kadar, İslâm

dininin geleneklerini de korumakla yükümlü bulunan Osmanlı padişahlarının, hac hizmetinin de başını ile sona ermesinden doğan memnuniyetin ve şükranın ifadesi anlamına geliyordu.

Osman Gazi devrinden beri mevcut olan bu âdete, Sultan II. Selim tarafından bazı ilâveler yapılarak resmî bir şekil verilmiştir. Fakat, ilk defa mevlid, III. Murad devrinden itibaren, 996 / 1590 senesinde resmen Osmanlı imparatorluk teşrifâtında yer aldı ve halk nazarında gittikçe artan bir rağbet kazandı. Hattâ, daha sonraları âdeta bir bayram mahiyetini aldı ve padişahın, hac devrinin selâmetle sona erdirilmesinden doğan şükranının ifadesi ile kaynaştırılarak kutlanmaya başlandı.

Osmanlı'da mevlid merasimleri, İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya Camii'nde, sonraları Sultan Ahmed Camii'nde yapılmıştır. Osmanlı padişahları, mevlid cemiyetlerine özellikle 1603'ten sonra resmî bir hüviyet kazandırmışlardır. Her sene Ramazanın on yedinci gecesi Mekke'de, on iki Rebiyyülevvel'de Medine'de bir meclis düzenlenip bütün masrafları için defter tutulmuş ve hazineden mevlid cemiyeti için para ayrılp gönderilmiştir.

XVII. yüzyılda, padişah ve devlet erkânı için tertip edilen resmî törenlerin Sultan Ahmed Camii'nde yapılmasının önemli bir sebebi ise, törenlerde dağıtılan şerbet, şeker, mevlidhânlara verilen câize ve hil'atlerin masraflarını karşılamak üzere I. Ahmed'in bu husûsa hasrettiği bir vakıf tesis etmesidir.

Mevlîd-i Nebevî'de Sultan Ahmed Camii'nde yapılan dinî tören ve âyinin -daha küçük ve mütevazî ölçüde- Mekke Camii'nde de yapılması kanundu. II. Mustafa aynı merasimi 1700'lerde Medine-i Münevvere'de Ravza-i Mutahhara'da da yaptırmaya başlamış, bu suretle devam etmiştir. Gerçi mevlid, bütün camilerde okunurdu; fakat, bu üç camide yapılan merasim, halifelik icaplarından sayılır ve büyük protokol içinde cereyan ederdi.

Mevlid töreni bazen, 12 Rebiyyülevvel'den daha geriye bırakılabilmekteydi. Sultan I. Ahmed tarafından konulan töre (1613) gereğince mevlid alayı, hacıların Şam'a selâmetle vardıkları haberini getiren müjdecibaşının geliş gününde yapılırdı. Eğer, gecikme olursa tören ertelenirdi. H.1112 (M 1700) tarihinde,

Arap eşkıyası yolları kesmiş olduğundan müjdecibaşının gelişi gecikmiş ve mevlid alayı bir süre için geri bırakılmıştı. Gecikme uzayınca, tören ayın yirmi yedinci günü Sultan Ahmed Camii'nde padişahın katılımıyla yapıldı.

Mevlid törenine padişahın katılımı önemliydi. Çünkü, protokolün bir kısmını Mekke Şerifi'nin gönderdiği nâme ve hacca gidenlerin durumunu anlatan emirü'l-haccın mektubunun padişaha takdimi oluştuyordu. Bundan dolayı, padişah çeşitli sebeplerle katılamazsa ya da müjdecibaşının haberi gecikirse, resmî törenler uygun bir zaman ertelenirdi. Sadrazam seferde olduğu zaman, onun yerine sadâret kaymakamının katılımıyla, yine padişah huzurunda yapılırdı. Mekke Şerifi'nin nâmesi kaymakam paşaya getirilir, orduda ayrıca tören yapılmazdı.

Tören için önceden çeşitli hazırlıklar yapılır, belirli bir protokol içerisinde cereyan ederdi. İlk iş olarak, Rebiyyülevvel ayının ilk gününü işâret eden ayın doğuşu gözlenir; görüldüğü kadı tarafından Sadâret'e '*isbât ilâmi*' gönderilerek o gün ayın birinci günü olarak kabul edilip hazırlıklar başlar, tören on ikinci günde yapılırdı.

Rebiyyülevvel ayının ilk günlerinde tören esnasında padişaha takdim edilecek olan Mekke Şerifi'nin nâmesi ve Şam Valisi'nin (emirü'l-hac) mektubu müjdeci ağalar tarafından sadârete getirilirdi. Bunların üzerine kırmızı kalemle hulâsası yazılır; Amedî Kalemî'nden de ayrıca bir takrir kaleme alınarak telhis kesesine konulurdu. Mekke Şerifi'nin nâmesi, büyük bir kırmızı atlas torba içinde sadrazama arz edilirdi. Bunların hepsi, sadrazam huzurunda ayrıca bir atlas torbaya konularak mühr-i hümayun ile mühürlenip tören için hazır hale getirilirdi. Ayrıca, bunlar için bir telhis Enderûn'a gönderilirdi. Gelen bu heyet, kethüdâ bey ve reis efendiyi ziyaret ederek sadâretten ayrınlırlardı. Bu vesile ile, zaman zaman emirü'l-haccın reisülküttâba da hacılar hakkında bilgi veren mektup gönderdiği oluyordu.

Hazırlıkların en önemli safhasını davetler ve protokollerin tebliği teşkil ederdi. Birkaç gün önceden Amedî Kalemî'nden yazılan bir takrirle padişaha camiye hangi saatte geleceği sorulur, gelen cevap üzerine program hazırlanırdı. Buna göre, davet edi-

leceklerin hangi saatte gelmeleri gerektiğini bildiren saat pusûlaları şahıslara göre değişik kalemelerde hazırlanarak davetlilere gönderilirdi. Vezirlere, sadaret kethüdâsı tarafından yazılırdı. Kendilerine pusûla gönderilecek olan kadıaskerler, mevâlî ve Ayasofya şeyhi, Sultan Ahmed Camii şeyhi ve nöbetçi şeyhlerin defteri şeyhülislâm tarafından kapı çukadân vasıtasıyla reisülküttâba gönderilir; bu deftere göre, Tahvil Kalemi'nden davet tezkireleri hazırlanarak bir gün önceden çavuşbaşıya verilir. Çavuşbaşı, defterdârlara ve defter eminine kendi yazdığı tezkirelerle birlikte bütün davetiyeleri divân çavuşları vasıtasıyla yerlerine ulaştırırdı. Müderrislere İstanbul kadısı tarafından, şeyhülislâma ise hangi saatte geleceğini bildiren saat pusûlası, reis efendi tarafından yazılır ve bir gün önce reis kesedân ile gönderilirdi.

Mevlid okunacağı gün, devlet ricâlî hâricindeki bütün davetliler kendilerine gönderilen pusûladaki saate göre camiye gelerek belli bir protokol dahilinde belirlenmiş olan yerlerine otururlardı. Davetiye gönderilmeyen küçük mansıp sahipleri ise sabahın erken saatlerinde camiye gelerek yerlerini alırlardı. Mevlid merasimi sebebiyle Sultan Ahmed Camii'ne gidecek olan padişahın geçeceği yollara kum dökülür ve yollar düzeltilirdi.

Bütün resmî törenlerde olduğu gibi, Mevlid töreninde de herkesin kıyafeti önceden tespit edilmiştir. Şeyhülislâm efendi, beyaz ferace, samur kürk ve örf; vezirler, selimî ve erkân ferâceleri giyerlerdi. Divân donanımlı at takımı kuşanıp âba ile binerlerdi. Mütferrika ve çaşnigirler gitmezlerdi. Fakat, şatırları, mataracı ve tüfekçileri üsküfleriyle; selâm çavuşu mücevvezesiyle ve sâir ağalar ruzme / günlük sanklarıyla giderlerdi.

Ulemâ ve müderrisler, örf ve muhidi kürkleriyle; nişancı, defterdâr, yeniçeri ağası, mirâlem ağa, defter emini, şikk-ı sâni ve sâlis, bölük ağaları, çavuşbaşı, reisülküttâb ve cebecibaşı efendiler, selimî, ferace ve divân donanımlı atlarla tayin buyrulan vakitte camiye gelirlerdi. Sadreyn efendiler ve mevâlî-i izâm ve müderrisler tertip üzere mihrabın sağ tarafından minberin sonuna, oradan da softa kenarıyla mahfil-i hümayuna doğru otururlardı. Vezirler, mihrabın sol tarafına kurulan seccadelere otururlar; alt yanlarına yeniçeri ağası, defterdâr efendi, defter emini ve şikk-

keyn efendiler; onların alt tarafına mirâlem ağa, kapıcıbaşı ağalar, sipâh ve silâhdâr, bölükât-ı erbaa ağaları, cebecibaşı, topçubaşı, arabacıbaşı ağalar, sipâh ve silâhdâr kâtibleri ve kûthüdâların bulunurdu. Bunların da altlarında Haremeyn müfettişi, muhasebecisi ve mukataacısı, hulefâ ve kesadârları otururlardı. Cebeci ve topçubaşı ağaların kapıcıbaşları varsa, sipâh ve silâhdâr ağaların alt taraflarına otururlardı. Zağarcı ve saksoncubaşı ağalar, muhızr ağa, bostancılar odabaşısı ağa ve yeniçeri yazıcıları, minber kapısı önünden kürsiye doğru dizilirlerdi.

Yeniçeri ağası İstanbul'da ise, yerine oturmada önce sadrazama temennâ edip otururdu. Ordu taşrada iken, yeniçeri ağası yerine sekbanbaşı ağa otururdu. Kapıcıbaşı ağalar önce gelmeyip, selimî ve ferâceleriyle, divân donanımlı atlarla Bâb-ı hümayuna varıp padişahı saraydan alay ile camiye getirip, gerek yeniçeri ağası ve gerek kapıcıbaşı ağalar selâmladıktan sonra yerlerine otururlardı. Nakibüleşraf efendiye, caminin sağ tarafındaki köşede hususî surette bir yer ayrılır ve orada yalnızca otururdu. Mevlid münasebetiyle dağıtılan şeker ve şerbetten nakibüleşrafın hissesi müstakil bir tabla ile verilirdi. Merasim bitince de kendi adamlarıyla yalnız olarak evine dönerdi. Kaptan paşa ve nişancı, şeyhülislâmdan önce gelip mihrabın sol tarafına kurulan seccadelerine oturup beklerlerdi. Bu konu arşiv belgelerinde şu şekilde yer almaktadır: “Rebiyyülevvelin on ikinci isneyn günü mutâd üzere Sultan Ahmed câmiinde mevlid-i şerif kıraat olunmağla yevmi mezbûrdan bir gün önce vüzerâ-yı izâm kallâvî ve ferâce samur kürk ve divân busatlu atlarla ve ulemâ dahî örf ve muhitleri kürkleriyle, defterdârân ve defter emîni selimî ve erkân kürkleriyle divân busatlu atlara binub, seher vaktinde Sultan Ahmed Câmii'ne varub hâzır bulunmaları için haberler gönderilmekle sadreyn mazûlleri ve tâbileri ve pâyelileri ve mevâlî-i izâm ve müderrisîn-i kirâm tertibleri üzere mihrâbın sağ tarafından minber-i şerifin nihâyetine ondan dahî suffanın aşağı tarafına yine kenâr-ı minberden mahfil-i mezkûreye karîb şeyhin maksûresine değin oturup sonra şeyhülislâm efendi beyaz ferâce samur kürk ve örf ile gelip ulemâyı kirâm sırasının yukarısında mihrâb önünde vaz' olunan seccadesine otururlar.” (BOA. SD. Nr.347, s.43.)

Şeyhülislâm teşrif buyurduktan sonra kallavî ve mevsime göre erkân kürk ya da ferâce ve divân donanımlı at ile sadrazam hepsinden sonra gelirdi. Sadrazam mihrabın içinde otururken, sağ tarafında ikinci vezir, sol tarafında şeyhülislâm, ulemâ pâye-lileriyle otururdu.

Reisülküttâb ve çavuşbaşı ağa, selimî ve mevsimine göre erkân kürk ya da ferâce ve divân donanımlı atlar ile, tezkireci efendiler ve mektubî efendi mücevveze ve mevsimine göre erkân ya da ferâce ve kemer donanımlı atlar ile gelirlerdi. Divân çavuşları ve ağalar mücevveze ve ferâceleriyle alay ile camiye geldiklerinde meclisde hazır olanlar ayağa kalkar ve safa sırasında olan ulemanın ortasından gider, her iki tarafa selâm vererek mihrabın önüne konan seccadelerine otururlardı. Reisülküttâb ve çavuşbaşı ağa, sadrazamın karşısında mahfil-i hümayun tarafına önceden konan seccadelere otururlardı. Tezkireci efendiler ve mektubî efendi, kürsi tarafında mahfil-i hümayun altında otururlardı. Bu esnada teşrifâtî efendi, halife ve teşrifât kesedân, mücevveze ve mevsime göre kürk ya da ferâce ile buhurdanlar getirip birini sadrazamın önüne, birini şeyhülislâmın önüne ve birini dahi bulunan vezirlerin önlerine koyup, padişahın teşrifine yakın buhurdanları kaldırırdı. Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed'in anlattığına göre, oturma düzeni şu şekilde olurdu: *"...Mevlid meclisine vezirler cümleden sonra gelip sonra sadrazam gelir. Çavuşbaşı ile reis efendi sadrazamın karşılarında ulemâ efendiler tamâm olduğu mahallin ortasında otururlar. Şöyle ki, bir kimseye artlan gelmeyip ve kimsenin önüne oturulmaya. Hepsinden sonra pâdişâh teşrif edub yerlerine geldiklerinde vezirler ve şeyhülislâm ve sair ulemâ ve ayân-ı erkân hürmetle ayakta ellerini kavuşturub beklerler. Pâdişâhın oturma mahallinin penceresi açıldıktan ve selâm-ı hümayun alındıktan sonra kafesin penceresi kapanır ve herkes yerine oturur."* Hatim okuyan hafızlar gibi oturup ön ve arka taraflarına kimse oturmazdı.

Yerleşme düzenine göre oturulduktan sonra, müezzinler mahfilinde *Feth-i Şerif* okunur; tamamlandığında, padişahın alayla gelerek mahfil-i hümayuna girdiğine işaret olmak üzere mahfilin kapısı açılır ve hazır olan herkes ayağa kalkardı. Mevlid ala-

yında hünkâr camiye girdiğinde, rikâpta bulunan sadrazam padişahı tebrik için üç-dört adım yürür ve buna karşı, “Maşallah, ömrü devletinle çok yaşa” duası yapılırdı. Sadrazam, seccadeden aşağıda yer öpüp hünkâr mahfilinin kafesi kapandıktan sonra herkes yerlerine otururlardı. Teşrifâtî efendi, mahfil-i hümayunun altında, sadrazamın karşısında ayakta fermana hazır beklerdi.

Müezzinler mahfilinde kuraat tamam olduktan sonra şeyhülislâm efendi, şeyh-i sâni ve şeyh-i sâlis efendi birbirlerinin akabinde kürsüye çıkıp vaaz ve nasihat eyledikten sonra, her birine bir elbise çukaya kaplı kürk, âdet olduğu üzere para keseleri ihsan olunurdu. Osmanlı Arşivi'ndeki XVIII. yüzyıla ait teşrifât defterlerinde “...Müezzinler mahfilinde kırâat tamam olundukda, önce Ayasofya şeyhi, ikinci olarak Sultan Ahmed şeyhi, üçüncü olarak neubetli olan şeyh efendi kürsüye çıkub vaaz ve nasihatdan sonra indiğinde, dârüssaâde ağası kâtibi eliyle her birine ferâce samur kürk giydirilir ve surreleri ihsân olunur...” (BOA. KK.TD 767 Mü.2, s.40.) diye kayıtlar vardır. Dârüssaâde ağası kâtibi eliyle her birine ferace samur kürk giydirilir ve surreleri ihsan olunurdu. Esad Efendi'nin Teşrifât-ı Kadîme'deki ifadeleriyle; “...Her bir şeyh efendi kürsüye çıktıkça vüzâra-yı ızâm ve ulemâ-yı kirâm ve sâir hâzır olanlara zülüfliyân üç defa şerbet ve buhûr verirler. Şeyh efendiler kürsüden indikçe sadrazam tarafından kendilerine hediye verilir. Atiyye çıkınları teşrifâtî efendi vâsıtasıyla koyunlarına konur...” Akabinde mevlidhânlar mevlid okumaya başladılar. Mevlidhân-ı evvel çıkıp bir miktar kuraat eder ve indiğinde, yine dârüssaâde ağası kâtibi eliyle hil'at giydirildikten sonra mevlidhân-ı sâni çıkıp kıraat ederek “Geldi bir ak kuş kanadıyla revân - Arkamı sığadı kuvvetle hemân” beytini okuyunca, herkes ayağa kalkardı. Mekke Şerifi'nin nâmesini ve emirü'l-haccın, hacıların selâmetle Şam'a ulaştığını ihtivâ eden mektubunu getiren müjdecibaşısı teşrifâtî efendi sadrazamın huzuruna getirir ve nâmeyi sadrazama verirdi. Sadrazam da reisülküttâb efendiye işaretle yanına çağırarak nâmeyi ona verirdi. Çavuşbaşı ağa ve teşrifâtî efendi reisülküttâbın önüne düşerek mahfil-i hümayun önüne kadar gelirlerdi. Çavuşbaşı ağa ve teşrifâtî efendi dışanda kalır, reisülküttâb huzur-ı hümayuna girdikten sonra, dârüssaâde ağası perde

dibinde karşılayıp nâmeyi alır, silâhdârın refakatiyle bağını açar, nâmeyi kesesinden çıkarıp reisülküttâb efendiye verirdi. Nâmeyi alan reisülküttâb, padişahın huzurunda yüksek sesle okurdu. Bittince dârüssaâde ağasının elinde bulunan kesesine yerleştirdi. Nazır-ı Haremeyn-i Muhteremeyn olmalarıyla dârüssaâde ağası, reisülküttâba *hâssü'l-hâs* cinsi bir hil'at giydirdi. Bazen serâsere kaplı samur kürk giydirildiği de olurdu. Hil'at giydirilirken diz çöküp hil'atin eteğini tutar, giydirilmesiyle de padişahın dizindeki ihrâmın ucunu tutup başının üzerine götürürdü. Bu esnada padişahın herhangi bir sorusu olursa cevap verir, yoksa geri dönerdi. Huzurundan çıkıştan sonra yerine dönerken giydirilmiş olan kaffanı çıkarır, dışarda beklemekte olan çavuşbaşı ağa ile birlikte gelerek yerlerine otururlardı. Bu esnada padişaha Medine-i Münnevver'e'den gelen hurmadan, pişkir ağası eliyle sadrazama gümüş tabak ile hurma gönderilir; ağa, önünce teşrifâtî efendi ile gelip hurmayı sadrazamın önüne temenna ile koyup gittikten sonra bir-iki tanesini yer, bir-iki tanesini de şeyhülislâma verip, kalanları alması için teşrifâtî efendiye işaret ve ferman buyururlardı. Önce vüzerâ-yı izâm, sonra sadreyn-i muhteremeyn ve mevâli-i kirâm, yeniçeri ağası ve müderrisin efendiler ile defterdâr efendiye, reisülküttâb ve çavuşbaşı ağaya, tevkîi, defter emîni ve şikkeyn efendilere birer tane verilip boş tabağı karakulağ bostanı ağa ile mahfil-i hümâyûn tarafında peşkir ağasına gönderirdi. Padişahın hediye ettikleri hurma yetmez ise, Medine hurması mütevellî ağa tarafından önceden tedârik edilerek teşrifâtî efendiye verilirdi.

Sadrazam seferde olduğu zaman, şerîf hazretlerinin nâmesi kaymakam paşaya teslim olunurdu. Padişah tarafından hurma götüren peşkir ağasına sadrazam tarafından yüz altın hediye edilirdi. Bu atıyye, beyaz akça olarak çıkın ile karakulağ-ı sadr-ı âli eliyle mahfil-i hümâyûn canibinde ağaya gönderilirdi.

Bu esnada, mevlîdhân-ı sâni iner, hil'at ve atıyyesi verilip mevlîdhân-ı sâlis çıktığı gibi Sultan Ahmed Camii mütevellisi ağa sadrazama, Ayasofya mütevellisi şeyhülislâma, evkâf-ı sâire mütevellileri tevkîi paşaya ve bulunan vezirler, ulemâ, haccgân ve ağalar, ferâce ve perişânîleriyle çeşitli şeker tablaları getirip ön-

lerine koyarlar. Konulan tablaları zağarcı, saksoncu, muhızr ağa ve sâir ocaklı kaldırırlardı. Bu esnada, mevlidhân-ı sâlis de kürsiden iner, hil'at ve surresi verilip dua tamam olduktan sonra herkes dağılarak hânelerine giderlerdi. Fakat sadrazam, şeyhülislâm ve vezirler, sadrey-n-i muhteremeyn efendiler, defterdâr efendi, reisülküttâb, çavuşbaşı ağa, tevkî ve defter emîni, şıkkeyn efendiler, cebecibaşı, topçubaşı ve arabacıbaşı ağalar tertip üzere caminin merdivenleri dibinde, musluklar önünde atlı olarak selâm-ı padişahiye muntazır olurlardı. Sonra padişah mahfil-i hümayundan çıkıp atına bindiğinde karşılayanları selâm-ı şahâneleriyile taltif buyurur. Sadrazam, şeyhülislâm ve sâirleri yer öpme merasimini icra edip alkış olunurlar ve teşrif-i hümayundan sonra sadrazam, şeyhülislâm ve diğerleri birbirleriyle vedalaşarak saraya; kalanlar da birbirlerine selâm vererek evlerine dağılırlardı. Bu günde, cami-i şerife teşrif ve avdetlerinde, padişahı yeniçeri ağası indirip bindirirdi. Padişahın çizmeleri yine yeniçeri ağası tarafından giydirilir, ağa dönüşte atın önünde yaya olarak yürür, atın yanında ise elinde buhurdanla müteveli bulunurdu. Bunlar, hünkârın müsaadesini alana kadar kendisine refakat ettikten sonra selâmlayıp ayrılırlardı. Gidiş ve dönüşte, padişahın geçeceği yolda iki sıra yeniçeri dizili bulunurdu. Mevlid-i şerif münasebetiyle âdet üzere solaklara hediyeler verilirdi.

SARAYDA BAYRAM TÖRENLERİ

Osmanlılar, erken modern İslâm dünyasında var olan çeşitli seçeneklerden yararlanarak politik bir kültür oluşturmuşlardır. Osmanlı hanedanının İslâm hanedanları arasında benzeri olmayan uzun solukluğu, kısmen farklı politik gelenekleri, farklı hükümlerlik anlayışlarını ve farklı meşruiyet zeminlerini uzlaştırabilme ve ustalıkla idare edebilme becerilerinin sonucuydu. İşte, bunlardan biri de bayram törenleriydi. Bayram törenleri, dinî muhtevasının yanında, Osmanlı hanedanının ihtişamını ortaya koyması açısından da çok önemliydi. Çünkü, İslâm dünyasında iktidar sadece askerî güçle değil, saray ihtişamıyla ve zengin kamu törenleriyle ölçülürdü. Kentteki alaylar, Fatih Kanunnâmesi ile düzenlenmişti. En önemli iki dinî kutlama olan Ramazan ve Kurban

bayramları, sultanın at üstünde bayram namazına gitmesi için bir fırsat doğuruyordu. Bununla beraber, programı ve süresi itibariyle Osmanlı sarayının en kapsamlı töreni, önceki ve sonraki uzantılarıyla bayram alayıydı. Bundan dolayı, *bayram alayı ve muayede töreni*, XV. yüzyıl sonlarından XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar aynı program dahilinde uygulanmıştır.

Bayram=bezrem, halk arasında “*gölme ve sevinme*” olup, Oğuzlar bayram gününe ‘*beyrem*’ derlerdi. Bu, sevinç ve eğlence günüdür. Kâmus’da ise: “*Bir dinde mübarek ad olunan gün*” şeklinde tarif edilmiştir. Osmanlılar’da ise, sözlüklerde “*âdet halini alan sevinç ve keder; bir araya toplanma günü*” anlamlarıyla karşılanan Arapça ‘*iyd*’ kelimesi kullanılmıştır.

Osmanlı sarayında cülus tebriklerinden sonra en ehemmiyetli merasim, Ramazan (İyd-i fıtır) ve Kurban (İyd-i edhâ) bayramlarında yapılan tebrikler idi. Müslümanların halifesi olan padişahlar ve harem halkı, bayram tebriklerinde son derece titizlik gösterirlerdi. İmparatorluktaki bütün Müslümanların katıldığı İslâmiyet’in dinî bayramları, saray tarafından büyük şatafatla kutlanırdı. Bayramdan bir hafta önce, haremden bir hareket başlar, daireler temizlenir, yeniden döşenir, yeni yeni elbiseler, giyecekler ve takımlar satın alınır.

Osmanlı saray teşkilâtında ilk defa bayram usûllerini kanunlarla teşrifâta sokan Fatih Sultan Mehmed’dir. Fatih Kânunnâmesi’nde şöyle der: “*Ve bayramlarda meydân-ı divâna taht kurulup çıkmak emrim olmuştur. El öpüldükte vüzerâm ve kâdî askerlerim ve defterdârlarım kafadârım olub duralar. Ve hocama ve müftî’l-enâma ve vüzerâma ve kâdî askerlerime ve başdefterdârma ve nişancaya kendüm kalkmak kânunumdur. Ve çavuşlar el öpmek kanunumdur. Ve ehl-i mansıbın hurde ehl-i mansıblarından alaybeği el öpmek kanunumdur. Ve müteferrika ulûfe ile olursa el öpmek kanunumdur. Ve çaşnigir el öpmek kanunumdur. Ve zaim ve erbâb-ı tımar el öpmek lâzım değildir. Zaim müteferrikası yüz elli bin akçe ile ise el öpmek kanunumdur. Ve altmış akçeden yukarı ve yetmiş akçe kadılar, el öpmek kanunumdur. Ve yirmi akçe müderris el öpmek kanunumdur. Ve küttâbdan nefer olan reis kâtibleri ve defterhâne kâtibleri, gerek kâtib oldukça ve*

gerek iyd'de el öpmek kanunum değildir. Ve ehl-i mansıb olan muhasebeci ve yeniçeri kâtibi ve sıpâhiler kâtibi ve rüznâmecî el öpmek kanunumdur. Ve bilcümle divâna uzun yenli kaftan ile gelenler hâce makamındadırlar."

Ramazan ayındaki iftarlar, Ramazan bayramı ve Kurban bayramları gibi içtimaî olan dinî vecibelerin yerine getirilmesindeki bir çok âdet, Osmanlı devletinin resmî teşrifâtı içerisinde yer almıştır. Özellikle Ramazan ayı, resmî davetlerin yoğun olduğu bir aydır. Bu ay içerisinde oruç tutulduğundan, iftar münâsebetiyle devlet ricâli ve çeşitli zümre temsilcileri belirli günlerde sadrazam tarafından da iftara davet edilirdi. Davetler Ramazan ayının beşinci veya yedinci günü başlar, bayrama kadar devam ederdi. Ramazanın ikinci gecesî herkes evinde iftar eder; üçüncü gece sadrazam veya kaymakam, kethüdâbeyi, reisülküttâbî ve çavuşbaşıyı davet eder; dördüncü gece sadrazam, tezkireciler ve mektupçusunu davet ederken kethüdâbey de reisülküttâbî ve çavuşbaşıyı davet ederdi. Beşinci gece ise, kethüdâbey ve çavuşbaşı ağa, reis efendi tarafından iftara davet edilirdi.

Bundan sonra diğer davetlere geçilirdi. Davet edilecek ulemânın defterleri şeyhülislâm tarafından hazırlanırdı. Bu defterdekilere sadâret kethüdâsı bir ağa tayin ederek kimin hangi gün geleceğini belirleyip kendilerine davetiye gönderirdi. Ramazanın sekizinci gecesî şeyhülislâm ve vezirler, dokuzuncu gecesî mazûl sadreyn, onuncu gecesî sadreyn, on dokuzuncu geceye kadar her gece pâye sahibi ulemâdan davet edilenlere iftar verilirdi. Yirmi-yirmi ikinci gece ocaklar ricâli; yirmi üçüncü gece divân-ı hümayûn hâcegânı ve emînler; yirmi dördüncü gece son olarak mirahur ağalar, bostancıbaşı ve kapıcılar kethüdâsı dâvet edilirdi. Yirmi beşinci gece dâvet olmaz, bundan sonra artık bayram ziyaretleri başlardı.

Teşrifât usûllerinin ilk kez tutulduğu XVII. yüzyıldaki kayıtlardan anlaşıldığına göre, bayram tebrikine Ramazan ayının yirmi altıncı günü başlanılırdı. Ramazanın yirmi altıncı günü, şeyhülislâmın fetva emînini göndererek yaptığı dâvetle, sadrazam, kapı ricâlini de alarak akşama bir saat kala alayla bayram tebrikine giderdi. Sadrazam bu ziyarette kallavî ve mevsimine göre çukaya

kaplı erkân samur kürk ya da sof ferâce, reisülküttâb ve çavuşbaşı ağa selimî ve mevsimine göre erkân kürkü ya da sof ferâce giyerek divân busatlı ve abâyili atlar ile giderlerdi. Alayda reisülküttâb çavuşbaşı ile yan yana ve sadrazamın önünden yürürlerdi. Bayram ziyareti olması yanında, aynı zamanda bir iftar daveti de olduğu için iftarda orada kalınır, sonra geri dönülürdü. Aynı resim, Kurban bayramı tebrîği için Zi'l-hiccenin beşinci günü uygulanırdı. Ancak, Ramazan'dan farklı olarak şeyhülislâm dâvet etmez, sadrazamın geleceği reisülküttâb kisedârı vasıtasıyla şeyhülislâma bildirilirdi. Ramazan iftarının yerini, Kurban bayramı resminde tatlı, kahve, buhur ve şerbet merasimi alırdı. Alayla gelindiğindeki kıyafetler içeride rahat oturabilmek için değiştirilir. âdi destârlarla oturulur, dönüşte alay yapılmadığından oturma kıyafetiyle geri dönülürdü.

Ertesi gün, yani Ramazan'ın yirmi yedinci günü şeyhülislâmın sadrazamı ziyaret etme günüdür. Kendine mahsus alayla, *örf ve izafet* ile sadrazamı ziyaret ederdi. Dış kapı önündeki binek taşında, selimî ve mücevveze ile mevsimine göre erkân kürk veya ferâce giyinmiş olan kethüdâbey, reisülküttâb, çavuşbaşı, tezkireciler ve sadâret mektupçusu tarafından dışanda karşılanıp divân odasına kadar götürülürdü. Karşılayanlar burada etek öperek dışarı çıkarlardı. Şeyhülislâmın uğurlamasından sonra İstanbul'daki vezirlerin ziyareti başlardı. İkinci vezir gelerek önce sadrazamı, sonra şeyhülislâmı ziyaret ederdi. Bütün vezirler, yedinci kubbe vezirine kadar, böylece hareket ederlerdi. Bir kubbe veziri sadrazamın sarayından çıkmadıkça öbür vezir evinden hareket etmezdi. Ramazanın yirmi sekizinci günü ve Zilhiccenin yedinci günü, sadrazama bayramlaşmak için selâtin meşâyihı, nakibüleşraf, İstanbul kadısı ve mazûllerinden İzmir mazûllerine kadar olan mevâlî; daha sonra, şeyhülislâmı ziyarete gelen yeniçeri ağası ve ocak ricâli, bölükât-ı erba'a, sipâh, silahdâr, topçu, toparabacı ocakları ağaları ziyarete gelirlerdi. Bilhassa XVII. yüzyılda mevâlî, yeniçeri ve diğer ocaklar ricâlinin bir gün önce sadrazama gelirlerdi. Ocak ricâlinin geldiği gün, reisülküttâb mücevveze ve uzun yenli sof giymiş olarak Divân-hâne'de bulunurdu

Ramazanın yirmi dokuzuncu günü ve Zilhiccenin sekizinci günü sabah erkenden mazûl paşalar, mirâlem-i şehriyari, kapıcıbaşı, mirahur-ı şehriyari, şikâr-ı hümâyûn ağaları ocakları ricâliyle birlikte bayram ziyaretine gelirlerdi. Akabinde 'Haremeyn-i Şerîfeyn Takımı' denilen Haremeyn müfettişi, muhasebecisi ve mukataacısı efendiler gelirlerdi. Sadreyne efendiler, müderrisler, defterdâr efendi ve hâcegânın ziyareti kabul edilirdi. Bu törende, reisülküttâb da hâcegânla birlikte bulunurdu. Divânihâne'de sadreyne müderrisleri takdiminden sonra, defterdâr ve reisülküttâb efendi gelip etek öperek sol tarafta tezkire-i evvelin durduğu yerde dururlardı. Sadrazam, bunların gelişlerinde ayağa kalkardı. Anadolu muhasebecisine kadar olan hâcegânın etek öpmesinden sonra, defterdâr ve reisülküttâb yeniden etek öperek çıkarlardı. Onlar çıkana kadar sadrazam ayakta beklerdi. Sadrazamın sarayında bu kabul resmi tamamlandıktan sonra Arifeye bir gün kalması ve Arife günü sadrazamın sarayında resmi kabul olmaması münasebetiyle, arkada divânî elbise ve divân busatlı ata binmiş olarak reisülküttâb, önde çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdâsı olmak üzere birlikte şeyhülislâmâ tebrîke giderlerdi. Kabul sırasında, şeyhülislâm ayağa kalkardı. Kurban bayramlarınına tatlı, kahve, şerbet, güllâb ve buhur resmi yapılırdı. Buradan çıktıktan sonra vezirlerle bayramlaşmaya giderlerdi

Arife Divânı

Osmanlı devletindeki bazı törenler Akağalar kapısı da denilen Bâbüssaâde'de yapılırdı. Topkapı Sarayı'nın en önemli yapısı durumunda olan Bâbüssaâde, Bîrûn ile Enderûn'un birleştiği yerde bulunması ve en mühim törenlerin icrâ mekânı olması yönüyle büyük önem arz etmekteydi. Arife ve bayram törenleri de burada yapılmaktaydı. Padişahlar, saray halkının bayram tebriklerini arife gününde kabul ederdi ve merasimde 'arife tahtı'na otururlardı. I. Ahmed döneminde yapılmış olan bu taht, kıymetli mücevheratla süslenmiş, yakut ve zümrütlerle işlenmiş, kubbesi altından pek sanatkârane yapılmıştı.

Bayramdan bir gün önce sarayda yapılan merasime 'arife divânı' denirdi. XVII. yüzyılda, arife merasimi şu şekilde yapılırdı.

Arife günü öğle namazından sonra, çavuşbaşı ile divân-ı hümayun çavuşları, *Alay Meydanı* denilen sarayın ikinci avlusunda divân elbiseleri ve asâları ile *Adil Köşkü* denilen padişahın makamına karşı saf teşkil edip dururlar ve mehterhâne denilen bando takımı da yine yüzleri *Adil Köşkü*'ne karşı gelmek üzere yerlerini alırlardı. Bundan başka, kanun üzere, Has ahırdaki hayvanlardan bir kaç tane gösterişli hayvan alınır; bunlar mehterin arkasında bulunduğundan, mehterhânenin vurulmasından ürkmemeleri için her bir beygîre başında mücevvesi olan bir Has ahır saracı binerdi. Bu hayvanlar fevkalâde surette süslenmiş olup, mirahur ağasının nezâreti altında bulunurdu.

İkinci ezanından sonra, *Fatiha Suresi*'nin okunmasıyla merasime başlanılırdı. Mehterhâne çalar ve çavuşlar da arada bir alkış yaparlardı. Muayyen bir müddet devam eden bu ahenkten sonra, divân çavuşlarından olan duacı çavuş, nazım ve nesri hâvi bir dua eder, çavuşlar âmiri derler ve en sonunda bir *Fatiha* ile bu arife merasimi nihayet bulurdu. Yaptığı dua münasebetiyle, duacı çavuşa hazinedârbaşı tarafından muayyen bir atıyye verilirdi.

Sarayın ikinci avlusunda arife merasimi yapılırken, Enderûn kısmında da *arife divânı* akdolunurdu. Padişah, Has Oda Kasrı meydanına konulan tahta oturup, burada Bîrûn halkının tebriklerini kabul ederdi. Sonraki tarihlerde, Taht-ı hümayun Arz Odası'nın önüne kurulmaya başlanmıştı. Padişah burada çavuşbaşı, kapıcılar kethüdâsı, mir-i alem ve sâir Bîrûn erkânından merasime dahil olanların tebriklerini kabul eder ve sonunda divân nevbeti çalınıp duacı çavuş mutâd üzere dua ederek çavuşlar âmin derler ve duadan sonra padişah kalkarak Arz Odası'na giderdi. Biraz sonra, Ağalar Camii'nde Kur'an dinleyip tekrar Arz Odası'na gelirdi.

Padişah aynı günde Arz Odası'nda bulunurken, yeniçeri ağasından itibaren cebecibaşı, topçubaşı, humbaracıbaşı, toparacıbaşı, lağımcıbaşı, kul kethüdâsı ve diğer ocak büyük ağalarıyla kapıkulu süvarilerinin bölük ağalarını ve tersâne ricâlinin tebriklerini kabul ederdi. Bunlar da bitince, sadrazam ve silahdâr ağasının bayram münasebetiyle takdim ettikleri atlar, padişahın önünde gezdirilir ve üzerlerine binilerek muayene olunur ve sonra da

Has ahıra gönderilirdi. Duacı çavuş âdet üzere dua eder, çavuşlar alkuşlar ve bir müddet sonra da padişah Arz Odası'na geri dönerdi. Arife günü, çavuşbaşının yerine getirdiği bir vazife daha vardı. Bu da, bayram günü tebrik merasimi için Tahvil Kaleini tarafından hazırlanan, davet edilecek zevâtın saatlerini bildiren divân tezkerelerinin çavuşbaşı ağa tarafından irsâl olunmasıydı.

Rahatsızlığına binaen padişahın katıamadığı arife muayede-sinde, taht üzerine konan sanğına karşı divân kurulup merasim yapılır ve Ağa Camii'nde aşır okuyanlara atıyyeler verilirdi. II. Ahmed, ayaklarından muztarip olduğu için arife tebrikine çıkmadığından dolayı, sanki kavuğuna karşı tebrik merasimi yapılmıştı.

Bayram Töreni

Bayram günü, tebrik merasimi sabah namazı ile bayram namazı arasında icra edilirdi. Bayram gecesı, gece yarısından itibaren Bâb-ı hümayun açılır ve merasime iştirak etmek için gelen devlet erkânı yerlerini alırlardı. Bayram olacağı gün geceden şeyhülislâm, onun geldiğinin haber verilmesiye de sadrazam saraya gelip yerlerine otururlardı. Bunların saraya geliş saatlerinin düzenlenmesini reisülküttâb yapar, sadrazamın saati belli olduktan sonra şeyhülislâma saraya gireceği saati bildirirdi. Şeyhülislâm saraya gelip eski Divân-hâne'ye yöneldiğinde, reisülküttâb efendi onu yolda karşılar, önüne düşerek yerine kadar götürür ve geri dönerdi. Sadrazam geldikten sonra, reisülküttâbı göndererek eski Divân-hâne'de bulunan şeyhülislâmın hatırını sorar, selâmını söylerdi. Şeyhülislâmın iade-i selâm etmesiyle reisülküttâb geriye gelirdi. Sonra, sadrazam Devat Odası'na geçerek sabah namazına kadar dinlenirdi. Sabah namazının Kubbe-i hümayunda eda edilmesiyle birlikte imam efendi el öpüp giderdi. Sadrazam, kalavîlerini giyerek makamına geçer, başta vezirler olmak üzere teşrifâtaki sıralarına göre herkes etek öperdi. Reisülküttâb defterdârdan sonra etek öper, sonra diğer hâcegân ve emînler etek öperek yerlerine geçerlerdi. Teşrifâtaki sırası Anadolu muhasebecisi pâyesı olan hâcegâna kadar, sadrazam etek öpme esnasında ayağa kalkardı. Teşrifâtî efendinin etek öpmesiyle birlikte bu resim son bulur, padişahın bayram resmi başlardı.

Cülus ve bayramlara mahsus olup İç Hazine'de muhafaza edilen altın işlemeli taht, bayram sabahı erkenden hazine kethüdâsı marifetiyle çıkarılıp gılman ve hazine-i hümayun eskilerine (kıdemlilerine) yükletilip Bâbüssaâde'nin iki kapı arasına getirilirdi. Orada icap eden tertibatı yapıldıktan sonra, zülüflü baltacılar, süslenmiş olan tahtı kaldırıp Bâbüssaâde'nin sağ tarafında olan dehliz etrafında olan birinci ve ikinci mermer sütunlar arasından biraz ileriye götürüp yerleştirirlerdi. Zülüflü baltacılar, tahtın hizmetine âmâde olduklarından tahtın yanında dururlardı.

Padişah bazen Hırka-i Şerif dairesinde, bazen de saray mescidinde sabah namazını cemaatle kıldıktan sonra Has Oda'ya giderdi. Her vazife sahibi kanun üzere hizmet görür; hünkâr giydirip, öd ağacı ve buhurla tütsüledikten sonra, başta dârüssaâde ağası olduğu halde silahdâr ve Has Oda'da muayedeye dahil muşahiplerden çukadar ağa, rikâbdâr ağa, doğancıbaşı, dülbend ağası ve Has Oda ağaları bayram tebriğinde bulunurlardı. Bu suretle, Enderûn ağalarının yaptıkları bu tebrike '*Muayede-i Havas*' denilirdi. Bazı kaynaklarda, padişahın, Has Odalıların tedarikinden sonra, Revan veya Sank Odası denilen daireye gidip saltanat elbisesini orada giydiğini yazmaktadır. Hatta, bu sırada şehzâde hocası, saray imamları ile hekimbaşı da hünkârın bayramını orada tebrik ederlerdi. Bundan sonra, padişah Bâbüssaâde önüne kurulan ve '*Muayede-i Umum*' denilen tebrik mahalline gitmek üzere haber beklerdi. Bu sırada, bâbüssaâde ağası tarafından padişahın teşrifine intizar olunduğu bildirilince, kalkar Has Oda kapısından biraz yürüyünce kapı ağası, hazinedârbaşı, kilercibaşı ve saray ağası olan akağalar önde ve kapı oğlanları ve oda kethüdâları onların gerisinde olarak, saf halinde padişahı selâmlarlar ve bunlardan dördü gelip tebrik için hünkârın eteğini öperlerdi.

Padişah Has Oda'dan çıkıp tahtına oturduğunda, çavuşlar alkış ederlerdi. Önce, padişah hocası el öpüp sağ tarafa doğru gider ve padişah da ayağa kalkar, çavuşlar tekrar alkış ederlerdi. Sonra *kânun-ı kadim* üzere, nakibüleşraf sağ taraftan gelip el öper ve bir dua ile bayram merasimini başlatırdı. Padişah ayağa kalkıp çavuşlar "*Aleyke aunnallah -Uğurun açık olsun- padişahım*"

devletinle bin yaşa" diye alkış ederlerdi. Padişah tahtının sağ tarafının biraz gerisinde dârüssaâde ağası yer alır, sol tarafta silahdâr ağa durur ve serili puşidenin bir köşesini tutardı. Bu arada, Kırım hanzâdelerinden İstanbul'da bulunanlar varsa, bunlar da merasime getirilip tahtın sol tarafında tutulur; kanun üzere, onlara te'yinat verilip masraf defterine kaydedilirdi. Bayramlarda, Kırım hanzâdelerinin padişahın elini öpmeye önce varmaları kanundu. Bu arada, sarayın içi tamamen meşalelerle süslenirdi.

Merasim tertibatı tamamlandıktan sonra, kapıcıbaşı ve bütün saray mensupları, mirâlemnden başlayarak tebrik merasimini yerine getirirlerdi. Mirahur ağaları, İstabl-ı Âmire hizmetçileri, şikâr-ı hümayun ağaları, müteferrikabaşı ve ağaları gelip etek öperlerdi. Ardından çavuşbaşı ağa, kapıcılar kethüdâsı ağa, ocağıyla gelip etek öperlerdi. Sonra sipâh ve silahdârân, bölükât-ı erba'a ağaları, kethüdâ ve kâtibleri, başçavuşları etek öperlerdi. Akabinde cebecibaşı, topçubaşı, şahincibaşı, düdükçübaşı, toparabacıbaşı ağalar, kethüdâ ve kâtibleri ve re'sen çavuşları ile, hümayun uslûbu üzere gelirlerdi ve etek öpüp giderlerdi. Bunlar bitince hekimbaşı, cerrahbaşı, çadır mehterbaşısı, taşra hazinedârbaşı, terzibaşı, çadır mehterleri kethüdâsı, sakabaşı, dış hazine kâtibi, has ahır kethüdâsı, arpa emîni, has ahır rahtvanları, âlem mehterbaşısı, iskemlecibaşı, kehhalbaşı gibi sarayla alakası olan vazife sahipleri el öperlerdi. Bunları müteakip ellerinde gümüş asâ ile merasime nezaret eden çavuşbaşı ile kapıcılar kethüdâsı, divân-ı hümayunda hükümet erkânıyla beraber teşrifât mucibince sırasını beklemekte olan vezir-i azamın yanına gidip, sıra kendilerine geldiğini bildirmek üzere yerlerinden aynılırlar ve haber verirlerdi. Çavuşbaşı ile kapıcılar kethüdâsı, evvela sadrazamı ve daha sonra şeyhülislâmı davet için gittikleri zaman, onlar gelinceye kadar yerlerine iki kapıcıbaşı gelip dururdu. Vezir-i azam kalkıp giderken diğer vezirler, kadiaskerler, defterdâr, nişancı, reisülküttâb, defter emîni onu takip ederler ve çavuşbaşı ile kapıcılar kethüdâsı bunlara rehberlik ederlerdi.

Sadrazam, muayede mevkîine başında mücevveze denilen kâvuk ve samur kaplı beyaz atlas üst ile geldiği zaman, kapıcılar kethüdâsıyla, çavuşbaşı kendisini selâmlar; sadrazam, üst kürkü-

nün sağ yenini eline alıp birkaç adım yürüdükten sonra padişahı selâmlayıp iki defa yer ve bir defa da etek öperdi. Padişah ayağa kalkar, çavuşlar yine alkış yaparlardı. Bu sırada, sadrazam sol taraftan dolaşıp padişahın eteğini öper ve süratle önünden geçip hükümdarın sağ omuzu gerisinde durur, padişah sadrazamın kendi arkasındaki mevkiine gelmesine kadar ayakta durur ve oturunca çavuşlar alkış yaparlardı. Bu sırada, daha önce hazırlanmış olan teşrifât defterinde padişahla bayramlaşacakların listesini okumak üzere teşrifâtî efendi sadrazama verirdi.

Sadrazamı takiben derece sırasıyla diğer vezirlerle kaptan paşa, Rumeli ve Anadolu beylerbeyleri ve kadiaskerler tebrik ederlerdi. Sadrazamdan sonra, vezirler bir defa yer öpüp sonra etek öperler ve alkışlanıp sadrazamın yanına gelip dururlardı; kadiaskerler de etek öpüp vezirlerin yanına gelip dururlardı. Padişah bunları da ayakta karşıları. Daha sonra mazûl beylerbeyiler, kadiaskerleri müteakip etek öperlerdi. Bu mazûl beylerbeyiler el öperlerken, sadrazam, teşrifâtçının kendisine verdiği liste mucibince bunları hükümdara tanıtır. Padişah bunlara da ayağa kalkar ve tebriki yapan vezirler ve beylerbeyiler sağa geçip sırasıyla sadrazamın sağ tarafında dururlardı. Padişahın beylerbeyilere de ayağa kalkıp oturushlarında çavuşlar alkış yaparlardı. Vezirler ve beylerbeyilerden sonra, rütbeleri yoksa nişancı, başdefterdâr, Anadolu defterdân, küçük defterdâr el öperlerdi. Bu merasimde padişah ayağa kalkmazdı. Bunlar da vezir-i azam gibi tahtın sol tarafından gelip el öptükten sonra sağ tarafa geçip dururlardı. Bunları takiben reisülküttâb, defter emîni, şehremîni, tersâne emîni, ruznamce-i evvel ve sâni ve mimar ağa el öperlerdi. Eğer, defter emîni ile şehremîni evvelce defterdârlıkta bulunmuşlar ise reisülküttâbdan evvel tebrik ederlerdi. Defter emîni şehremînin-den evvel tebrik eder; eğer, şehremîni yaşı cihetiyle veya ilim ve faziletçe yüksek ise kemâline hürmeten defter emîninden evvel el öperdi. Fakat, bu hareket sadrazamın bilgisi dahilinde olurdu.

Hükümet erkânının tebriki bittikten sonra, sıra ilmiye sınıfına gelirdi. Teşrifâtçı, şeyhülislâmdan sonra tebrike gelen mevâlinin isimlerini yazıp sadrazama vermiş olduğundan, o da her geleni hükümdara takdim ederdi. Teşrifâtçı efendi, şeyhülislâmın gön-

derdiği mevâli defterini yoklayıp mevcut olan efendileri mimleyip şeyhülislâma gösterirdi. Daha sonra, ruus kesedân bunu beyaza çekerek reisülküttâb vasıtasıyla sadrazama takdim ederdi. Sadrazam, kendisine verilen bu defter mucibince, sırasıyla gelen kadıların padişaha tanıttırdı. Üsküdar kadısından sonra sıra müderrislerle gelince, onları toplu olarak "*müderrisin duacılarıdır*" diye takdim ederdi.

Şeyhülislâm, başında örf denilen kavuğu ve arkasına ferve-i beyza denileri, merasim kürkü giymiş olduğu halde gelir; vezirleri selâmlayıp tazimen eğilerek padişah tarafına yönelince hükümdar ayağa kalkıp bir iki adım yürür ve bu sırada çavuşlar alkış yaparlardı. Şeyhülislâm, padişahla musafaha ile yakasını öpüp kısa bir duadan sonra hemen geri geri çekilip sol taraftan ve müteferrikalann arkalarından çıkıp giderdi. Yine, çavuşlar alkış yaparlar ve padişah otururdu. Şeyhülislâmın ardından, sabık Rumeli ve Anadolu kadiaskerleri ve İstanbul kadılığından mazûl efendiler ve daha sonra bi'l-fiil İstanbul kadısı el öperler; padişah, bunlara da ayağa kalkar ve her kalkıp oturuşunda alkış yapılırdı. Bu alkış, ekseri "*Maşâllah*" şeklinde olurdu.

Bu suretle Ayasofya kürsü şeyhi, mevâli denilen eyalet veya taht kadılarına kadar padişah ayağa kalkardı. Ulemâ el öpmeye geldiğinde, merasime memur çavuşlar "*Hareket-i hümayun padişahım, devletinle bin yaşa!*" diye bağırınca padişah ayağa kalkardı. İstanbul pâyesinden aşağı rütbedeki ulemâyaya sıra gelince, çavuşlar "*İstirahat-ı hümayun padişahım devletinle bin yaşa!*" diye bağırırlar, padişah da tahtına otururdu. Geri kalan ulemâyı tahtında oturmuş şekilde kabul ederdi. İlimiye sınıfı bittikten sonra mâzul sancak beyleri, altıbölük ağaları ve maiyetleri el öperler ve en son yeniçeri ocağı ağaları gelirlerdi. Evvela yeniçeri ağası, sonra sırasıyla sekbanbaşı, yeniçeri kâtibi, yeniçeri kethüdâsı, İstanbul ağası, Anadolu ve Rumeli ağaları, fodla kâtibi, ağa imamı, solakbaşları, yayabaşılar, atlı zağarcılarla, atlı sekbanlar, solaklar kethüdâsı, peykbaşı ve peykler kethüdâsı, bölükbaşılar, odabaşılar diğer ocak ağa ve zâbitleri sırasıyla etek öperlerdi.

Bunlar da tamam olduktan sonra, merasime nezâret eden çavuşbaşı ile maiyeti ve kapıcılar kethüdâsı, kapıcılar kâtibi, sadra-

zamin maiyetindeki ocağın muhırbaşı ve padişahın mataracısı etek öperler ve en son teşrifâtçının tebrikiyle merasim sona ererdi. Bunun üzerine padişah kalkar, alkış yapılır; sağ koltuğuna sadrazam ve sol koltuğuna dârüssaâde ağası girip tahtı dolaşip içeri girerken sadrazam padişahı bırakıp selâma dururdu. Padişah, elbise değiştirmek üzere içeri girdikten sonra alayla bayram namazına çıkardı. Bayramdaki umum tebrikinde padişahın kimlere ayağa kalkıp, kimlere kalkmayacağı anlaşılmak ve bir yanlışlığa mahal vermemek üzere çavuşlar alkış yaparken farklı üsluplar ve sözler kullanırlardı.

Bu tebrik merasimi devam ettiği müddetçe mehterhâne çalınır ve denizden de gemilerin topları ile merasime iştirak olunurdu. Ayrıca, Topkapı Sarayı'nda ve Sofa-i hümayunda, Kurşunlu Mahzen önünde de toplar atılırdı. Bayram şenlikleri çok ilginç olduğundan ve herkesin katılımıyla gerçekleştiğinden bazı Avrupalı gezginler ve elçiler tarafından tutulan günlüklerinde de mevzu bahis olmuştur. Bunlardan biri olan Antoine Galland, XVII. yüzyılda bir bayram etkinliğini şöyle anlatıyor: *"Türkler, bayramlarının ilk gününü tes'îd ettiler. Keyfiyeti daha heybetli kalmak üzere sarayın köprü cihetinde altı top atıldı. Bunlardan sonra Top-hâne ile Kızkulesi'nden de aynı şeyler yapıldı. Ayrıca bayram şenlikleri dolayısıyla saraydan maytaplar atıldı ve iç oğlanlar tarafından tüfek atışları yapıldı; sarayın bütün pencereleri yanan fenerlerle dolu idi."*

Bayram Alayı

XVII. yüzyılda padişahlar, bayram namazlarını ekseriyetle Ayasofya ya da Sultan Ahmed Camii'nde kılardı. Saraydan camiye büyük bir alayla giderlerdi ki, buna 'Bayram alayı' denirdi.

Padişah, bayram tebrikinden sonra Has Oda'ya girip elbise değiştirmesinin ardından bayram namazına gitmek üzere dışarı çıkardı. Etrafında özengi ağaları olduğu halde büyük mirahurun çektiği murassa eğerli ata biner, maiyeti ağaları padişah Orta Kapı'dan çıkıncaya kadar yaya yürürler; padişahın arkasından ata binmiş olduğu halde silahdârlar çuhadâr gelir, kapı ağası da Orta Kapı'da onlara katılırdı. Orta Kapı'dan çıkılırken, evvelce biniş

haberi geldiği zaman ata binmiş olanı sadrazam, bu kapının sol tarafında padişahın selâmına durup temenna eder ve padişah yedeklerinin önündeki yerine giderdi.

Bayram alayında, yaya olarak saray hocaları ve kapıcıbaşı ağalar, atlı olarak da defter emîni, ikinci ve üçüncü defterdâr, nişancı, sadrazam kethüdâsı ve vezirler bulunurdu. Vezir-i azamın sağ elinde gümüş asâsı olduğu halde, her iki tarafında yaya olarak sorguçlu yeniçeri bölük çorbacıları sıralanırlardı. Vezir-i azamın arkasında, sırtında kısa kürk, başında selimî kavuk, ayağında mor kadife Tatar şalvar ve Çerkez yemenisi ile kapıcılar kethüdâsı, yaya olarak ellerinde beş köşeli asalarıyla ve iki yanında kırmızı ve bej renkli sivri külahlarıyla birinci ve ikinci mirahur ağalar bulunurdu. Bunların arkasında mücevherli üsküf, bellerinde incili kuşak ve mücevher kakmalı hançer, sırtlarında bol sırmalı entari ve kaftanlarla hasekiler, peykler ve solaklar dizilirdi. Hemen önlerinde başında selimî kavuk, belinde som mücevher bıçak, sırtında sırmalı entari, üstü kaftanlı silâhdâr ağa ve baş çuhadâr ağa dururdu. Bunların biraz önlerinde serâserden dört yenli samur kürk ile dârüssaâde ağası, başlarında selimî kavuklarla bâbüssaâde ağaları ve başlarında düz kaş serpuş, bellerinde mücevher kakmalı hançer, altın köstekli som mücevher kama ve ayaklarında kontuşlarla hazinedâr ağa ve Has odalı ağalar sıralanırlardı. Padişah Orta Kapı'dan çıkınca, Has Fınn tarafındaki duvarın önünde dizilmiş olan çavuşlar alkuşa başlar, padişah da onları selâmlardı.

Padişahın camiye giderken bineceği at müzeyyen bir şekilde donanır ve bu kortej eşliğinde saraydan çıkılarak camiye varılırdı. Alayın geçtiği yolların iki yanında yeniçeriler sıralanırdı; padişahın geçeceği yollara subaşı, mavnacılar ve hamallar kethüdâsı tarafından kum dökülüp yollar düzeltilirdi. Padişah cami avlusuna girince, önden yeniçeri ağası, arkadan kapıcıbaşılar koşarlar, binek taşına gelindiğinde padişahın çizmeleri çıkartılır ve özel bir pabuç giydirilirdi. Yeniçeri ağası bu görevi ilk yapışında, kendisine değerli taşlarla süslü bir hançer hediye edilirdi. Padişahın camiye gelmesi esnasında, caminin mütevellî heyeti ellerinde altın buhur-danlar olduğu halde, caminin kapısında padişahı karşılarılardı.

Padişah atından inince, sadrazam diz çöküp yer öperek kendisini karşıladı. Bu sırada divân-ı hümayun, çavuşları alkış tutarlardı. Sadrazam ve yeniçeri ağası, namaz kılacağı mahfil-i hümayûna kadar padişaha refakat ederlerdi. Padişah camiye varmadan evvel, hazinedârbaşı camiye gidip padişahın namaz kılacağı yeri hazırlar, seccadesini yere serer ve mahfil-i hümayunda buhur yakardı. Sadrazam, padişahın koltuğuna girip padişahı seccadesine kadar götürür ve sonra dönerek camide kendi seccadesinin serildiği yere giderdi. Padişah, cami mütevellilerinin çiçek ve meyvelerle dolu on iki tepsi yerleştirdiği mahfiline yerleşir; bu tepsileri sonra, kadınlarına ve sultanlara yollardı. Orada yeniçeri ağasına birkaç söz söylemesi âdetlendi.

Namazdan sonra gidişte de, camiye geliş merasiminin aynısı yapılırdı. Namaz bitince, yeniçeri ağası vakit kaybetmeden yeniçerileri alarak Bâb-ı hümayun ile Orta Kapı arasına dizer ve padişahı karşılamak için hazırlanırdı. Alay aynı düzen içinde saraya döndüğünde, sadrazam dahil alaydakiler padişahı Orta Kapı'ya kadar uğurlarlar; böylece, bayram alayı sona ererdi.

Bayram alayının dağılmasından sonra sarayda, saray görevlilerinin katılımıyla gerçekleşen ve 'muayede' denilen bayramlaşma merasimine geçilirdi. Padişah bayram namazını kılmakta iken, hazineliler, Has Oda kapısının sağ tarafında olan sofanın üzerine bir taht kurarlardı. Padişah camiden geldiğinde o tahta oturur; kapı ağası, hazinedarbaşı, kilercibaşı ve saray ağası el öperlerdi. Kapı ağası, sofa direğinin iç tarafında padişahın oturduğu tahta yakın yerde dururken, hazinedârbaşı, kilercibaşı ve saray ağası direğin dışansında dururlardı. Bâbüssaâde ağası, hassa odabaşı, silahdâr ağa, çukadâr ağa, rikâbdâr ağa, doğancibaşı ve dülbend ağası, Hassa Oda kapısı önünde tertip üzere el öpülünce ayakta dururlardı. Hassa Oda ve miftâh gulâmı, padişahın oturduğu tahtı tutardı. Dilsiz musahibler, Hassa Oda kapısının sol tarafında olan sofa üzerinde tahtın karşısında, diğer dilsiz musahibler, cüceler ve bâz-dârân Has Oda'nın önünde dururlardı. Arz ağaları ayakta dururlarken el öpenler bunlardır. Saray kethüdâsı, Küçük Oda kethüdâsı, Başkapı oğlanı ve bunlardan sonra otuz iki âdet kapı oğlanı ağaları eskilik ve tertip üzere el

öpüp geriye dönerlerdi. Has Oda'ya mescit köşesinden Has Bahçesi'ne varınca saf olup, sâir odalı el öpünce ayakta dururlardı. Sonra, hazineli kendi odalan semtinden girip Has Oda önünde olan kapının iç yüzünden varıp el öperlerdi. Hazine kethüdâsı ve ondan sonra tertip üzere on iki eski el öperlerdi. On iki eskinin tekmi, güğümbaşı, miftâh gulâmı, peşkir gulâmı, sâzede-başı, güğüm şâkirdi, ibrik gulâmı, peşkir şâkirdi, bülkükü, terzibaşı, tablacı, hazine kâtibi, baş doğancı iledir. Sonra, hazinede sefercibaşı ve sâir hazineli kaç kimse varsa, eskilik ile tertip üzere el öperlerdi. Bunlardan sonra, hazinede başdilsiz ve kaç tane dilsiz varsa eskilik ile el öperlerdi. Sonra hazinebaşı cüce ve ne miktar cüce varsa eskilik ile el öperlerdi. Hazineli tamam olduğunda, kilârlı dahi, kendi odalan semtinden gidip, hazine odasının kapısı önüne vardığında, oluğu geçip Has Oda önünde olan bahçe avlusuna doluşup, kuyunun taşra tarafından varıp el öperlerdi. Kilâr kethüdâsı ve ondan sonra tertip üzere on iki eski el öperlerdi. Peşkirbaşı, mumbaşı, hünkâr peşkir şâkirdi, mum şâkirdi, miftâh gulâmı, peşkir gulâmı, turşucu, tebsici, ibrik gulâmı, tufîci ağa, peşkir şâkirdi ve yemişçiden sonra Kilârda, sofracıbaşı ve sâir kilârcı kaç kişi varsa tertip üzere el öperlerdi. Kilârlı el öperken, seferliler de hazine önünde olan kameriye altında toplanıp, tevakkuf üzere olurlardı. Kilârlının el öpmesi tamamlanınca, seferliler de aynen kilârlı gibi bahçe avlusunu dolaşıp, kuyunun dış tarafından varup el öperlerdi. Seferli on iki eskileri de tertip üzere el öperlerdi. Câmeşûybaşı, hamamcıbaşı, miftah gulâmı, peşkir gulâmı şâkirdi, baş doğancı, ibrik şâkirdi, ikinci câmeşûy, üçüncü câmeşûy, oniki eskinin tekmi, baş cüce ve baş dilsiz iledir. Bunlar tamamlandığında, baş cüce ve ne kadar cüce varsa ve baş dilsizle birlikte kaç adet dilsiz varsa eskilik ile el öperlerdi. El öpmeye giderken, her odanın on iki eskilerinin belinde alâmetleri olarak bulunan bıçaklarını ve makramalarını çıkarmak ve serâ-ser kuşanmak kanundur. Hazine kethüdâsı, kilârî kethüdâsı, oda zabıtları olduğundan, beccelerini ve pabuçlarını çıkarmadan el öperlerdi. Bundan sonra el öpecek kimse kalmayınca, padişah, arz ağalarını selâmlayıp Has Oda'nın sofa tarafına geçerdi. Bahçeye gidilecek merdivene ipek halı döşeyip, merdivenin karşısın-

da bir iskemle konulurdu. Padişah gelince, bostancıbaşı, bostancılar kethüdâsı ve haseki ağa el öperlerdi. Bostancıbaşı, bayramda kanun olan pişkişini arz eylediğinde, padişah Has Oda'ya geçip yemek yerdi. Peşkirbaşı, kilârcıbaşının gönderdiği sahanı veririrdi. Bayramda sahan kondurduktan sonra, kilârcıbaşıya hilat giydirmek kanundur. Bu esnada Helvahâne'den tabaklar ile helvalar gelip konulduğunda, vüzerâya, şeyhülislâm ve bazı meşâyih o tabaklardan boşçalar bağlayıp gönderilirirdi. Vüzerâ ve ehl-i divân yerinde oturarak Matbah-ı Âmîre'den yemekler gönderilirirdi. Yemekten sonra, padişah ata binip Has Bahçe'den Yalı Köşkü'ne giderdi. Arz ağaları ile Has Oda'nın on iki eski ağaları, miftâh gulâmı, peşkir gulâmı ve ibrik gulâmı, tertip üzere padişahın huzurunda ayakta durup hizmet ederlerdi. Sonra, eğer donanma seferde olmayıp İstanbul'da ise kaptan paşa, Bahçe Kapısı'nda hazır olur; bostancıbaşı varır, kaptan paşayı, tersâne kethüdâsı, tersâne ağası ve derya beylerinden mevcut olanları alıp götürürdü. Kaptan paşa el öpüp geçerdi; yeri padişahın sol tarafında daha yakın olan yerdir. Sonra tersâne kethüdâsı, tersâne ağası ve sâir derya beylerbeyleri tertip üzere el öpüp dönerlerdi. Sonra bostancıbaşı, kaptan paşanın önünde ewelki yerine varıncaya kadar götürüp dönerdi ve taşra mehterlerini getirirdi. Sonra pehlivanlar güreşir, kemânkeşler ve darbzenler, gürzbâzlardan her biri gösteri yapıp ihsanlarını alırlardı. Sonra padişah Yalı Köşkü'nden kalkıp Topkapı Sarayı'na varırdı. Bostancıbaşı sekdirme toplan attınp güzel şenlikler düzenlenirdi. Bundan sonra padişah hareme girer ve bayram merasiminin bittiği anlaşılırdı.

Bayram alayları İstanbul'da olduğu gibi, padişahın Edirne'de olması durumunda, Edirne'de de aynı şekilde merasim icra edilirdi. XVII. yüzyılın Şark bilimcisi ve meşhur gezgini Antoine Galland, iki yıl bulunduğu (1672-1673) Osmanlı başkentinde bazı merasimleri teferruatlı anlatmıştır. Aynı zamanda Edirne'de de bulunan Galland, Edirne'deki bir bayram alayını şöyle anlatmaktadır:

“Türkler bu bayram günlerinde gayet güzel elbiseler giyer, birbirlerini ziyaret ederler; beygîr koştururken mızrak fırlatırlar; fakat, görülmeye en lâyık olan şey camîye giden padişahın bu gidiş

alayıdır. Kendisinin geçeceği yollara kum serpilir ve her iki tarafa duvarlar boyunca silahsız, sade, başlarında merasim kavukları bulunan bir sıra yeniçeri, saraydan camiye kadar isticâl gösterilmek-sizin yerleştirilir.

İlk önce, at üstünde olduğu ve altı yedi akrabası yanında bulunduğ u halde Kırım Hanı'nın oğlu geçti. Devlet nâzırı olan reisülkütâb onları uzaktan takip etti ve solunda memurlarından biri, etrafında da yedi-sekiz uşak bulunuyordu. Mavi çuhadan basit bir hırka giymiş olduğu ve başında hayli büyük bir sarık bulunduğu halde, müftü daha sonra geliyor, kendisine de bir düzine adam refakat ediyordu. Müftünün arz ettiği garabet arkasından gelen kırmızı renkli arabasıydı. Edirne kadısı ile intizamsız bir kaç süvari yürüyüşe devam ettikten sonra bir müddet geçince alay fasılaya uğradı ve kanşık bir halde ilerleyen çavuş ve sâir bazı subaylarla yeniden başladı. Bu subaylar müteferrikalara takaddüm etmişlerdi; müteferrikalar ise muhtelif renkte ceketleri ve merasim sınkalarıyla on beş-on altı kişiden ibaret bulunuyorlardı. Bunlar geçer geçmez ak haremağası göründü."

Galland, Edirne'deki bayram alayını İstanbul'da gördüklerinden biraz farklı olarak anlatmaktadır. Edirne'deki törenler İstanbul'daki törenlere nazaran daha sade olmaktaydı. Mekân darlığından dolayı bunun böyle olması da normaldi. Bununla birlikte, Galland giyiniş tarzı ve merasimdeki usûlleri kendi kültüründe bulamadığından farklı bir yorumla ifade etmektedir. Galland, töreni devamla şöyle tarif etmektedir: "Bundan sonra ikinci bir fasıla oldu ve bu fasıla takriben bir çeyrek saat devam ettikten sonra, ellerinde asalarıyla ikişer ikişer yürümekte bulunan on iki çavuşla alay yeniden başladı. Bunları on dört çorbacı yahut yeniçeri zabiti takip etti. Hepsisi de güzel atlara binmişlerdi; atlarının sağnsı üzeri ne kıvrılmış uzun etekli kadife elbiseleri ile ve feukâlâde uzunlukta beyaz bir sorguç yükselen meşinden kalpaklarıyla dikkate çok lâyıktırlar ve bu sorguçların ortaları daha yüksek oldukları için, alın üzerine ve başın arkasına düşüşleri oluyordu. Yeniçerilerin kumandanları olup hatta şefleri olan yeniçeri ağasından daha çok iktidâra sahip bulunan kâhya bey, bu subaylardan sonra geliyordu ve mor kadifeden bir hırkası vardı

Bundan sonra, başlarında sorguçlu kalpaklar ve sırtlarında ceketler bulunduğu halde, yaya on sekiz solakın ikişer ikişer yürüdükleri görülüyordu. Bunlar yeniçeri ağasına takaddüm ediyorlardı ve pek muhteşem bir elbise giymiş ve pek zengin bir haşa örtülü gayet güzel bir ata binmiş bulunan ağanın iki yanında birer solak ve etrafında yirmi kadar yeniçeri mevcuttu.

Geçit, kapı ve saray memurlarının şefleri olan yirmi kapıcıbaşı'nın geçmesiyle devam etti. Bunların altın çiçekleri olan büyük gümüşlü ipek ceketleri vardı. Ve vezirlerin önünden yürümekteydiler. İlk görünen vezirler ve nişancıbaşı oldular. Şatırbaşı denilen uşakları etraflarında bulunuyordu. Vezirlerin dördü de saten elbiseler giymişlerdi; atların pek güzel haşaları vardı ve bu haşalar beygîrlerinin sağrısını kapladığından işlemelerinin inceliği kolayca belli oluyordu.

Bu dört büyük zattan sonra, küçük çiçekli saten yelekleri, oldukça iyi işlenmiş ve dörder parmak genişliğinde gümüş kemerleri ve feukâlâde temiz sarkları bulunan otuz şatırbaşı gördüm. Bunlar ikişer ikişer ve efendilerinin zeukine muvafık olarak sağdakiler sağ ve soldakiler yeşil giyinmiş olukları halde yürüyorlardı. Sadrazamla, musahip paşa pek güzel zerdeva kürke kaplı beyaz saten elbiseler giyinmiş ve feukâlâde müzeyyen atlara binmiş bulunuyorlardı.

Her biri yirmi kişilik iki sıra şatır görülmekte olup bunların gayet zengin ceket ve kemerleri mevcuttu; sarklarındaki siyah birer sorguç birer mücevherle bu sarkılara bağlıydı. Kendilerinden sonrada iki sıra peyk geliyordu. Bunların başlarında bir buçuk ayak yüksekliğinde gümüşlü birer kavuk bulunuyordu; vücutları da dizlere kadar inen yeşil bir hırka ile örtülüydü. Elllerinde birer yay tutuyorlar ve gayet güzel işlenmiş bir kuburlukta duran yayları omuzlarına asmış bulunuyorlardı. Kendilerini gene aynı şekilde giyinmiş, fakat serpuşlarında mücevherler, omuzlarında kanatlar ve ellerinde gümüşten mızraklar bulunan peykler takip ediyordu ve bunlar arasında büyük tuğları bulunan otuz kadar solak görülmekteydi.

Padişahın bu dört saf arasından geçen binek atları, beygîrlere binmiş seyisler tarafından sürülüyordu ki, bu keyfiyet geçidin gü-

zelliğini azaltıyordu. Bu hayvanların kendileri zaten pek güzeldi; fakat ziynetleriyle çok daha güzeldiler ve bu ziynetler altın yaldızlı gümüşlerden, altından veya mineden çok geniş başlıklar olup bunların üzerlerinde firuze, zeberced, akik, yakut ve zümrütler mevcuttu. Bu taşların oldukça iri olan bazıları aynı zarfında hem donmuş hem de biraz dumanlı hissini veriyorlardı. İçinden püsküller taşan bir çekmecenin üzerinde etrafı üç dört küçük zincirle sarılı olup ışıklar saçan fakat taşları öteki taşlardan daha büyük olmayan bir nevi güneş görünüyordu. Eğrin üzerinden sarkan kızıl çuhadan bir örtü kısmen iki kat edildiği için birbirlerine karışmış küçük inciler ve mücevheratla müzeyyen ve altın gümüş işlemlerle kaplı haşayı gösteriyordu.

Sekiz binek atı geçtikten sonra, padişahın iki tarafında gümüşten serpuşları üzerinde birer sorguç bulunan iki solak olduğu halde peykleri takip ettiği görüldü. Sırtında içi yeşil renkte zerdeva kaplı ve küçük çiçekleri bulunan bir elbise vardı ve elbisenin ön tarafında, üzerine küçük zümrüt ve elmaslar işlenmiş on kadar düğme görünüyordu. Sadece küçük murabbalı Çin sateninden olan iç hırkası topuklara kadar inmekteydi ve bükülmüş ve bükümleri iç içe girmiş pamuk bezinden yapılmış sarı olduğu oldukça iri idi. Bu sarkta balıkçıl kuşu tüyünden üç sorguç görülmekte olup bunların biri alın üzerine eğilmişti; dik olan diğer ikisi de kulaklar üzerinden yükselmekte bulunup altlarını mücevherler kapatmaktaydı. Bunların arasında ancak birbirlerini bağlamaya yarayan oldukça büyük bir zümrüt fark edebildim.

Zât-ı şahanenin altında zengin olduğu kadar ağır bir haşa vardı ve bunu tezyinatında zümrüt hakim olup haşa zümrütle tamamen kaplı bulunuyordu. Bunlar birer nisfî kutur halinde, altın ve gümüşle bir kumaş üzerine işlenmiş bulunduklarından, miktarlarıyla intizamları kusurlarını telafi ediyordu, çünkü bu zümrütler fevkalâde ufaktı. Padişahı, oldukça güzel atlara binmiş bulundukları halde zabıtlarından üçü takip ediyordu ki, bunlardan biri elinde tuttuğu sarı yüksek kaldırmak suretiyle gösteriyordu ve mezkur renkli bir örtü ile kapanmış bulunmakla beraber örtünün mücevherlerin bulunduğu kısma tesadüf eden tarafı kaldırılmış olduğu için bunları fark etmek ve padişahın başında taşı-

maktan bulunduğu taşlardan kıymetli olmadıklarını anlamak kabül oluyordu.

Öteki iki subay omuzları üzerinde asâyı ve kemeriyle kılıcı taşıyorlardı. En zengin ve ihtişamlı bulduğum şey de bunlar oldu. Çünkü, bu üç şey, tamamıyla kaplı olduklarını sandığım elmaslarla şaşaalara saçmaktaydılar. Vakıa bu taşlar pekte iri sayılamazlardı, çünkü bunları yakından gördüm, fakat pek büyük ateşler saçıyorlardı.

Padişahın dönüşü hemen hemen aynı olurdu, şu farkla ki bazı subaylar aynı nizâm dahilinde geçmediler. Ayrıca da şu fark oldu ki, Tatarlar, müftü ile kadılar kendisine refakat etmediler. Kendisi geçer geçmez de toplaşan yenîçeriler padişahın kendilerin yemek olarak pilavla biraz et ikram etmekte bulunduğu saraya koştular. Cümlesi gayet sert tavırlarla yürümekte idiler ve bütün yolu işgal ediyorlardı; bu da miktarlarını tam olarak bilmeyi güçleştiriyordu. Bu tarzda yürüyüşün büyük bir şaşaa ve azamet intibası bıraktığı ve bu gidişe büyük bir sükutla derin bir saygının refakat ettiği muhakkaktı."

Bayram Sonrası Törenleri

Bazı bayramlarda padişahlar halka açık büyük şenlikler düzenletmişlerdir. Bütün Osmanlı şenliklerinde seyirciler yanm ay düzeninde oturur, padişahın otağı da bu yanm ayın tam merkezinde olurdu. Padişahın yanında sadrazam, defterdâr ve vezirlerin otağı ya da çadırları bulunurdu. Gösterilerin rahatça seyredilebilmesi için, otağların önüne üstleri renk renk kumaşlarla kaplı sedirler konulurdu. Padişah otağının sol yanında ziyafet çadırı, sultanların kahveciler, baltacılar, şehzâde hocalarının çadırları yer alırdı. Bunlardan sonra dârüssaâde ağasının, onun yanı başında da hazinedânın çadırları kurulurdu. Valide sultan ile haseki sultanın ve öteki saraylı kadınların gösterileri seyretmeleri için de kafesli küçük bir köşk yapıldı. Topkapı Sarayı önünde, Sofa-yı hümayunda ve Kurşunlu Mahzen'de toplanır ve atılır.

XVI. yüzyıldan itibaren, şenlik düzeni belli bir protokol ve programa bağlanmıştı. Bayramlarda öğleden önce bayramlaşma, ikram, peşkeşlerin dağıtılması ve yemekle geçer; öğleden

sonra da gösteriler yapılırdı. Büyük törenlerde geceleri de kandiller, mahyalar ve fişeklerle donanma düzenlenirdi. Öğleden sonraki gösterilerde çeşitli hünerler, esnaf oyunları, dramatik oyunlar, sportif oyunlar yer alırdı. Ayrıca, bayram şenliklerinde mehter takımı da önemli bir yer tutardı. Bayramın üç gününde deniz kıyısında donanmalar yakılır ve eğlenceler düzenlenir; bunlar sabahlara kadar sürer ve kösler durmadan çalardı. Padişah, sultanların bunları görmesi için yanlarına gelir, onlarla neşelenir; öteki zamanlara oranla daha rahat ve içtenlik olurdu.

Bayramın üçüncü günü, padişahların Eski Saray'a giderek oradaki kadın ve ağaların tebriklerini kabul ile bayramlaşmaları âdetti. Padişahın Eski Saray'a gidiş-gelişinde İstanbul halkı yollara dökülür, padişahı izler, hayır dualar ederlerdi ve o gün akşama kadar büyük şenlikler yapılırdı. Ramazan ve Kurban bayramı törenleri aynı olmasına rağmen Kurban bayramlarında padişahın kendi eliyle keseceği kurbanları hazine koğuşunun zülüflü ağaları tezyin eder; bu vesile ile 'Kurban akçesi' adı ile bir para dağıtılırdı. Bayramlarda valide sultan, sadrazam, dârüssaâde ağası, silahdâr ve sadrazam kethüdâsı tarafından hükümdara hediyeler takdim edilir ve bu hediyelerin miktar ve nevilerini gösteren bir defter tutulurdu. Sadrazam kethüdâsının hediyesi olan at, bayramın üçüncü günü verilirdi. Padişaha Osmanlı devletine tabi eyaletlerden ve valilerden bayram münasebetiyle çeşitli hediyeler gelir, padişah da bu hediyeleri saray erkânına dağıtırdı.

Ramazan bayramından yetmiş gün sonra aynı törenle Kurban bayramı kutlanırdı. Cami dönüşü padişah, bütün Müslümanlara emredilen dinî vecibeyi yerine getirmek üzere Has Oda'nın yakınında kurulan çadıra gider; beyaz hadım ağaları, başları taşlı tüylerle süslü on koç getirir, silahdâr ağa hayvanları tutar ve çuhadâr ağa, padişaha gümüş bir tepside, kabzaları musline sarı dört bıçak takdim ederdi.

Hükümdar hayvanlardan iki veya üçünü bizzat kendi eliyle keser; kurban kesildiğinde padişahın huzurunda dârüssaâde ağasına hil'at giydirilirdi. Ayrıca, padişah tarafından bayramlarda hizmetli saray kadınlarına ipek elbiselik ve çeşitli hediyeler verilirdi. Yine padişah bayramlarda, kadınlara karşı öteki zamanlara oran-

la daha cömert olur; sultanlara çok pahalı kürklerden yapılmış elbiseler, küpeler, broşlar, firketeler ve değerli taşlarla süslenmiş bilezik ve benzeri hediyeler verirdi. Kurban bayramında kesilen ilk kurban hemen açılır, böbreği çıkarılıp ızgara yapılırdı. Padişah, dualar ede ede bu kurban etini tadardı. Öteki koçlar müteakip iki gün içinde dârüssaâde ağası tarafından kesilirdi. Kurban etleri, sadakalarla birlikte fakirlere dağıtılır. Padişahın maiyetinden kimse sarayda kurban kesemezdi. Her sene bayramlarda padişahın huzurunda oynanan cirit oyunlarında da on iki tane kurban kesilmesi bir âdetti.

HIRKA-İ SAÂDET ZİYARETİ

Hırka-i Şerif, Hazreti Muhammed'in çeşitli vesilelerle meşhur Arap Şair Kaab bin Zübeyr'e, Veysel Karanî'ye ve Eyle şehri halkına hediye ettiği hırkaları için kullanılan bir tabirdir. Kaab'a verilene '*Şâmî*', Veysel Karanî'ye verilene '*Yemanî*' adı verilmiştir. Eyle şehri halkına hediye edilen hırka ise, Abbasi halifelerinin eline geçmişse de Moğol istilâsı esnasında imha edilmiştir. Mevcut iki hırkayı birbirinden ayırmak için Şâmî olana '*Hırka-i Saâdet*', Yemanî olana da '*Hırka-i Şerife*' denilmiştir. Topkapı Sarayı'nda bulunan hırkanın, İbni Zübeyr'e hediye edilen hırka olduğu düşünüldüğünden '*Hırka-i Saâdet*' adı verilmektedir. Veysel Karanî'ye verilen hırkaya ise '*Hırka-i Şerif*' denilmektedir. Ancak, tarihî kaynaklarda her iki ismin birbirinin yerine kullanıldığı da görülmektedir.

Yavuz Sultan Selim, 923 / 1517 yılında Mısır'ın fethinden sonra Haremeyn Emiri tarafından kendisine takdim edilen Hırka-i Saâdet ve Mukaddes Emanetleri İstanbul'a getirdiği zaman, önce Harem-i hümayun dairesinde muhafaza etmiş; sonra Arz Odası yakınına '*Hırka-i Şerif Dâiresi*' denilen Has Oda'yı yaptırmıştır. Fatih Sultan Mehmed döneminde ihdas edilen Has Oda'nın mensupları bu dairenin hizmetine verilmiş ve bundan sonra, Ramazan ayının on beşinde ziyaret edilmesi âdet olmuştur. Bazı kaynaklarda, Ramazanın on beşinden önce ve sonra yapıldığı da zikredilmektedir. Bu âdet Osmanlı devletinin yıkılışına kadar devam etmiştir.

Hırka-i Saâdet Osmanlı sarayına intikal ettikten sonra, padişahlar tarafından çeşitli vesilelerle sık sık ziyaret edilirdi. Bilhassa cuma günleri ve mübarek gecelerde bu ziyaret ihmal edilmezdi. Seferlerde ve fevkalâde günlerde, hükümdar önce Hırka-i Saâdet dairesine gider, burada kıldığı namazdan sonra dua ederdi. Cüluslarda ise, tahta çıkacak olan padişah önce buraya gider; iki rekat namaz kılip dua eder ve Has Odalıların biatlarını kabul ettikten sonra cülus töreni için dışarı çıkardı. Ramazan ayı içinde ise, uygun görülen muhtelif günlerde zaman zaman devlet erkânı ve meşâyih davet edilerek resmî ziyaretler yapılırdı.

Osmanlı padişahları, içinde *Mukaddes Emanetlerin* bulunduğu Hırka-i Saâdet dairesine karşı o kadar hürmet ve bağlılık göstermişlerdir ki, öldükleri zaman bile, naaşları bu dairenin kapısı önünde bulunan bir mermer set üzerine konularak gasil edilmiş, teşhiz ve tekfinden sonra tabutları da bu setin üzerine konularak, tezkiyeleri Hırka-i Saâdet dairesi önünde yapılmıştır.

Savaşlarda, göçlerde daima padişahla beraber götürülen Hırka-i Saâdet için gümüş muhafazalardan başka, ayrıca üstü kubbeli kenarları topuzlu ve dört yanı halkalı deve ve beygürlere ve koçi arabasına konulabilecek büyükçe, gümüşten ve üzeri işleme- li dış muhafazalar yapılırdı.

Hırka-i Saâdet dairesinin korunması, bakımı, temizliği ve her türlü hizmetinden Has Odalılar sorumlu olup, bunlara 'Hırka-i Saâdet hademeleri' denilirdi. Dülbend ağası, Hırka-i Saâdet hademelerinin yaptıkları hizmete nezaret ederek gerekli malzemeyi temin ederdi.

Hırka-i Saâdet ziyaretleri her ne kadar Yavuz Sultan Selim devrinde başlamış olsa da, XVII. yüzyılın sonuna kadar, muayyen bir vakitte resmî bir tören yapılmadığı anlaşılmaktadır. Geç devir kaynakları bunun eski bir âdet olduğunu belirtiyor iseler de, arşiv kaynakları daha çok teşrifât kaidelerine girmesini XVIII. yüzyılın başlarında zikretmektedir: "Ziyaret-i Hırka-i Şerife Ramazan-ı Şerifin on beşinci günü âdet-i hasene-i saltânât-ı seniyye üzre Sarây-ı hümayun-ı hazret-i şehriyârîde mahfûz hırka-i şerifenin ihrâc ve ziyâretlerinde ber-mutâd-ı kadîm icrâ olunan resm-i müstedim..." (BOA. KK. TD. 676 Mü.1, s.16)

XVI. ve XVII. yüzyıl kaynaklarında Hırka-i Saâdet hakkında fazla bilgi yoktur. Fakat, III. Mehmed'in Eğri Seferi'nde (1596) padişahın Hırka-i Şerîf'i giymekle muhtemel bir hezimetini zafere dönüştürdüğü yazılmaktadır. Aynı şekilde, I. Ahmed'in gösterdiği büyük hürmet de kaynaklarda mevcuttur. IV. Murad da kılıç kuşanma töreninin ardından Has Oda'daki Hırka-i Saâdet'i ziyaret ederek dua etmiştir. II. Mustafa zamanında da Hırka-i Saâdet ziyaretlerinin yapıldığı bilinmektedir. Hatta II. Mustafa, bütün seferlerinde ordunun cesaretini artırmak için Hırka-i Saâdet'i beraberinde taşımıştır.

Hırka-i Saâdet senede bir defa, Ramazan ayının on beşinci günü padişah ve devlet erkânı tarafından ananevi bir merasimle ziyaret edilirdi. Bazı kaynaklarda, Ramazan ayının on dördüncü günü Enderûn ricâli ve on beşinci günü Bîrûn ricâlinin sarayda, mukaddes emânetlerin bulunduğu odada Hırka-i Şerîf'i ziyaret etmesinin resmî bir usûl olduğu belirtilmektedir. XVIII. yüzyılda, merasimden bir gün önce, Ramazan ayının on dördüncü günü padişah yanında Has Odalı ağalar olduğu halde Hırka-i Saâdet dairesine gider; burada kılınan sabah namazından sonra temizlik yapılır ve padişah bu hizmete bizzât katılırdı. Hırka, gümüş şebekeden içinden çıkarılır ve başka bir tarafa konulurdu. Gülsuyu dolu kâseler ve yeni süngerler getirilip yere serilen iki müzeyyen meşin örtü üzerine yerleştirilirdi. Has Odalılar, gülsuyuna batırılmış süngerlerle duvarları, kapı ve pencereleri silerken, silâhdâr ağa, gülsuyuna batırıldığı süngerleri hünkâra verir, o da şebekeleri silerek bu işleme iştirak ederdi. Ayrıca, ziyaret öncesi Hırka-i Şerîf Odasının hasırları, Manyas Gölü'nden getirtilen yenileriyle değiştirilirdi.

Ramazân ayının on beşinde yapılması âdet olan ziyaret için, önce sadrazam ve şeyhülislâm taraflarından tertip edilen defterler gelir, davetiyeler bu defterlere göre hazırlanırdı. Mektubî Kalemi'nden yazılan davet tezkireleri, çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdâsının nezaretinde divân-ı hümayun çavuşları eliyle gönderilirdi. Başta sadrazam, vüzerâ ve şeyhülislâm olmak üzere İstanbul kadısına dek bütün ulemâ, nakibüleşraf, selâtin camileri şeyhleri, sadreyn efendiler, sadreyn mazûlleri ve payelileri, yeniçeri ağası, def-

terdâr efendi, sipah ve silâhdâr ağalan, cebeci, topçu, arabacıbaşı ağalar ve şehremîni davet edilirlerdi. Haremeyn müfettişi ve muhasebecisi efendiler, Haremeyn mütevellileri, kâtibleri, halife ve kesedârlan ise dârüssaâde ağası tarafından davet edilirlerdi.

Ramazanın on beşinci günü öğleden önce vezirler, kadiaskerler, nakibüleşraf, emekli kadiaskerler, İstanbul kadısı, İstanbul mazûlleri ve payelileri, Mekke ve Medine mazûlleri efendiler. Ayasofya, Sultan Ahmed, Süleymaniye, Sultan Bayezid, Sultan Mehmed, Sultan Selim ve Eyüp şeyhleri, Ayasofya Camii'nde toplanıp öğle namazını kıldıktan sonra saraya girerler; Bâbüssaâde önünde Kubbealtı tarafında, sağ tarafta vüzerâ ve ulemâ, sol tarafta yeniçeri ağası ve ocak ağalan ile diğer davetliler beklerlerdi. Fakat, zaman zaman davetlilerin Ayasofya Camii'ne gitmeyip, sadrazam sarayında toplanarak doğrudan Topkapı Sarayı'na geldikleri de görülmüştür.

Reisülküttâb, önce şeyhülislâmın evine giderek Ayasofya Camii'ne ve saraya gelirken kendisine refakat ederdi. Herkes toplandıktan sonra gelen sadrazam ve şeyhülislâm, Orta Kapı dışında rikâb-ı hümayun ağalan tarafından karşılanırdı. Burada atından inen sadrazamın sağına bostancıbaşı, soluna mirahur-ı evvel; şeyhülislâmın sağına kapıcılar kethüdâsı, soluna mirahur-ı sâni geçerek Alay Meydanı'na girerlerdi.

Bâbüssaâde'ye yaklaşılan sırada, bâbüssaâde ağalan tarafından karşılanıp sadrazamın sağına bâbüssaâde ağası, soluna hazinedarbaşı; şeyhülislâmın sağına kilercibaşı, soluna Sarayı Cedid ağası girerdi. Bu şekilde Bâbüssaâde önüne vardıklarında, silâhdâr-ı şehriyari ağa tarafından karşılanarak üçüncü kez refakatçi değiştirirlerdi. Sadrazamın sağına silâhdâr ağa, soluna Has odabaşı veya çukadar; şeyhülislâmın her iki tarafına rikâbdâr ve dülband ağası veya iki Has odalı ağa girer ve sadrazam önde olmak üzere, yerlere serilen kırmızı çuha üzerinden geçerek içeriye girerlerdi. Daha sonra, vezirlik rütbesi varsa kaptan paşa ve diğer vezirler, ulemâ, müderris efendiler, sonra yeniçeri ağası, defterdâr, reisülküttâb, çavuşbaşı ağa, tezkire-i evvel ve sâni, mektubî efendiler, başbakikulu ağa, maliye tezkirecisi, ocak ağalan, Haremeyn müfettişi ve muhasebecisi ve teşrifâtî efendi sıray-

la Bâbüssaâde'den içeri girip Hırka-i Şerîf odasına vardığında, imam-ı evvel ve sâniler sandukaya karşı oturur ve birer Aşr-ı Kur'an okurlardı. Şeyhülislâm efendi hasta ise, padişahın izniyle otururdu.

Merasim esnasında, bâbüssaâde ağası ve hazinedârbaşı üstlerine serasere ile dikilmiş dört yenli samur kürkler, başlarına selimî: saray ağası ve kilercibaşı başlarına mücevveze, üstlerine ferâce; silahdâr ve diğer Has odalı ağalar başlarına sırma takke ve zülfler, üstlerine kaftanlar giyinir ve bellerine ağır işlemeli kuşaklar sarınıp mücevherli hançerler kuşanırlardı.

Hırka-i Saâdet dairesindeki tören bizzât padişahın nezdinde yapılırdı. Öğle namazından iki saat kadar evvel, Has Odalılar tarafından Hırka-i Saâdet'in gümüş sandığı çıkarılıp yastıklar üzerine yerleştirilmiş olurdu. Sandığın üç tane anahtarı olur ve birisi padişahda dururdu. Ziyaret esnasında Hırka-i Saâdet mutlaka hükümdar tarafından açılırdı. İmamların okuduğu Kur'an-ı Kerîm'in bitmesiyle birlikte, Hırka-i Şerîf mahalli önünde olan padişah kendi eliyle sandukayı açardı. Açılan sandık içindeki yeşil ipek kadife örtüler teker teker açılıp üzerindeki inci işlemeli enli şeritler yine padişah tarafından çözülürdü. Üstten iki yana doğru açılan ikinci çekmece, yine padişahda bulunan altın anahtar ile açılır; padişah, bir önceki sene konan büyük destmalı kaldırıp hazine-i hümayûn kethüdâsına teslim ederdi. Hazine-i hümayûn başkâtibi başkaca büyük bir destmal getirip padişaha takdim eder ve Hırka-i Saâdet üzerine örterdi. Sonra hırka çıkarılır ve padişahın izni ile ziyaret başlardı. Hırkayı önce padişah öper, yüz ve gözlerini hırkaya sürerek Resulullah'ın şefaatinin dilerdi. Akabinde padişah ayakta olarak Hırka-i Saâdet'in başında beklerdi.

Ziyaret esnasında, devlet protokolünde olduğu gibi takip edilen sıra şu şekildeydi: Padişah tazim ve tekrimle hırkayı açıp yüz sürmeye ruhsat verdiğinde, önce sadrazam yüz sürer, durduğu yerde döner ve ayakta durur; sonra şeyhülislâm, vüzerâ-yı izam ve ulemâ-yı kirâm, yeniçeri ağası, defterdâr, reisülküttâb, çavuşbaşı ağa, tezkireci, mektubî efendiler, ser-gulâmbaki ve teşrifâtî efendi yüz sürüp tekbi ile, kendilerinden sonra gelen meşayih-i kirâm birer birer sandukanın karşısına vanp dua ve tazim ederdi.

Bunlardan sonra rikâb-ı hümâyun ağalan ve sâir arz ağalan, Enderûn-ı hümâyun ağalan yüz sürüp çekilirlerdi. Tamamlandıktan sonra, Hırka-i Şerife'nin yüz sürülen mahalli altın maşraba içinde yıkanıp, su muhafaza edildikten sonra yıkanan yenn amber yakılarak kurutulmasının ardından herkesin gitmesine izin verildi. Bazen de, Hırka-i Şerife yüz sürüldükçe sadrazam ve silahdâr tülbent ile silip, tülbendi yüz sürene verilerdi.

Ziyaret, hırkanın sağ omuzu hizâsından yakasını öpmekten ibaretti. Yalnız, hırkanın kendisi öpülmez, öpülecek yere bir tülbent konularak o öpülürdü. Ziyaret günü birkaç yüz parça tülbent hazırlanmış bulunurdu. Zira her öpen ziyaretçi, hırkanın üstünde öptüğü tülbendi alarak kudsiyet sinmiş bir hatıra olarak saklardı.

Bu ziyarette eskiden kalma bir anane daha vardı. Son bohçası da çözülüp hırka meydana çıkınca, yakasındaki düğme gümüşten bir tas içinde gül suyuna batırıp ıslatılır; sonra, hırkanın o ıslanmış kısmı amberli bir el mangalında kurutulurdu. İçinde hırka yakası ile düğmenin ıslatılmış olduğu o bir tas gülsuyu da, evvelden hazırlanmış ve içme suyu ile doldurulmuş yüzlerce testiye birer ikişer damla dökülerek dağıtıldı. Bu testiler de bazı hatırlı kimselere 'Hırka-i Saâdet Suyu' adıyla hediye olarak gönderilirdi. I. Ahmed tarafından başlatılan bu âdet, sonraları Hırka-i Saâdet'e zarar verdiği gerekçesiyle, sadece bohçanın bir kısmı ıslatılmak suretiyle devam ettirilmiştir.

Hırka-i Saâdet ziyareti tamamlanınca, gitmelerine işaret olunduğu zaman herkes çıkarken, içeride yalnızca sadrazam, şeyhülislâm ve kaymakam paşa kalır; Enderûn-ı hümâyun hizmeti bittiğinde padişahın izni ile önce kaymakam paşa, sonra şeyhülislâm efendi, sonra da sadrazam, padişahın huzurundan ayrılırdı. Ziyaretin sonunda Hırka-i Saâdet yine padişah tarafından yerine konulur, gelecek Ramazan'a kadar açılmazdı. Padişahın Enderûn-ı hümâyûna teşriflerinde silahdâr ağa ve Has Odabaşı ağa koltuklarına girerdi. Bâbüssaâde'ye gelindiğinde, kapı ağasıyla hazinedârbaşı ağa, Bâbüssaâde'den yirmi-otuz adım dışarı çıkıldıkta bostancıbaşı ağa ile mirahur-ı evvel ağa padişahın koltuğuna girme hizmetiyle müşerref olurlardı. Kapıcılar kethüdâsı ağa ile mirahur-ı sâni ağa şeyhülislâm efendinin koltuklarına girip Or-

ta Kapı'dan dışarı çıkıldıkta atlarına binip sadrazam, şeyhülislâm efendi ile beraber kendi sarayına giderlerdi.

Ziyaret günü, yeniçeri ve sâir ocakların neferlerine baklava vermek âdet olduğundan yeniçeri ağaları divân günlerinde oturdukları mahalde açılan perdelerin nihayeti olan Orta Kapı tarafına geçerler; matbah emîni, aşçıbaşı ve sâire matbah hizmetlileri oturup her ocağa defterde yazılı olan baklavaları verirlerdi.

SARAYDA SURRE-İ HÜMÂYUN'UN HAZIRLANMASI

Hac ve Surre

İslâmın beş şartından birisi olan Hac, “belirli zamanda, belirli yerlerde, belirli vazifeleri yaparak ziyaret etmek” demektir. Zengin olan hür, âkul baliğ Müslümanın ömründe bir kere Kâbe-i Muazzama'ya gitmesi dinî bir vecibedir.

Müslümanlığın doğduğu yer ve Müslümanların kublesi olan Mekke ve Medine hem siyâset, hem de dini bakımdan öneme sahip olduğundan, buraları hâkimiyetlerinde bulunduranlar İslâm dünyasında manevî bir nüfuz ve hürmet tesis etme imkânı bulmuşlardı.

Osmanlı padişahları, Yavuz Sultan Selim'den itibaren kendilerini Halife, yani ‘Peygamber vekili’ ve bütün İslâm âleminin mânevi lideri saymanın yanı sıra, aynı zamanda Mekke ve Medine'ye duydukları hürmetin bir ifadesi olarak da ‘Hâdimü'l-Haremeyni'sh-Şerifeyn’ unvanını almışlardı. Bundan sonra da, Osmanlıların Mekke ve Medine'ye göndermeye başladıkları ‘Surre’ denilen iânenin her yıl muntazam olarak gönderilmesini usûl haline getirmiştir. Osmanlılar, Haremeyn (Mekke ve Medine) ahâlisine surre ve mürettebât gibi bir çok tahsisât göndermelerinin yanı sıra, hac yollarının güvenliği, su havzalarının bakımı ve korunması, Kâbe'nin imân ve daha pek çok mesele ile meşgul olmuş, bu yolda pek çok fedakârlığa katlanmışlardı.

İslâm dininin gelişmesi ve devamında en büyük rolü oynayan millet, hiç şüphesiz Türklerdir. Tarihte sabit bir hakikattir ki, İslâmiyet'i doğru ve hak dini olarak, kendi nısalıyla kabul eden ve

ona, bütün samimiyetleriyle bağlanan Türklerin, hak dini uğruna. tarih boyunca giriştikleri büyük ve devamlı mücadelede sarf ettikleri sonsuz gayret, kahramanlığın da çok üstünde bir vasıf taşımakta olup, diğer İslâm milletleriyle mukayese edilemeyecek derecededir. İslâmlığın müdafaa ve devamı için giriştikleri mücadelede, ölümü en büyük şeref telâkki eden Türkler, Osman-oğullarının Anadolu'da imparatorluklarını kurmalarını müteakip, başta hükümdarlar olmak üzere bu dinin mukaddes tanıdığı yerler olan Harem-i Şerif ve Ravza-i Mutahhara'ya muhtelif vesilelerle ve bilhassa Surre-i hümayûnla birlikte o kadar kıymetli eşya göndermişlerdir ki, bu cepheden de diğer İslâm milletlerinin önüne geçmişlerdir. Ayrıca, Mekke-i Mükerrerme ve Medine-i Münevvere halkının Mısır-ı Kahire'den her yıl gönderilmesine alışılmış olan yiyeceklerini eksiksiz göndertip rahat yaşamalarının sağlanması, Hâdimü'l-Haremeyni's-Şerifeyn olarak yüksek hizmetlerinin gereği ve Osmanlı saltanatının önemli işlerindendi.

Osmanlı devletinde hacla ilgili törenler, hükümdarın konumu, zafer kazanma yeteneği ve hanedanın sürekliliğini vurgular ve tebaanın kolayca izleyebileceği biçimde yapıldı. Törenlerin büyük bir bölümünü halk da seyredebilirdi. Osmanlı sultanlar kutsal yerlere verdikleri önemi böylece halka aksettirirler ve bu beldelelerin hamisi olduklarını vurgularlardı. Fakat bu önemi yansıtmalarına rağmen, Osmanlı sultanlar hac farızasını yerine getirememişlerdir. Bu da devletin bekası düşüncesinden kaynaklanmıştır. Osmanlı padişahları, devlet merkezinden ve savaşlar sırasında Avusturya ile İran sınırından uzaklaşmamak için hacca gidememişlerdir; fakat, yerlerine vekâleten birini hacca göndermişlerdir. Hacca gitmeye niyet edip bunu açıkladığı halde gidemeyen hükümdarlar da olmuştur. Hicretin onuncu yılında hac görevini ifa eden Hazreti Peygamberden sonra gelen halife ve hükümdarlar, ya bizzât kendileri hacca gitmek yahut emir tayin etmek suretiyle, hac kafilelerinin bu vecibeyi huzur içinde yerine getirmelerini sağlamışlardır.

Hacca gidemeyen Osmanlı sultanlar, bu kutsî vazifeyi yerine getirenlere en iyi hizmeti sunmak için yanmışlardır. Hazreti Peygambere ve ona mücavir olan beldelere ve ahalisine aynı ve

nakdî yardımlarla birlikte en güzel hediyeler göndermişlerdir. Her sene hac mevsimi başlamadan önce sarayda hazırlanan alayda bizzât padişahın bulunmasıyla yapılan tören, Osmanlı sultanlarının bu dinî vazifeye ne denli önem verdiklerini gösterir. Haccın koruyucusu olarak, hilafetin Osmanlı devletinin meşrulaşmasında Osmanlı sultanları belirli bir rol oynamışlardır. Bu işlemin maddî bir göstergesi olarak, XVI. yüzyıl sonlarında yapılmaya başlanan Mekke ve Medine'deki yapıları sayabiliriz.

Surre, lügatte *"akçe kesesi, para çıkını ve Haremeyn-i Muhteremeyn'e cânib-i saltânât-ı seniyeden her sene ihdâ buyurulan akça ve sâire"* olarak tarif edilmektedir. Bununla birlikte, Osmanlılar tarafından her sene surre emîni vasıtasıyla Mekke ve Medine halkına, şeriflere gönderilen ve Mekke Emiri ve Mekke kadısı ve sâir ilgililerin huzurunda dağıtılan *'malûmiye'*lere (para keseleri) de *'surre'* denilirdi. Osmanlı padişahlarının her yıl hac mevsiminde Haremeyn-i Şerifeyn ahâlisine, zâhidlere, mukaddes yerlerin ve Hicaz bölgesinde yaşayanlara gönderdikleri para ve değerli eşyalara *'Surre'*; bunları götüren topluluğa da *'Surre alayı'* denirdi. Hicaz bölgesi haricinde surrelerin bazı yıllarda Kudüs'e de gönderildiği görülmektedir.

Haremeyne ilk defa surre gönderilmesi, Abbasî halifesi El-Muktedir Billâh zamanında, yani 311 / 923-24 senesinde âdet olmuştur. Eyyûbîler (1174-1250) ve Memlûkler (1250-1517) bu güzel âdeti devam ettirmişlerdir. Her şeyin en güzelini Haremeyn-i Şerifeyne lâyık gören Osmanlılar da, muhteşem surre alayları göndermişlerdir. Osmanlı devletinde bilinen ilk surre alayı, Yıldırım Bayezid (1389-1402) tarafından Edime'den gönderildi. Bu bir kanun ve âdet hükmünde olmayıp alelâde bir hürmet merasimi idi. Bunun âdet haline gelmesi ve resmî bir mahiyet alması ise Yavuz Sultan Selim devrinde olmuştur.

Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı feth edince Çerkezlere tabi, lâkin eskiden beri dededen babaya Haremeyn-i Muhteremeyn Hâkimi olan Seyyid Berekât, oğlu Ebu Nüme Muhammed'i çeşitli hediyeler ve tebrik mektubu ile Mısır'a göndermişti. Yanında Mekke'nin ileri gelenleri, Mukaddes Emânetler ve Kâbe'nin anahtarı olduğu halde Kahire'de divânda kabul edilen Ebu Nüme Mu-

hammed, hediyesini sunmuş ve kendisine büyük hürmet gösterilmiş, padişahın huzuruna çıkıp el öptükten sonra Mekke'ye dönmesine izin verilmişti. Sultan Selim Han, eskiden beri bütün padişahların en büyük arzulanndan olan Haremeyne hâdim ve hâkim olmak şerefine kavuştuğu için Allahü Tealâ'ya şükür olarak, Haremeyn halkına dağıtılmak üzere iki yüz bin altın, elbise ve çok miktarda buğday göndermişti. Taksim ve dağıtmak için bir başbuğ, kâtip ve iki kadı gönderdi. Yavuz Sultan Selim ayrıca emirlik sembolü olmak üzere Şerif Berekât'a berat ve hil'at gönderdi. 1517 yılı başlarında Yavuz Sultan Selim, Mısır'da kaldı. Hacılar Hac emîri tayin edip, Kâbe'ye örtü gönderdi ve Mekke Şerifi tarafından Kâbe bu örtüyle örtüldü.

Bununla birlikte Sultan Selim, bin filorin altının her sene surre-i şahâne irsâlini ve Mulûk-ı Çerakise tarafından gönderilmesi âdet olan *Sadaka-i Mısriyye*'nin hazine-i âmire hesabına mahsuben gönderilmesine devam edilmesini emretti. Hicaz ahalisi, Sultan Selim'in bu davranışından memnun kaldıklarından saltanat-ı senîyye tarafından irsâline karar verilmiş olan surre-i hümayunu sadakât-ı mısriyeden ayırmak için '*Sadakât-ı Rumiye*' namıyla yad eylediler.

Yavuz Sultan Selim, Mısır fethi dönüşü son Abbâsî halifesi olan Mûtevekkil'i, nzası olduğu halde beraberindeki âlimlerle birlikte İstanbul'a getirdi. Sembolik halife olmasının ötesinde hiç bir makam yetkisi olmayan halife, kendisine gösterilen hürmetin karşılığı olarak, yine kendi nzası ve isteği ile '*halifelik*' unvanını ve mukaddes emanetleri, Ayasofya Camii'nde yapılan bir törenle Yavuz Sultan Selim Han'a devir ve teslim etti. Bu suretle, İslâm halifeliği Abbâsî'lerden Osmanlılar'a geçti.

Ancak, hilâfetin Osmanlılara intikaliyle ilgili tartışmalar, bu dönem kaynaklarında olayla ilgili bir kaydın bulunmamasından dolayı hâlâ devam etmektedir. Zira hilâfet, ne Ermevîler'e ve ne de Abbâsîler'e geçerken yazılı ve sözlü bir beyanda bulunulmamış, hilâfetin devri gibi bir merasim olmamıştır. Kutsal beldeleri hâkimiyet altına alan ve İslâm birliğini sağlayan bir hükümdar, diğer Müslüman emirlerin biatleriyle *Halife-i Mü'minin* diye anılmıştır. Hilâfetin saltanatla birleşmesi, Türk-İslâm mefkuresinin

yükselmesinde büyük bir merhale teşkil etti. Zira, bundan sonra Osmanlı padişahları İslâm dünyasının maddî-manevî rehberleri ve hâmleri oldular.

Hilâfetin Osmanlılara geçmesiyle birlikte Osmanlı sultanları surre alayları ile bir çok hediyeler ve mukaddes belde fukarasına dağıtılmak üzere binlerce altın göndererek Allah'ın rızasının kazanılmasına gayret etmişlerdi. Surre-i hümayunla gönderilen paralar, Haremeyn'in masraflarına sarf edilirdi. Surre-i hümayunda paralar dışında gönderilen ve nâdir bulunan kıymetli halılar, secâdeler, murassa avizeler, şamdânlar, paha biçilmez mushaf-ı şerifler, levhalar, puşideler, gümüş perde halkaları, okkalarla buhurlar, elbiseler, Mekke Emîrine mahsus sırmalı ve işlemeli kâftan, mücevherli kılıç, inciden tespih ve daha pek çok kıymetli hediye, Mekke ve Medîne'deki mübarek makamlara, seyyidlere, şerîflere, fakirlere, zahidlere hediye edilirdi. Bu arada, padişahın ve saray erkânının dışında, mübarek makamlara ve orada bulunan Müslümanlara hediyeler göndermek isteyenler, armağanlarını surreye teslim ederdi. Gönderilen hediyeyi alanlar, kendilerine göre keselere zemzem, hurma gibi hediyeler koyarak surre ile geri gönderir; böylece, karşılıklı hediyeleşirlerdi. Surreyle gönderilen hediyelerin en önemlisi de, padişahın yaptırıp gönderdiği yeni Kâbe örtüsüydü. Bu örtünün merasimle yerine takılması, eskisinin geri getirilip çeşitli camilere paylaştırılması ayrı bir tören gibiydi.

Osmanlı padişahları '*Hâdimü'l-Haremeyni's-Şerifeyn*' unvanıyla anılmaya başladıktan sonra, her biri Kâbe-i Mükerrreme'nin iç astarını ve Ravza-i Mutahhara'nın örtüsünü tahta çıkıttıktan sonra yenilerlerdi. Bu âdet, Osmanlı sultanlarının geleneği olarak devam etmiş ve *Kânun-ı Kadîm* olmuştu. Padişahların her sene Haremeyn'e gönderdikleri para ve sair hediyelerin alınıp dağıtıldığına, Kisve-i Şerife'nin Hazreti Peygamber'in mezar örtüsünün yerine konulduğu ve atıyyelerin yerlerine verildiğine dair bir vesika düzenlenir ve surre emîni tarafından saraya gönderilirdi.

Mekke'ye giden hediyeler içindeki Kâbe örtüsünün hazırlanması dinî bir tören gibiydi. Surre keselerinin ve armağanlarının konulması için yapılan ve '*Mahmel-i Şerif*' denilen bu örtü, dârüs-

saâde ağasının önderliğinde, baş imam ve diğer ağaların tekbir getirerek hareme teslim etmesi ile başlardı. Bu teslim töreninden sonra, Haremdeki kadınlardan bir kısmı devamlı Kur'an-ı Kerim okur; gençler ise başlarında ipekli baş örtüleri ile Kâbe örtüsünü 'Ustufa' denilen simli kumaşlarla kaplardı. Kumaşı birbirine birleştirmek için gümüş toplu iğneler kullanılır ve bu işlem esnasında sürekli tekbir getirilirdi.

Osmanlı sultanları surre-i hümayunla birlikte Ravza-i Mutahara'ya, tarihi değeri ve sanat kıymeti bir tarafa, maddî değeri pek yüksek olan hediyeler göndermişlerdir. Evliya Çelebi, Medine'yi ziyaret kısmında bu kıymetli eşya için: *"Ve bu mahalde rayegân kubbe-i âli içinde maslûbatdan avizeler var kim, her biri birer padişahın yadigândır kim, her birinin kıymetin Hudâ bilir. Nice bin murassa kanâdil ve müşebbek altun tolar ve Mühr-i Süleymanlar ve sûrahl mücevher kanâdiller ile tezyîn olunmuştur kim, gören ademler dem-beste olur Bu kubbe-i âli içre bu avizelere yer kalmayup yetmiş seksen yere cevâhir zincirleri ile kubbe-i nustakim bazı köşelerine gûn gûn avize eylemişler. Ve yine bu mahalde adem kaddi altun şem'dânlar var kim, her biri Rum harâcî değer"* şeklinde bilgi vermektedir.

Divân-ı hümayundaki mühim vazifelerden biri olan teşrifâtçının dairesinde yevmî, mufassal ve müteferrik müteaddit defterler vardı. Sırf teşrifâta ait mufassal defterlerde, surre alayına ait teşrifât kanunları teferruatlı bir şekilde yazılmıştı. Osmanlı Maliye defterleri arasında bulunan Haremeyn Mukataası Kalemî'nde, Haremeyni'-ş-Şerîfeyn denilen Mekke-i Mükerrerme ve Medine-i Münevvere'ye mürettep olan surrelerin kayıtları ve bazı Haremeyn mukataatı ve evkaf kayıtları ve bunlara ait muamele şartları vardı. Surre ihrâcında surre defterleri buradan yazılırdı.

Surre gönderilen şahısların isimlerini ve gönderilen miktan belirten surre defterleri, dârüssaâde ağası ve Haremeyn evkafı müfettişi mühürleriyle tanzim edilip defterdâr tarafından imzalanır ve defterlerin ilk sayfasına padişahın tuğrası çekilirdi. Bununla birlikte, Mekke Şerifi'ne gönderilmesi töre olan nâme-i hümayun, reisülküttâb tarafından hazırlanır ve sadrazamın huzurunda mühürlenirdi.

Ayrıca, berberbaşı ağa, padişahı her traş ettiğinde dökülen saç ve sakal kıllarını büyük bir dikkatle toplar, bir altın leğende gülsuyu ile yıkayıp kuruttuktan sonra gümüş bir çekmeceye koyardı. Bir sene içinde bu çekmecede bu suretle biriken kıllar, hacılar kafillesi İstanbul'dan Hicaz'a doğru yola çıkarken surre emîni olan zata teslim edilir, o da bu gümüş çekmeceyi Medine'ye götürerek Peygamberimizin kabri civarında bir yere defn ederdi. Bu, Yavuz Sultan Selim zamanından kalmış bir anane idi.

Surre gönderilmesinden birkaç ay önce surre hazırlıklarını yapmak ve zamanı geldiğinde de surreyi mahalline ulaştırmak için bir surre emîni tayin edilirdi. Bu tayin Osmanlı devletinin eski bir geleneğiydi. Surrenin gönderilmesinden önce, Mekke Şerîfi'ne nâme-i hümayun-ı, şerîf ile birlikte Mekke ve Medine'nin yüksek rütbeli memurlarına da hil'atler ve çeşitli hediyeler gönderilirdi. Bunları ulaştırmak için 'kaftan ağası' adı verilen bir memur tayin edilirdi. Bu memur, hareketinden evvel sadrazam ve dârüssaâde ağası huzurunda tâyin hil'atı giyerdi. Kaftan ağası, Mekke Emîri'ne gönderilen padişahın Türkçe nâmesiyle surre-i hümayunun hareketinden iki ay evvel yollanırdı. Bu nâme-i hümayuna 'teşrifât-nâme-i hümayun' denirdi. Mekke Emîri'ne yazılan mektubun gönderilmesine memur müjdecibaşlarının Rebiyyülevvel ayının on ikisinde İstanbul'a gelmelerini temin için vasıta gönderilirdi. Müjdecibaşının hastalığı halinde mektup müjdecilerden birisi vasıtasıyla gönderilirdi.

Surre emîni ve kaftan ağası tayin edilen kişilere, sarayda, dârüssaâde ağası huzurunda: XVII. yüzyıldan sonra Bâbîâlî'de, sadrazam huzurunda hil'at giydirilirdi. Bu tayinlerden bir kaç gün sonra Mekke Şerîfi'ne gönderilecek olan nâme-i hümayun, divân-ı hümayun kaleminde hazırlanarak reisülküttâba verilir; nâme ile beraber gidecek olan samur kürk serâser kumaşa sarı olarak ikisi birlikte bir bohçaya konarak reisülküttâb huzurunda kaftan ağasına teslim edilirdi. Kaftan ağası buradan sadrazama götürülür ve veda ederek ayrılırdı. Bu arada Darbhâne-i Âmiri'den henüz çıkmış altınlar emr-i hümayunla mübarek belde ahalisine gönderilmek üzere hazırlanırdı.

Surre ihrâcında surre emînine yollarda 'akkâm' denilen kimseler hizmet eder, çadırları kurup kaldırır, deve ve hayvanlara bakarlardı. Surre-i hümayunun nakli hizmetinde bulunan bu akkâmlara çeşitli vakıflardan ücret tahsis edilirdi. Akkâmlar, evkâftan refakatlerine verilen memur ile beraber develeri saraya götürüp ertesi günü yapılacak surre alayı için orada bırakırlardı.

Osmanlıların surre ihrâcında mücadele ettiği meselelerden birisi de, kutsal şehirlere giden yolların meşakkatli çöl yolları olmasıydı. Güvenilebilir yiyecek, su ve sığınacağın yokluğu dolayısıyla Osmanlılar, hem bunları sağlamak, hem de güvenlik için o bölgede yaşayan Arap kabileleriyle bir anlaşmaya varmak zorundaydılar. Hac yolunun emniyet ve intizamını temin için XVI. yüzyıldan sonra yapılmaya başlanan hanlar, menzillerde yolcuların her türlü ihtiyacına cevap verecek şekilde bir şehir minyatürü mahiyetinde inşa ediliyordu. Genellikle hükümdar veya devlet adamları tarafından yaptırılan bu hanlar, kendilerine bırakılan vakıf gelirleri ile idare edilirdi.

Hâdimü'l-Haremeyni'-ş-Şerîfeyn olarak padişahın sorumluluklarından birisi de, Suriye ve Arabistan çöllerini aşarak yaptıkları uzun yolculuklarında hacıları korumaktı. Çöllerin Osmanlı padişahı tarafından ancak sınırlı ölçüde denetlenebiliyor olması sebebiyle, bu hiç de kolay olmayan bir görevdi. Çoğunlukla hac kervanının güvenliği, hac güzergâhı üzerinde yaşayan Bedevilere 'surre' adı verilen ödenekler sağlanıyordu. Bedevilere dağıtılan surrenin resmi gerekçesi, hacı ve hacı adaylarının çölde çok az bulunan su kaynaklarından yararlandırılmaları ve elverişli şartlarda yiyecek satmalarıydı. Oysa fiili olarak surrenin, bedevilerin hacı kabilelerine saldırımlarını önlemek üzere ödendiğini varsaymak gerekmektedir. Çünkü hem dinî hem de siyasî bakımdan böylesine hayati önem taşıyan hac güvenliği konusu, 1683-1699 Osmanlı-Avusturya savaşlarının en yoğun olduğu zamanda bile ihmal edilmemiş, Haremeyn'e yapılan harcamalarda kesintiye gidilmemiştir.

XVI. yüzyıldan başlayarak XVII. ve XVIII. yüzyıla kadar geleneksel ulaşım aracı, değişik yerlerde başlayan ve hepsi de Mekke'de son bulan kervanlar idi. Bu kervanların en meşhuru da

Şam'da başlıyordu. Gebze'den Şam'a kadar giden surre alayının emniyetle götürülebilmesi için, geçeceği yerlerde fevkalade ihtimam ve dikkat gösterilmesi; hatta, senet mukabili surrenin teslimi için yollardaki bütün emirlere *emirmâme* gönderilirdi. Ayrıca, yollarda hacılara su vermek üzere tayin olunan sakabaşının gidip gelmesi için yol üzerindeki yerleşim birimlerine de haber gönderilirdi. Hacıların güvenli bir şekilde seyahatleri saray için çok önemliydi. Çünkü, hacıların selâmetle vardığına dair müjdecibaşının İstanbul'a ulaşması sırasında ve Mekke Şerifi'nden gelen mektup için hususi tören düzenlenirdi. Bu törende müjdecibaşı ya hil'at giydirilirdi.

Surre-i hümayunun Şam'a selâmetle vardığını bildiren mektup, müjdecibaşı vasıtasıyla sadrazama teslim edilirdi. Huzur-ı hümayunda dârüssaâde ağasının, silahdâr ağanın yardımıyla keseyi açıp çıkararak verdiği nâmeyi reisülküttâb okurdu. Şayet bu haber gecikirse, resmi törenler başka bir zamana ertelenirdi.

İstanbul'dan çıkıp Şam'a ulaşan bu kervan, Osmanlıların resmî kervanıydı ve sultanların armağanlarını Kâbe'ye taşımaktaydı. Osmanlı başşehirinden, Anadolu'dan, Balkanlardan ve birkaç İranlı kafilenin katılmasıyla Kafkaslardan gelen hacılar Şam'da birleşiyor ve buradan Mekke'ye ulaşıyorlardı.

Şam'da toplanan hacı kervanlarına, hac mevsimine mahsus olmak üzere, '*emirü'l-hac*' olarak Şam valileri -sonraları '*surre eminliği*'- eşlik ediyor; asî Arap kabilelerine armağanlar vermek suretiyle kendi bölgelerinden kervanların emin şekilde geçebilmeleri için yatıştırıyordu. Bununla beraber Şam Emirhacı'na ve kervan yolu üzerindeki bölge valilerine yazılan hükümlerde, hacıların güvenliğinin sağlanması ve hacıların yolunu kesen eşkıyaların yakalanması ya da gerekli cezanın verilmesi de emredilmekteydi.

Surre Töreni

Surre-i hümayunun Receb ayının on ikinci günü ihrâcî mutâd olduğundan, bir ya da iki gün önce dârüssaâde ağası tarafından defterdâr, reisülküttâb ve nişancı efendiye davet tezkereleri gönderilir ve ertesi günü merasimde hazır bulunmaları

için meşayih-i selâtin ve eimme, kethüdâ bey tarafından davet olunurdu. Bu günde defterdâr, reisülküttâb ve teşrifâtî kesedân efendiler mevcut olup, devât hizmetinde bulunurlardı. Ağa yazıcısı ile sadaret kethüdâsı tarafından alayda bulunması gereken diğerlerine tezkereler yazılırdı. Kethüdâ bey tarafından dergâh-ı âli kapıcıbaşı ağalarının özel eğerle eyerlenmiş at ve selimî kavuk, bölüklü kürklerle gelmeleri için kapıcıbaşı ağaya tezkere gönderilirdi. Ayrıca surre alayı günü, surrenin Kireç İskeleyi denilen Sirkeci İskeleyi'nden Üsküdar'a geçmesi gerektiğinden, seher vakti iskelede bir çektirinin bulundurulması için de kap-tan paşaya tezkere gönderilirdi.

Surre çıkanlırken yapılan merasimde çadır mehterlerinin rolleri büyüktü. Bundan dolayı birkaç gün evvel yazıcı efendi bunu mehterhâne-i âmireye bildirir; mehterhâne-i hıyambaşı, Divân-hâne-i hümayûn ve diğer yerler için icap eden döşeme, perde ve çadırları getirip hazırlardı.

Tören günü surre, Dârüssaâde kapısına çıkanlır ve defterdâr, reisülküttâb ve nişancı mevsimine göre ferâce ve erkân kürk ve destar-ı adileriyle sarayda ağaya mahsus divân odaları dışında bulunan sofaya gelip beklerler, sabah erkenden teşrifâtçı, reisülküttâbın evine gider ve onunla birlikte saraya gelirlerdi. dârüssaâde ağası geldiğinde Mekke Şerifi'ne gönderilecek olan ve daha önce sadrazamın önünde padişahın mührü ile mühürlenmiş bulunan mektubu, reisülküttâb alarak ağanın odasına girer; dârüssaâde ağası, reisülküttâbı kapıda karşılayıp mektubu teslim alırdı. Reisülküttâb etek öperek geri çekilir, arkasından defterdâr etek öpmeye yönelince tam bu sırada reisülküttâb efendiye hil'at giydirilir ve yeniden etek öperdi. Etek öpme teşrifâtında önce nişancı, akabinde Haremeyn müfettişi, Haremeyn muhasebecisi, başkapıkulu, maliye tezkirecisi, teşrifâtçı, Haremeyn mukataacısı, Haremeyn muhasebecisi ve mukataası başhalifeleri ve kesedarları şeklinde olurdu.

Defterdâr, reisülküttâb, nişancı, başbakıkulu ve Maliye tezkirecisi dârüssaâde ağasının sağ yanına; Haremeyn müfettişi, muhasebecisi ve diğer Haremeyn görevlileri sol yanına otururlardı. Tatıllar yenip kahveler içildikten sonra hazırlanmış olan surre-i

hümâyun defterlerini, dârüssaâde ağası yazıcısı ile Haremeyn müfettişi mühürledikten sonra defterdâr efendi de kuyruklu imzasını atar ve bunu müteakip defterlerin başına nişancı tarafından tuğra çekilirdi. Gerçi reisülküttâb mektup teslimi için gelir ama, yardımcı olmak maksadıyla o da padişahın tuğrasını çekerti. Tuğra ve imza işlemi bittikten sonra şerbet ve buhur (tütsü) verildi. Herkesin koynuna birer boyama ve yemeni konurdu. Bu işler yapıldıktan sonra defterdâr, reisülküttâb ve nişancı dönerler ve dârüssaâde ağası kendisine teslim edilen nâme-i hümâyunu alarak Enderûn'a giderdi. Sonra, surre-i hümâyun ihrâcı için pişirilen yemekler gelir; selâtîn şeyhleri ve imamlar dârüssaâde ağasının odasında, Haremeyn takımı ve surre emîni sofada yemek yerlerdi. Fakirler için de yemek hazırlanıp çeşitli ihsanlarda bulunulurdu.

Yemekten sonra Kubbealtı'nın karşısına koyulan çadırdaki, müfettiş efendi örfi sank ve muvahhidî kürk ile, Haremeyn muhasebecisi mücevveze sank ve muvahhidî kürkle, Haremeyn hademeleri mücevveze erkân kürk ile gelip padişahın teşrifini beklerdi. Bu törende kapıcıbaşı ağalar ve rikâb ağaları selimî sank ve erkân kürkleri ile; peykler, solaklar ve diğer rikâb ağaları ve padişah atlı olarak Dârüssaâde'den çıktığı sırada alkış tutardı.

Ağalar, padişahın önünde yaya olarak yürür ve herkes rütbesine göre düzen içinde Kubbe-i hümâyun önüne gelirdi. Padişah, buraya konmuş olan iskemleye iner, bu sırada yine alkış tutulurdu. Daha sonra, padişah Kubbe-i hümâyuna geçerek tevkîf efendinin yerine oturur. Kapıcıbaşı ağalar Kubbe-i hümâyunun karşısındaki pencereden çadıra doğru padişahın sol yanına, rikâb ağaları ise, zülüflü baltacılar ocağı tarafı olan sağ yanına geçip dururlardı.

Bu sırada, oda lalası ağa, bölüklü kürk ve selimî sank giymiş olarak, elinde Mekke Şerifi'ne gönderilecek nâme-i hümâyunla gelirdi. Başlarında selimî sank ve bölüklü samur kürkleri giymiş olan haremağaları ise, omuzlarında surre keseleri olduğu halde zülüflü baltacılar ocağı tarafındaki Harem-i hümâyun kapısından çıkıp Kubbealtı mevkiinin karşısında kurulmuş olan çadıra götürülürlerdi. Burada keseler sayılır ve surre defterlerinin zarflarına

mumlar yapıstınlırdı. Kozaklar konulduktan sonra haremağalan geri dönerdi.

Dârüssaâde ağası selimî kavuk ve erkân kürk giymiş olarak lâ-lâsının kendisine getirdiği nâme-i hümayunu Kubbealtı kapısı dışında karşılayıp alarak padişahın yanında bulunan silahdâr ağaya verir, o da padişaha takdim ederdi. Padişah gördükten sonra, mektup, surre defterleri ve surre keseleri ile birlikte padişah müh-rü ile mühürlenip dârüssaâde ağasına teslim edilirdi. Dârüssaâde ağası, mektup ve surre keseleri çadıra yaklaştığında, surre emîni âdi destar sarık ve mevsim gereği erkân kürk giymiş olarak beş-on adım yürüyüp dârüssaâde ağasını karşılardı. Burada, surre emînine hil'at giydirilir; surre emîni yer öptükten sonra mektup kendisine teslim edilirdi. Sakabaşılara hil'at giydirilmesinden sonra. haremağalan surre keselerini, çadır önüne konmuş olan tah-ta üzerine bırakır ve harem yönüne dönüp giderlerdi.

Dârüssaâde ağası ve surre emîni ile sakabaşılar, yirmi otuz adım kadar Kubbe-i hümayuna doğru gidip, hepsi birden tekrar yer öperlerdi. Mektup, surre emîninin elinde olduğu halde, saka-başılarla birlikte çadırdan on adım kadar ilerde, padişahın önün-de düzgün bir sıra halinde dururlardı. Dârüssaâde ağası, serâsere kürk kaplı hil'at giymek üzere durmayıp ilerlerdi.

Bu sırada, selâtin şeyhleri ve imamların her biri başka başka Kur'an sureleri okurdu. Müezzinler ise mevliden Hazreti Mu-hammed'in yüceliğini anlatan kısmı (Nat-ı Nebvî) okur; nöbetli olan şeyh dua ettikten sonra, yazıcı efendi alışagelen surreleri ve-rirdi. Sarbanbaşı, sarbancı kıyafetiyle, atlas üstlük (ince kumaş el-bise) giymiş olarak *mahmel-i şerif* yüklenmiş olan deveyi ve ye-dek olan deveyi Kubbe-i hümayun önünde gezdirirdi. İkinci Kub-bede mevlid ve Kur'an okumak için imamlardan bir-iki kişi kalır-dı. Birinci mirahur, selimî sarık, bölüklü serasere kürk, kadife şal-var ve fılar (terlik) giymiş olarak, mahmel-i şerif devesini ahır ket-hüdâsının elinden alıp, okunan Kur'an'ın bitimine kadar padişah-ın önünde dolaştınlrdı.

Bu esnada, padişahın huzuruna giren dârüssaâde ağasına (kızlarağası) serasere kaplı samur kürk giydirilip huzurdan çıkar ve mirahur ağası tarafından dolaştınlılan mahmel-i şerif devesinin

yuları dârüssaâde ağasına teslim edilirdi. Devenin boynunda eşsiz bir gümüş zincir vardır. Dârüssaâde ağası bu gümüş zinciri tutarak öper ve Bâbüssaâde önünde kurulmuş taht üzerinde oturan padişahın önünden deveyi üç kere geçirir; sonra, devenin yularını birinci mirahur ağaya verirdi. Mirahur ağa da deveyi Orta Kapı'dan çıkanp surre emînine teslim ederdi. Eğer, mirahur ağa devenin yularını dârüssaâde ağasının elinden almazsa, büyük ağanın padişah tarafından azledilmiş olduğu anlaşılr; o da boynunu bükerek, surre devesinin yuları elinde, deve ile beraber Orta Kapı'dan çıkıp sarayı terk ederdi. Bir iki gün surre emîninin evinde ve nezâreti altında misafir olduktan sonra, saraydaki zâtî eşyasını aldirtarak Hac kafilisiyle birlikte Hicaz'a gidip orada mücâvir olurdu.

Bu sebeptendir ki, her sene surre-i hümayun günü, kızlar ağası olan hadım karaağalar (dârüssaâde ağası) için yılın en heyecanlı günü olarak bilinirdi. Eğer görevinde bırakılacaksa, aldığı emir üzerine devenin gümüş zincirini surre emînine, ipek yulannı da sakabaşıya verir; kalıcılığını ilânen getirilen serâsere samur kürkü giyerek Kubbe-i hümayuna doğru üç-beş adım yürüyüp padişaha teşekkür makamında yer öper ve Bâb-ı hümayuna kadar alayı uğurlardı. Böylece, o gün aynı zamanda dârüssaâde ağası da yeniden tayin edilmiş olurdu.

Dârüssaâde ağası, deveyi alanda dolaştırırken Haremeyn müfettişi, muhasebecisi, mukataacısı ve diğerlerine Rûznâmçe defteri gereğince çadır önünde hil'atler giydirilirdi. Hil'at giyenler çadırdan çıkınca yer öperdi. Müezzinler, tekbir ve tehlil getirirken, dârüssaâde ağası ve Haremeyn ağaları dışı devenin önüne düşüp Orta Kapı'dan dışarı çıkar ve atlarına binerlerdi. Alay düzenlendikten sonra, önce kılavuz çavuş, arkasından Divân çavuşları destâr ve telleriyle, kapıcıbaşı ağalar selimî sarık ferâce ve divân busatlı atlarıyla, Haremeyn hademeleri mücevveze kavuklarla, müfettiş efendi örfî (pamuklu) kavuk ve muvahhidî kürk ile rütbelerine göre dizilirlerdi. Saray kethüdâsı ağa, saray ağası, hazine-dârbaşı ağa ve bâbüssaâde ağası selimî kavuk ve erkân kürkleriyle; bunları takiben dârüssaâde ağası selimî kavuk ve daha önce giymiş olduğu samur kürk ile alaya katılırlardı.

Bundan sonra, dârüssaâde ağası ve Haremeyn evkafı memurları, alayla, çıkan surre devesinin önüne düşüp Orta Kapı'dan dışarı çıkarlar ve alayla Bâb-ı hümayun yakınındaki Hastalar Kapısı önüne gelip dururdu. Duadan sonra, dârüssaâde ağası, bâbüssaâde ağası, saray kethüdâsı, hazinedârbaşı, kilercibaşı Hastalar Kapısı'ndan dönerlerdi. Saraydan çıkan alayın yürüyüşü İstanbul sokaklarında da devam ederdi. Bu son derece tesirli, göz alıcı bir manzaradır. Hepsı merasim elbisesini giymiş ve atlı olan on iki çavuş ve arkasından gelen on iki zâim ve onların arkasından yürüyen baltacılar önden giderek yol açardı. Onların ardından, müzeci ile sekiz kapıcıbaşı ve nihayet kâhyasıyla beraber surre emîni gelirdi. İki yanında otuz kadar baltacının bulunduğu deve, bakıcısı ile beraber surre emînini takip ederken, devenin ardından surre hazinesini taşıyan sekiz katır gelirdi.

Surre alayı, saraydan çıktıktan sonra Alay Köşkü altından Hocapaşa'ya, oradan Bahçekapısı yoluyla Kireç İskelesi'ne (Sirkeci'ye), oradan da dualar yapıldıktan sonra hazır bekleyen çektiriye konur ve hepsi geri dönerlerdi. Gemi Üsküdar'a geldiği zaman surre emîni, çektiri beyine bir hil'at giydirirdi. Surre alayının gidişinden sonra, padişah hareme ötekiler de yerlerine giderlerdi.

Surre-i Hümayunla Gönderilen Hediyeler

XVII. yüzyıldaki Osmanlı padişahları, surre alaylarıyla Hicaz'a en çok hediye gönderen padişahlardır.

III. Mehmed'in gönderdiği hediyeler arasında, üzerinde üç tane murassa gül halinde pafta bulunan kandil, bu güllere ufak ve orta büyüklükte 81 adet yakut ve zümrüt oturtulmuş olup, ağırlığı 810 dirhem / 2,5 kg dır. Bundan başka, altın ve gümüşten yapılmış 4 adet kandil ve şamdan vardır.

Osmanlı sultanları içerisinde en kıymetli hediyeleri gönderenlerin başında, henüz on dört yaşında, sünnet olmadan 1012 / 1603 tarihinde tahta geçen Sultan I. Ahmed gelir. Zamanında İran ve Avusturya seferleri gibi haricî gâilelerden başka, dahilde de Karayazıcı, Deli Hasan, Sekban Tavi, Kalenderoğlu, Kara Sa- it. Canbolatoğlu gibi mütemadiyen türeyen eşkiya belalarıyla uğ-

raşmak zorunda kalan I. Ahmed, bütün bu gailelere rağmen dine ve bilhassa Hazreti Peygamber'e karşı duyduğu derin bağlılık ve muhabbet dolayısıyla Ravza-i Mutahhara'ya en kıymetli hediyeleri göndermiştir. Hattâ, başına taktığı sorguca "*Kadem-i şerif*" resmini yaptırmış ve şair olması dolayısıyla da:

*Nola tacım gibi başımda götürsem daim,
Kadem-i resmi durur Hazret-i Şâh-ı Resulün,
Gül-i gülzâr-ı nübüvvet o kadem sahibidir,
Bahtiyâ durma yüzün sür kademine o gülün.*

kutasını yazmıştır. Hazreti Peygamber'in mübarek ayağının resmini tacı gibi daima başında taşımayı arzulayan ve o mübarek ayağa durmadan yüz sürmeyi isteyen Sultan I. Ahmed'in hediyeleri, hiç şüphesizdir ki, hem seleflerinden hem de haleflerinden üstün olmuştur. Sultan Ahmed, cuma ve bayram günlerinde ve diğer mübarek günlerde, başına bu sorgucu takardı.

Sultan Ahmed tahta çıkmasını müteakip Harem-i Saâdet secadelerini ve Kâbe-i Muazzama, Hücre-i Saâdet, Hazret-i Fatıma validemizin kabirleri üzerlerindeki örtüleri, Hennân ve Mennân direkleri örtülerini yeniledi. Tevbe kapısına da, iki arşın uzunluğu ve bir arşın eni olan üzerinde Arapça bir beyt yazılı bulunan matbu bir levha gönderdi. Buna ilaveten, Hameyn surresine de senvî bin altın ilave ettirip sâdât ve eşrâf olanlara hediyeler gönderip devlet ricâline de gönderilmesini emretti. Bâb-ür-rahme kapısı yakınında bir sebil ve Hanbeli mezhebinde bulunan talebenin ikamesine münhasır bir de medrese bina ettirdi. Osmanlı ülkesinde Hanefî mezhebi ağırlıkta olmasına rağmen, Sultan Ahmed'in, Hicaz bölgesindeki halkın tabi olduğu Hanbeli mezhebinin gelişmesi için bir medrese yaptırması taktire şayan bir hizmet olarak değerlendirilmiştir. Çünkü, Hanbeli mezhebinin eğitim ve öğretim açısından gelişmiş bir tedrisat sistemi yoktu. Sultan Ahmed'in buraya, bu mezhep mensuplarının kalması için yaptırdığı medrese bu açıdan çok önemlidir.

Sultan Ahmed, Mescid-i Haram'ın bazı yerlerini tamir ve ıslah etti. Öyle ki, Kâbetullah'ın bir taşını altından bir taşını gümüş-

ten olarak yenilemek istedi; lakin, zamanın şeyhülislâmı bulunan Saadeddin Efendizâde Mehmed Efendi'nin, *"Eğer Allahü Teala istese idi Yakut'tan halk ederdi"* cevabını vermesi üzerine bu fikrinden vazgeçti. Sultan Ahmed, H.1018 - M.1609 senesinde daha önceden Mısır'da dokunan Kâbe örtülerinin İstanbul fabrikalarında işlettirilmesini irade buyurarak Mısır yoluyla Hicaz'a gönderilmesini emretmişti. Bu vesileyle İstanbul'da bir fabrika kurup, işlenmesi emrini verdi. Bundan sonra Kâbe örtüleri İstanbul'dan gönderilmeye başlandı.

1024 / 1615 yılında Sultan I. Ahmed, Kâbe-i Muazzama dahilinde konulmak üzere Mekke-i Mükerreme'ye iki kuta elmas-pâre gönderip hediye etmiştir. Seksenbin altın kıymetinde olan bu hediye, Hazreti Peygamber'in zahir-i saâdetinin kible cihetine konulmuştu. *'Keukeb-i dürri'* denilen altın üzerinde dört köşeli, gayet büyük kıt'alı bir elmas olup, dünyanın meşhur elmasları arasında zikredilen kıymetli taşın yerleştirildiği altın levhanın üst kısmında *"Şefa'at yâ Resulullah, Şefa'at Sultân Ahmed bin Muhammed Han"* yazılmıştır. Altında yarım yumurta resminde etrafı yakutla müzeyyen diğer bir elmaspâre-i kebir ve bu elmasın altında beyaz altın üzerine oturtulmuş bir elmas ve bunun altında da Silahdâr Mustafa Paşa tarafından hediye edilmiş ve beyaz altın üstüne konulmuş başkaca bir cevher daha olup, heyet-i mecmuası parlaklığından ve şuasından dolayı *'keukeb-i dürri'* demekle meşhur olmuştur.

Çok dindâr olan Sultan I. Ahmed, babası III. Mehmed'in elli bin altına satın aldığı ve devamlı yüzük olarak parmağına taktığı *'Şebcerağ'* adlı pırlantayı da Ravza-i Mutahhara'ya göndermişti. Şebcerağ, çevresinde daha küçük ikiyüzyirmi elmasla süslü bir levhanın üzerinde olup şimdi Topkapı Sarayı Müzesi'ndedir.

Sultan I. Ahmed'in gönderdiği diğer bir hediye de, daire şeklinde altın bir levhanın ortasına oturtulmuş tahminen seksen kırat ağırlığında yekpâre elmadır. Bu elmasın etrafı daha ufak elmaslarla nısıf kubbe şeklinde müzeyyen olup, üst kısmında *"Destür yâ Resullullahi ve's şefa'at-el-uzma senden yâ Resulullah Ahmed kulun 1022"* yazısı ve tarihi vardır.

Diğer bir hediye; altı köşeli, iki düğmeli olup üzeri kubbe resminde elmas ve yakutla müzeyyen, kubbesinin tepesinde büyükçe tek Felemenk elmas taşlı ve altın zincirli, köşeleri ikiye sıra elmaslı ve altı tane orta büyüklükte inci ayaklı zümrüt askı ve bu askının ortasında “altıbin altın kıymetindedir” cümlesi yazılıdır. Hazreti Peygamber’in daima kabirlerinin baş tarafı hizasında bulunan ve ayakları altın kaplama bir sehpaye asılı olan altın buhurdanlık idi. Sehpanın top başında olan şemselerin taşları yüz beş adet firuze, yüz altı adet lâl ve yakut, sehpa ayaklarının her birinin başında on yedişer taneden elli bir adet lâl ve firuze ile müzeyyendir. Altın buhurdanlığın ağırlığı binüçyüz kırk dirhem, sehpa ile beraber binüçyüzelli dirhemdir.

Diğer hediyeler ise şöyledir: Ağırlığı binikiyüz otuz dirhem olan bir adet orta büyüklükte altın şamdan; ağırlığı dokuzyüz kırk dirhem olan altın tepsi; ağırlığı üçbin altıyüz seksen dirhem olan gümüş tepsi, gümüş ve bakır şamdan ve tabla. Üzerinde, kârı kadim ve yaldızlı bir tuğra-yi garra üzerine “*Vakfı Hazret-i Sultân Ahmed Handır, Medine*” ibaresi yazılıdır. Sultan I. Mustafa’nın hediyeleri ise, altından yapılmış yedi tane kandilden ibarettir. Hepsinin ağırlığı dörtbindört yüzyirmidört dirhemdir. Sultan II. Osman’ın hediyesi de, bir adet gümüşten mamul ve dört yüz on dirhem ağırlığında top kandildir.

IV. Murad ise Kâbe’nin altın oluğunu yerinden çıkartıp, altınla yaldızlatarak yerine koydurtmuştur. 1039 / 1630 yılında büyük bir fırtına sonucu Kâbe’nin yıkılmasından sonra, IV. Murad’ın emriyle Kâbe yeniden yapılmıştır. Ayrıca, Harem-i Şerif’in tamire muhtaç yerlerini mükemmel surette ıslah ettirmişti. Bununla birlikte, bir adet altından yapılmış murassa plaka, bu altın plakanın üzerinde birisi ceviz büyüklüğünde elmas, diğeri piliç yu-murtası büyüklüğünde nar çiçeği renginde elmas, üçüncüsü yu-murta büyüklüğünde rummanî yakut ile murassa altın kandil hediye etmiştir. Altıyüz yirmi dirhem ağırlığında gümüşten yapılmış bir tane kilit de hediyeleri arasındadır. Altın buhur şamdanı ise, altından mamul üç ayaklı tabla üzerine mevzu’ ve doksan miskal altından mamul yedi adet buhurdanlıktır.

Sultan II. Mustafa'nın hediyeleri de, bir tane altından yapılmış ve üzerine altı yüz kırk zeberced ve yüz yirmi yedi adet gök ya-kutla süslenmiş ağırlığı binonı dirhem olan kandildir...

Bu hediyelerden başka kayıtları belli olmayan hediyeler de mevcut olmakla beraber, bu hediyelerin XVII. yüzyıl padişahları-nın hangisine ait olduğunu tespit etmek mümkün olmadı.

CENAZE TÖRENİ

Osmanlı devletinde cenaze merasimleri devletin kuruluşun-dan itibaren farklılık göstermiş, zaman ve şartlara göre uygulama yapılmıştır. XVII. yüzyıla kadar ölümler, merkezî otoritenin sar-sılmaması için gizlenmiştir. İstanbul'un fethinden önce padişah-lar ya muharebe meydanlarında ya da bir savaş hazırlığı sırasın-da vefat etmiştir. Dolayısıyla, cenaze merasimleri çok sade ve protokolsüz yapılmıştır. Bazen bu cenaze merasimlerine tahta çı-kan padişahın katılmadığı da bilinmektedir. Topkapı Sarayı'nın padişahların merkezî ikamet yeri olmasından sonra, törenler bu-rada yapılmaya başlanmış ve teşrifât kaidelerine göre düzenlen-miştir.

Osmanlılarda başlangıçta bir saltanat kanunu olmadığından dolayı, ölen hükümdarın yerine geçecek oğlunun büyük veya kü-çük yaşta olması hakkında bir âdet ve kaide de yoktu. Osman Bey kardeşlerinden küçük olmasına rağmen beyliğe seçilmiş, ai-lenin büyük oğlu olan Dündar Bey de beylerin ve halkın isteğine uyarak yeğenine biat etmişti. Burada, kardeşlerinin Osman Bey'i destekledikleri görülür. Osman Bey, beyliğin genişlemesinde önemli bir olay olan Bursa'nın fethinde hasta haliyle ordugâha gelip, orada oğlu Orhan Bey'e Bursa'daki bir kubbeyi gösterip, "beni bu kubbenin altına koyasın" diye vasiyet etmişti. Burası Bi-zans döneminde bir manastır idi. Bursa'nın fethinden sonra Os-man Gazi buraya defnedilip türbe haline getirilmişti. Gerek baba-sının vasiyeti, gerekse beylerin desteğiyle başa geçen Orhan Bey'e kardeşi Alaüddin'in yardımcı olduğu biliniyor. Orhan Bey, 1361'de vefat ettiğinde Bursa'da babasının mezarı yanına gö-mülmüştü.

I. Murad'ın Kosova Savaşı sonunda bir Sırp askeri tarafından şehit edilmesi üzerine, iç organları çıkarılarak Kosova ovasına gömülmüş, daha sonra buraya bir türbe yapılmıştır. Bu türbeye '*Meşhed-i Hüdüvendigâr*' adı verildi. Bir müddet sonra şehit padişahın cenazesi Bursa'ya getirilmiş ve Çekirge'deki türbesine gömülmüştü. Yıldırım Bayezid ise, Ankara savaşında esir düşüp ölmüşünden sonra cenazesi bir müddet Akşehir'de Şeyh Mahmud-i Hayranî türbesinde geçici olarak defnedilmiş, bilahare Timur tarafından oğlu Bayezid'in oğlu Musa Çelebi'ye babasının cenazesini padişahlık törenlerine uygun olarak kaldırmasını ve vasiyeti gereği Bursa'da yaptırmış olduğu cami ve medresenin yanında defnedilmesini söylemişti. Çelebi Mehmed Edirne'de vefat etmiş, vefatı herhangi bir kanşıklığa meydan vermemek için kırk bir gün gizli tutulmuştu. Oğlu II. Murad'ın tahta çıkmasıyla birlikte diğer padişahlar gibi cenazesi Bursa'ya gönderilmiş, bir tepe üzerine inşa edilen türbesine defnedilmiştir. II. Murad da, kendinden önceki Osmanlı hükümdarları gibi Bursa'ya yaptırdığı caminin bahçesine defnedilmiş ve üzerine bir türbe inşa edilmişti.

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra, Osmanlı sultanlarının cenazeleri artık İstanbul'da defnedilmeye başlanmıştı. Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman İstanbul'da kendi adlarına yaptırdıkları camilerin yanında defnedilmişler; üzerlerine de bir Türk ananesi olarak türbeler inşa edilmişti. II. Selim'le birlikte bazı Osmanlı sultanları Ayasofya Cami'nin bahçesine ya da önceki padişahların yaptırmış olduğu türbelerde defnedilmiştir. Bu dönemden sonra da cenazelerin kaldırılması belli kaideler dahilinde yapılmıştır.

XVII. yüzyıldaki cenaze merasimleri önceki asırlardaki cenaze merasimlerinden farklı bir şekilde yapılmaktaydı. Bu asırda cereyan eden olaylar, padişahların sık sık değişmesi, suikastlara kurban gitmesi ve çocuk yaşta tahta çıkma hadiselerinden dolayı teşrifâtta uygulamalar değişebiliyordu. Bu yüzden ki, sadece bu asırda ortaya çıkan pek çok teşrifât uygulaması bulunmaktadır.

Geleneksel Türk âdetleri ile birlikte İslâm geleneğine göre yapılan kefenleme, ölü gömme ve cenaze törenleri için genellikle ölüm öncesi hastalıkları anlatılan padişahlar için "*techiz ve tekfi*

ni yapıldı" denilmiştir. İslâm literatüründe ölü için genel olarak yapılması gereken hazırlıklara 'techiz', yıkanmasına 'gasil', yıkanıldıktan sonra kefenlenmesine 'tekfin', tabuta konulup namazının kılınacağı yere ve daha sonra kabrine taşınmasına 'teşyi', kabre konulmasına da 'defin' denilmiştir. Osmanlı padişahlarında cenazeye yapılan işlemin fazla söz konusu edilmemesi, insanların özel hayatlarının gizli tutulması gereğine inanan ve buna çok önem veren bir anlayışın göstergesidir. Bu anlayış, bugün tarihî şahsiyetlerle ilgili olarak bilmek istediğimiz birçok ayrıntıyı kapalı tutmakla birlikte, Osmanlı Türklerinin kültürel kimliklerinin önemli bir parçasıdır. Ölü'nün yıkanıp kefenlenmesi de hayatın son özel parçası olarak kabul edildiğinden nasıl yapıldığı bilinçli olarak fazla açıklanmamıştır. Bir padişahın cenaze töreni, ilk dönemlerdeki merasim ve geçit törenleri hariç genellikle büyük bir gösteri vesilesi olmuyordu. Zira, halkın yas tutması ve siyah elbiselere bürünmesi, genellikle yeni padişahın tahta geçmesinden dolayı oluşan genel sevinçle gölgeleniyordu. Çünkü bir padişahın ölümü, yeni bir padişahın tahta çıkması demek oluyordu. Yeni padişahın cülusundan hemen önce padişahın ölümü ilân ediliyor ve ancak bu açıklamadan sonra matem elbiseleri giyinip üzüntüler belirtiliyordu. Bu arada, cenaze töreni hazırlıkları için beklenmeyip hemen gerekli işlemlere başlanılıyordu. Cenaze alayı için özel bir hazırlık yapılmıyor; İslâm geleneğine göre son derece sade olan cenaze işlemleri, saray hayatı içinde de bu kurala bağlı olarak yapılıyordu.

Sarayda bir padişahın son nefesini vermesiyle beraber, kızlar ağası durumu hemen sadrazama haber verir, o da öbür vezirlerle kaptan paşayı, şeyhülislâmı, kadiaskerleri, defterdâr ve nişancı gibi büyük memurları, nakibüleşrafı, İstanbul kadısını, yeniçeri ağası ile sekbanbaşısı, kul kethüdâlarını saraya davet ederdi. Bunların hepsi birlikte saraya gelerek çok zaman Kubbealtı'nda ve bazen Sünnet Odası'nda toplanırlardı. Şimşirlik dairesinde mahpus bulunan *Veliaht şehzâde* ise, kızlar ağası ve silahdâr ağa vasıtasıyla buradan çıkarılırdı. Çünkü, her an öldürülme tehlikesi içinde uzun yıllar orada kalmış olan şehzâde, padişahın vefat etmiş olduğuna bir türlü inanmak istemez, kendisinin taht ve salta-

natta gözü olup olmadığının denendiğini sanır ve ölen padişahın naaşını görmeden buna inanmazdı. IV. Murad (1623-1640) öldüğü zaman, Sultan İbrahim durum kendisine haber verildiğinde kabul etmemiş, sınındığını sanmıştı. Ne zaman ki ölen padişahın naaşını görüp, yüzünü tekrar açtırarak baktıktan sonra tahta çıkmaya razı olmuştu.

Ölmüş olan padişahın bir suikasta kurban gidip gitmediğinin tespiti için, ölüsünün yeniçeri ocağını temsil edenler tarafından muayene edilmesi kanundu. Bunun için yeni hükümdarın müsaadesiyle yeniçeri ağası, sekbanbaşı ve kul kethüdâsı, harem dairelerinden veya vefat ettiği yerden alınarak bir çadırın altında muhafaza edilen padişahın naaşını görürlerdi. Bu, aynı zamanda ordunun eski hükümdara veda töreni sayılırdı. Padişahların böyle bir muameleye tabi tutulması, Sultan İbrahim'in (1640-1648) tahtan indirildikten sonra devlet erkânı kararıyla sarayda idam edilmesinden sonra âdet olmuş ve bu usûl, yeniçeri ocağının kaldırılışına kadar devam etmiştir. Ayrıca, vefat eden padişahın elbise ve çamaşırları bir sandığa konulup hazine dairesinde muhafaza edilirdi.

Devlet adamlarının cenaze namazına katılması ve dini tören yapılması padişahın iznine bağlıydı. Bu nedenle ölen padişahın cenazesinin yıkanmasından önce teşrifâtçı, bâbüssaâde ağası vasıtasıyla padişahı *"merâsim-i lâzime ne ise yapılsın"* iznini alırdı. Eski padişah öldüğü zamanki elbisesiyle Harem kapısı dışında kurulan gölgelik içinde şeyhülislâm, sadrazam, vüzerâ, yeniçeri ağası, kaptan paşa, kadiaskerler, defterdâr, reisülküttâb, ocak ağaları ve diğer devlet adamları tarafından görülüp dua edilirdi.

Osmanlı padişahları öldükleri zaman Mukaddes Emanetlere hürmeten naaşları Hırka-i Saâdet dairesine karşı, bu dairenin önünde bulunan bir mermer set üzerine konularak gasl edilirdi. Gasil esnasında Osmanlı sultanlarının eskiden beri olan izinleri gereğince, şehzâdelerden biri olduğu halde tahta teneşir hazırlandığında yeniçeri ağası, sekbanbaşı ve kul kethüdâsı ağa gelip bir kere ölen padişahı görüp kulluk haklarını bağışlama merasimi icra suretinde; hak helâl etme ve dua etmeleri öteden beri saray geleneğiydi. Bu sırada sadrazam Ayasofya, Sultan Ahmed, Fatih,

Süleymaniye ve Bayezid gibi selâtin camilerinde salâ verilmek üzere İstanbul kadısına bir buyuruldu gönderirdi.

Cenaze, dârüssaâde ağasının nezâretinde saray imamı, padişah imamı ve selâtin şeyhleri tarafından yıkanırđı. Padişahların cenazesini yıkamaya bazen de şeyhülislâm memur edilirdi. Tec-hiz ve tekfinden sonra, tabut Hırka-i Şerif'in önünde bulunan mermer seddin üzerine konularak tezkiyeleri Hırka-i Saâdet da-iresi önünde yapıldı. Tahta çıkış tebriklerinin tamamlanmasın-dan sonra, ölen padişahın naaşının sabah erkenden Hırka-i Sa-âdet civanna nakledilmesi ve orada yıkanma ve tekfin işierinden sonra yine aynı daire önünde bekletilmesi âdetti. Daha sonra pa-dişahın naaşı Has Oda'ya çıkanlarak Küçük ve Büyük Odaların halifeleri başında Kur'an okurlardı. Halifelere ve iç oğlanlara. İç ve Dış Hazine'den kânûn-ı kadim üzere para dağıtılırdı.

Cenaze yıkandıktan sonra kaldırılıp Bâbüssaâde semtinde ku-rulan tahtabend musallaya alınırđı. Sadrazam Kubbe-i hümayun-dan, ulemâ sınıfı Divânhâne-i Atık'ten ve sâirleri yerlerinden ha-reket ederek musallaya yönelirlerdi. Vezir-i azam, şeyhülislâm ve sâir bulunan vüzerâ-yı izâm ve sadreyn-i kirâm, nişancı ve defter-dârân hürmetle padişah-ı merhumun cenazesine bakıp dua ile yad ve ruhunu şâd etmek kânun-ı kadim olduğundan, zikr olunan ayân-ı devlet duaya icabet ederlerdi. Padişah Edime'de öidüyse, dârüssaâde ağasının divân ettiği odada padişah dinlenip, odanın dışarısında ölen padişahın eşyası teşhir edilirdi. Bu merasimden sonra yeni padişahın katılımıyla cenaze namazı kılınır ve ölen pa-dişah arabayla İstanbul'a gönderilirdi. Edime'de vefat eden II. Ahmed'in cenaze merasiminde bulunan yeni padişah II. Musta-fa'nın teşrifâtçısı Mehmed bin Ahmed olayı şöyle tarif etmekte-dir: "...Şeuketlu ve âtîfetlu pâdişâh-ı hilâfet-penâh hazretleri kasır-da cenâze-i hâzırın Sultan Ahmed Hânın namazın edâ eyleyub ve kerâmetlu, mehâbetlu pâdişâh lâ-nâzir Hazreti Mustafa Han Haz-retleri kasırdan nuzûl ve cenâzeyi arabaya tahmil ettirilmek fer-mân buyuruldukda merhûm Sultan Ahmed Hân Hazretleri araba-ya vaz' ve tahammüllerinde külli a'nât buyurub ve mahsûs mîra-hûr-ı sâni olan Dilâver Ağa'yı İstanbul'a getirmek içün tâyin ve fer-mân buyurulmağ ile kara-ağalardan ve teberdârâr. min hays'ül

mecmû' yüz elli nefer âdem ile İstanbul'a divân ve âyan ve eşrâf ve faziletli şeyhü'l-islâm efendi ve saâdetlu vezir-i azam hazretleri ve sâir vüzerâ-yı izâm hazerâtı ve sadreyn-i kirâm efendiler ve defterdârân zeu'l-Hhtinâm ve sâir ayân-ı devlet, erkân-ı ekâbir-i saltanat hâzır bi'l-meclis olan kimesneler solak çeşmesi karîbine değin getirub herkes konaklarına teşrif buyurmuşlardır.. ”

Cenaze namazını şeyhülislâmın kıldırması kanun olmasına rağmen, imamlık yapmasına engel olacak bir mezareti varsa, ulemânın en kıdemli olanı veya Rumeli kadiaskeri ya da imam-ı evvel namazı kıldırırdı. Yeni padişah da Has Oda'dan, Has Odalı ağalar eşliğinde çıkıp Arz Odası'nın kapısı önünde namaza iştirak ederdi. Ölen padişahın cenaze namazı kılındıktan sonra ruhu için Fatiha okunup cenaze kaldırılırdı. Tabut üzerinde bir kaç parça Kâbe örtüsü ve 'Yusufl' tabir olunan küçük selimî ve bir kıt'a siyah sorguç ile beraber devlet ricâlinin elleri üzerinde Orta Kapı'ya kadar getirilir; burada, İstabl-ı Âmire'ye tabi olan ahırdan bir alay araba ferman olunup, cenaze arabaya konurdu. Şeyhülislâm, vezir-i azam ve sâir vüzerâ-yı izâm ve sadreyn-i kirâm efendiler ve defterdârân, saygın kişiler, ayân-ı devlet, erkân-ı ekâbir-i saltanat velhasıl mecliste hazır olan kimseler Solak Çeşmesi yakınına değin cenazeyi getirip, buradan mimar ağanın hazırladığı türbeye götürürlerdi.

Cenaze alayında şeyhülislâm, örfî kavuk ve mevsime göre ferâce veya beyaz kürk giyerdi. Diğer erkân kallavî veya örfî kavuk, mücevveze ve divânî elbise giyerlerdi. Devlet erkânı, kapı halkı, ocak ağalan, saray ağalan, arabacı, topçu, cebeci, yeniçeri ocakları ve kadılardan oluşan alay cenazenin önünde olmak üzere türbesine kadar gidilirdi. Definden sonra ta'ziye ve duayı hâvi bir telhis dârüssaâde ağası aracılığıyla arz edilirdi. Padişahların ölümü, eskiden beri âdet olduğu üzere, selâtin camilerinde salâ verilmek suretiyle halka ilân olunduğu gibi, yeni padişah bunu ve kendisinin tahta çıktığını bütün eyaletlere ve imparatorluğa tabi hükümetlere fermanlarla bildirirdi. Aynı zamanda İstanbul'un dört semtine dağılan tellâllar durumu halka resmen duyururlardı.

İstanbul dışında vefat eden padişahların techiz ve tekfini için lüzumlu olan malzeme gününde alınır, cenaze aynı gün defnedil-

mek üzere İstanbul'a gönderilirdi. II. Süleyman ve kardeşi II. Ahmed İstanbul'dan uzakta, Edirne Sarayı'nda ecelleriyle ölmüş; vefat eden padişahların cenaze namazları Edirne'de kılınıp mirahur-ı sâni ile İstanbul'a gönderilmiş ve İstanbul'da kendileri için hazırlanmış türbelerine nakledilmişlerdi.

Ölen padişahın nereye defnedileceğini yeni padişah bildirirdi. Bu hususta emir, şehremini ve mimar ağaya verilir, ölen padişahın türbesi hazırlanırdı. Tabutu ise saray baltacıları, elleri üzerinde Orta Kapı'ya kadar taşıyarak götürürlerdi. Bir padişahın ölümüyle birlikte resmî matem ilân edilirdi. Matem en az üç gün, en çok bir hafta sürerdi. Yeni padişahla devlet ricâli siyah mintanlar giyip kavuklarına siyah tüller sararlardı. IV. Murad'ın ölümünde, seferde bindiği atlar ters eğilenek naaşının önünde götürülmüştü. Bu olay eski Türklerden kalma bir âdet olsa gerektir. Çünkü, eski Türklerde ölü mezara konulduktan sonra, ölünün atı da yanına getirilip, atın dizgini ölünün eline verilerek "atını al" derler, atı da orada öldürerek eğer takımları ile beraber gömerlerdi. Bu usûlü Yavuz döneminde de görüyoruz. Yavuz Sultan Selim'in ağabeyi Ahmed'in oğlu Süleyman genç yaşında Mısır'da 919 / 513 taûn hastalığından vefat edince, şehzâdenin tabutunun önünde kuyrukları kesilmiş, eğeri ters çevrilmiş olan atları götürülmüş, kınılmış olan sadağı da tabutunun üzerine konmuştu.

Matem alâmetleri kıyafetlerde özel bir şekilde olmayıp renklerle ifade edilmiştir Osmanlı Türklerinde, bütün çok koyu renklerin yas belirtisi olarak kullanıldığı görülmektedir. Yazılı kaynaklarda renk belirtilmeyip "karalar giyildiği" ifadesi sıkça görülür. Renklerin dışında çeşitli matem alâmetleri kullanılmıştır. Bunlardan en çok adı geçen 'şemle'dir. Koyu renkli bir şemle olarak başa sarıldığı tesbit edilen şemle, padişah ve itibarlı kimselerin cenaze törenlerinde kullanılan bir başlıktır. Bununla birlikte koyu renkli kaftanlar da giyilirdi.

Tabutun baş tarafına konulan ve ölen kişiye ait olan kavuk ise, cenaze törenlerinde Türklere ait bir âdet olarak II. Bayezid'in cenazesinden beri görülmektedir. Cenaze bir tabut tahtasına konularak, eller üzerinde taşınan tabut, üzerine konulan kavukla birlikte, çeşitli matem alâmetlerine bürünmüş olarak törene katı-

lan yeni padişah, devlet adamları, askerler ve halk tarafından toprağa verileceği yere kadar cenazenin önüne geçerek götürülmekteydi. Vefat eden padişah, alayla defnedileceği türbeye kadar götürülüp defin merasimi gerçekleştirdikten sonra herkes dağılırdı. Bu da eski Türklerden kalma bir âdetti. Zirâ, eski Türklerin ölümlerini İslâmiyet'te olduğu gibi yıkayıp temizledikleri, 'eşük' ismi verilen kefenlere sardıktan sonra tabuta koydukları, sonra da bir araba ile mezara götürdükleri kaynaklarda görülmektedir.

Osmanlılar, diğer Müslümanlarda olduğu gibi ölüm karşısında aşırı bir üzüntü göstermemektedirler; hatta, tersine ölünün cennete gitmiş olmasından dolayı sevinç duymaktadırlar. Ama bu onların ölünün mezarında dua etmeye gitmelerini engellemektedir. Hatta, zamanla bir gelenek olarak Osmanlı padişahlarının türbeleri ziyaretgâh yeri ve dua yapılan birer mekân haline getirilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAREME AİT TÖRENLER VE SARAYDA GÜNLÜK HAYAT

VİLÂDET-İ HÜMÂYUN

Doğum Töreni

Osmanlı devletinin kuruluş döneminde diğer Türk devletlerinde olduğu gibi devlet, ailenin müşterek malı idi. I. Murad'dan sonra devlete iştirak hakkı aileden alınmış, hükümdar ile oğulları arasında paylaşılmıştı. Bu vesileyle şehzâdeler Osmanlı ülkesinde idarecilik yapıyor, devlet yönetimine katkıda bulunuyordu. Sancağa çıkan şehzâdeler, ailesi ve çocuklarıyla beraber idaresinde bulunduğu sancakta yaşıyordu. Zamanla bu âdet terkedilmiş, III. Mehmed zamanından itibaren büyük şehzâdelerin de sancağa çıkma kanunu kaldırılmış, veliaht olan şehzâdelere ismen sancak verilip, bunun bir vekil ile idaresi halini almıştı. 1648 yılında IV. Mehmed devrinde ise büsbütün lağvedilmiştir. Bu tarihten itibaren şehzâdeler Şimşirlik kasnında oturmaya başlamışlardır.

XVII. yüzyılda kafes uygulamasının başlaması ve sancağa çıkma sisteminin sona ermesiyle, bir padişah tahta geçene kadar çocuk sahibi olamıyor ve tüm çocukları başkentte dünyaya geliyordu. Böylece doğumlar, özellikle devlet işlerinin daha da kötüye gittiği dönemlerde '*Vilâdet-i hümayun*' denilen halk şenliklerine dönüştürülüyordu. Padişahın zevcesi addolunan kadın efendilerden, hasekilerden veya padişahın hizmetindeki özel câriyelerden biri doğum yaptığı zaman, sarayda büyük bir sevinç hasıl olur, büyük törenlerin ve masrafların yapılmasına yol açardı.

Sarayda doğum yaklaşıncı '*Mehd-i Ulyâ-yı Saltanât*' unvanıyla haremde tek hâkimi olan hükümdar anneleri, derhal oğlulla konuşur; doğum için yapılacak elbise, alınacak mücevherât ve saire ile doğrudan doğruya kendisi meşgul olurdu. Bir saray ve hanedan ananesi olarak beşiği, örtüyü ve yatağı padişahın annesi hazırlar ve gönderirdi. Padişahın annesi sağ değilse, bu iş, padişahın en büyük kız kardeşine düşerdi. Gerek çocuk takımları, gerekse kadın için yapılacak takımlar konusunda hazine kethüdâsı veya vekili, valide sultanın istediklerini derhal yerine getirirdi. Eğer, çocuk ve kadın takımlarından elde bulunanlar varsa, onlar yeniden satın alınmaz veya yaptırılmazdı. Hazinedâr vekili veya kethüdâsı, valide sultanın istediklerini defterleriyle beraber düzenleyerek hareme teslim ederdi.

Doğum için, haremden bulunan büyük odalardan birisi ayrılırdı. Doğumdan önce, ebe ile doğacak çocuğu emzirecek süt anne (*daye*) de tespit edilirdi. Doğum odası, baştan başa süslenir ve bütün takımları değiştirilirdi. Doğum odasına girildiği zaman, inciler, pırlantalar ve değerli taşlardan yapılmış takımlar dikkat çekerkdi.

Beşik takımları, yatak takımları, perdeler en ağır kumaşlardan yapılır, üzerleri inciler ve altın sırmalarla donatılırdı. Doğum için döşenen yatağın üzerine asılan cibinlik, yakut ve zümrüt inciyle işlenmiş kırmızı atlastan olurdu. Bu kırmızı renk Osmanlı hanedanına mahsus olduğundan, o rengi başkası kullanamazdı.

Doğum odasının en süslü yeri, kadın efendinin yattığı yatak değil, doğacak sultanın uyuyacağı beşikti. Beşiğin yapılmasına, süslenmesine özellikle çok dikkat edilirdi. Eğer, haremden bulunan

beşikler uygun görülmezse, Darbhâne'de hazine kethüdâsı vasıtasıyla yenisi yaptırılıp törenle getirilir ve Altın Yol'dan geçirilerek hareme teslim edilirdi. Aslında haremden bazen bir kaç doğum aynı hafta, ay veya yıl içinde yapıldığından birkaç beşik hazır bulunurdu. Beşiklerin üzerine konan serâser örtü ile yorgan, çok değerli taşlarla süslenirdi. Beşiğin baş ucuna, içinde Kur'an bulunan pırlanta; elmas, inci, sırma ve tırtılla işlenmiş Kur'an kesesi; pırlanta elmaslı *Maşâllah*; elmas, yakut, zümrüt ve peruzelele süslenmiş horoz mahmuzu nazarlık takımı asılırdı.

Bir padişah çocuğu doğduğunda, bunun ilânı da teşrifâta ve geleneklere göre yapılırdı. Sultan doğar doğmaz ilk olarak dârüssaâde ağasına haber verilirdi. Ağa, oda lalası vasıtasıyla silahdâr ağaya müjdeli haberi gönderirdi. Silahdâr ağa, padişahın bir çocuğu olduğunu sarayda ilân eder; bu haber üzerine Enderûn'da bulunan her oda, çocuk erkek ise beş, kız ise üç kurban keserek sultanın doğumunu kutlardı.

XVII. asırdan beri görülen usûle göre, şehzâde ve sultanların doğumları hatt-ı hümayunla sadrazama bildirilirdi. Doğan çocuk erkek ise, sadrazama gönderilen hatt-ı hümayunu dârüssaâde ağası, kız ise yüksek rütbeli bir saray ağası getirirdi. Hatt-ı hümayunla gelecek ağayı kapı ricâli binek taşı yakınındaki merdivenlerin basamaklarına mertebelerine göre sıralanarak karşılardı. Sadrazam, hatt-ı hümayunu misafir odası kapısında alarak reisülküttâba verirdi. Bu sırada çavuşların alkuşları arasında ve Arz Odası'na geçilirdi.

Sadrazamın makamına oturmasından sonra, reisülküttâb hatt-ı hümayunu yüksek sesle okurdu. Bitiminde ağaya hil'at giydirilirdi. Bu esnada, reisülküttâb hatt-ı hümayuna cevap olmak üzere telhis hazırlatarak getirir, mühr-i hümayun ile mühürlenirken herkes ayağa kalkar ve sadrazamın yanında bulunan bâlin üzerine koyardı. Bundan sonra, peşkir, tatlı, kahve ve çubuk ikrâm edilir, gelenlere hil'atler giydirilir ve atıyyeler verilerek geri gönderilirdi. Ser-etibbâ-i hassarın da sadrazama gelmesi, müjde için Enderûn ağalarının bir kısmının ayn ayn kethüdâbey, reisülküttâb ve çavuşbaşı ağayı ziyaret etmeleri âdettendi. Bunlar çeşitli hediyelerle uğurlanırdı.

Doğum münasebetiyle Topkapı Sarayı'nın deniz kıyısında bulunan topraklar, eğer doğan erkek ise yedi, kız ise üç defa atış yaparlardı. Top atışı günde beş defa tekrarlanarak mesut doğum halka ve devlet ricâline duyurulurdu. Topkapı Sarayı'ndan başka Kız Kulesi ve diğer mahallerden de top atılması hususunda emir verilirdi. Bazı belgelerden Yedikule'deki ve Rumeli Hisarı'ndaki topraklardan da kutlama atışı yapıldığı anlaşılmaktadır. Padişahın ilk çocuğu hanedanın devamına işaret ettiğinden, İstanbul'da atılan topraklardan başka büyük merkezlere de haber gönderilerek halka ilân edilir ve her mahallin şer'i mahkemelerinde sicillere kaydolunurdu. Eyaletlerde yapılan şenliklerin İstanbul'a bildirilmesine ait pek çok arşiv vesikası Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Bazen bütün ülkeye ilânından sonra, daha önceden yapılan hazırlık muvâcehesinde bütün şehir bir şenlik alanı haline gelir, donanmalar, şehriyâinler, eğlenceli günler, geceler boyunca her tarafta devam ederdi.

Vilâdet-i hümayun şenliklerinde mekân pek önemli değildi. Doğum, tellâlbâşı tarafından evvelâ Sadrazam sarayında merdiven başında, sonra Bedesten'de, Sultan saraylarında, Divân Yolu ile halkın kalabalık olarak bulunduğu yerlerde, Üsküdar, Eyüp, Galata ve Boğaziçi'nde gerekli yerlerde yüksek sesle ilân olunurdu.

Doğum haberinin tebliği üzerine şeyhülislâm, reis efendi vasıtasıyla, kaptan paşa, kadiaskerler ve yeniçeri ağası, sadâret ket-hüdâsı tarafından yazılan tezkerelerle davet olunarak Sadrazam sarayına gelip Arz Odası'nda buluşurlardı. Öğle namazını kıldıktan sonra, kozbekçibaşı gelince, binek taşından önce yeniçeri ağası, sonra kaptan paşa, sonra kadiasker efendiler, sonra kapı halkı ile sadrazam paşa ve şeyhülislâm efendi yan yana atla yola çıkıp, Soğukçeşme kapısından girerek Hasbahçe yoluyla Yalı Köşkü'ne varırlardı. Önce dârüssaâde ağasının yerinde biraz dinlenilir; sonra sıra ile padişahın huzuruna girilirdi. Hünkârın inayetiyle, önce sadrazama, serâser denilen baştanbaşa sırma işlemeli kumaşa kaplı bir kürk ve üstlük giydirilip alkuş olunurdu. Sonra, şeyhülislâm efendiye beyaz çuhaya kaplı bir kürk, kaptan paşaya da serâser bir kürk giydirilip alkuş olunurdu. Sonra, iki kadiaskerlerle yeniçeri ağasına bol yenli yeşil çuhaya kaplı birer sa-

mur kürk giydirilirdi. Hepsi eğilip yer öperek geri dönerlerdi. Yalnız, sadrazam tek başına içeride kalıp padişahın önünde oturur ve yarım saat kadar onunla sohbet ederdi. Aynı zamanda mehterhâne dinlenir ve pehlivanlar seyredilirdi. Bundan sonra, sadrazam huzurdan çıkarak yarım saat kadar dârüssaâde ağasının makamında dinlenirdi. İkinci yaklaşıncı şerbet ve buhur verilip gitmesine izin çıkınca, hünkâr tarafından mükemmel atlardan biri kendisine mahsus eğer takımıyla donanmış şekilde ihsan edildiğinden buna biner ve saraydan ayrılırdı.

Doğum münasebetiyle, padişah tarafından sadrazam ve diğer ricâle loğusa şerbetleri gönderilir ve bunların zevceleri de hususi bir baltacı ile saraya davet edilirlerdi. Dârüssaâde ağası veya kâhya kadının tezkiresiyle loğusayı tebrik için saray haricinde bulunan evli sultanlarla şeyhülislâmın aileleri davet edilir; davetlilerden sultanlar müstesna diğerleri sadrazamın ailesinin nezdinde toplanırlar ve oradan arabalarla saraya giderlerdi. Loğusanın odasına giren davetliler, kadını selâmlarlar ve örtüsünü öperler, sedir üzerine otururlardı. Sultanlar sedirde oturmayıp yatağın karşısındaki yüksek mevkiye yerleşirler ve bu suretle kendilerinin derecelerinin yüksek olduğunu gösterirlerdi. Çocuk da, yatağın ayak ucunda oturan süt ninenin kucığında bulunurdu.

Bir sultanın doğumu sarayı ve haremi, loş koridorlarını, basık tavanlı dairelerini derhal harekete geçirir, harem sanki kâbuslu bir uykudan uyanır gibi silkinir, ışık ve renk âlemine bürünürdü. Hünkâr sofası, harem ve sarayın dışı, fanuslar, fenerler ve kandillerle süslenirdi. Eğlence ve şenlik yalnız sarayda kalmaz; bu harekete şehir de karışırdı. Devlet adamları, İstanbul'da bulunan büyük rütbeli memurlar, konaklarını ve yalılarını renkli kandillerle donatırlardı. İstanbul'da bir yandan toplanıp mehterhâneler çalınırken, öbür yandan da şehir meşalelerin, fanusların gölgesinde coşar, kendinden geçen İstanbul halkı müthiş bir eğlenceye daldı. Bu eğlenceler bazen beş, bazen yedi gün devam ederdi.

Törenlerde atılan toplanın adedi, şenlik günleri, doğan çocuğun erkek ve kız olduğuna ve padişahın ilk ve diğer evlatları oluşuna göre değişirdi. Padişahların ilk oğulları doğduğu zaman donanma günü fazla olur, diğer oğulları doğarsa donanma günleri

azalırdı. II. Osman'ın ilk oğlu doğduğu zaman, yedi gün yedi gece şehir donanması olmuştu. IV. Mehmed, 1084 / 1673'de ikinci oğlu Ahmed doğduğu zaman, üç gün üç gece donanma ve şenlik yaptırmıştı. II. Ahmed'in 1102-1106 / 1691-1695 saltanatı zamanında 1692'de şehzâdesi doğduğunda, o günün sabahı, bütün İslâm memleketlerinde dört gün dört gece şenlikler yapılmak üzere fermanlar gönderilmişti. Aynı günde, padişah Alay Köşkü'ne gelerek şenlikleri izledi. Gündüzleri güreşler tertiplendi ve cirit oyunları oynandı. Geceleri de top ve çeşitli fişekler atıldı.

Sultan II. Mustafa'nın şehzâdesi doğduğunda, dört gün dört gece donanma-yı hümayun olunmak bâbında ferman olunup, herkes dükkânlarını donatıp dört gün dört gece dükkânlar, pazarlar ve çarşılar ve memleketin her tarafında şenlikler yapılp, sabah akşam kutlamalar devam etmiştir. Bostancılar da Alay Köşkü'nden top ve tüfek atarak şenliklere katılmışlardı. Şenliklerde bazen yedi gün yedi gece şehir donanması ve dört gece dahi deniz donanması olurdu.

Padişah seferde olduğu zaman, şenlikleri vezir-i âzâm takip ederdi. Sultan II. Mustafa 1108 / 1696 senesinde Engürüs seferinden dönerken, şehzâdesinin doğum haberi vezir-i âzâm tarafından haberdar edilmesi gerektiğinden, saray ağalarından biri gönderildi. Şehzâdenin doğumunu müjdeleyen müjdecibaşıya ikrâm olarak bir elbise çuhaya kaplı samur kürk ve dört yüz sikke-i hasene ve bir mükemmel ve mürettip at hediye edildi.

Yeni doğan şehzâdenin hizmetine 'usta' denilen yirmi kadar genç kız tayin edilir ve validesi çocuğun bakılmasına ve büyümesine nezaret ederdi. Sultanın padişaha doğurduğu erkek çocuklar, saray dışından getirilen seçili bakıcı kadınlar (süt nine ve öteki bakıcılar) ile birlikte kendisinin yanında büyütülür ve yetiştirilirdi. Bir yaşında süttten kesilen şehzâdeye bir maiyet tayin olunurdu. Bu maiyetin başlıcalarından 'ağa' denilen üç kişi Has Odalılardandı. Bunların içinde en yaşlısı şehzâdenin baş mürebbisi olup, kendisine 'başlala' derlerdi; bunun emri altındaki diğer üç hadım ağası da 'lala' unvanını taşırlardı.

Doğum olduktan sonra, Topkapı Sarayı'nın Bâb-ı hümayun veya Bâbüssaâde denilen kapısının önünde içi çok seçkin âvize,

kandil ve aynalarla süslenip aydınlatılmış bir tak kurulurdu. Bu tak'ın sağ tarafında Dış Hazine'den Has Fırın kapısına kadar 'Hasta kapısı' veya 'Düzme kapısı' denilen yerlerle, sol taraftaki odun ambarından Has Ahır, Darbhâne, Şehremini Ambarları'nın kapı ve duvarları altın ve gümüşle işlenmiş ağır parlak kumaşlarla donatıldığı gibi, bayraklarla da ayrıca süslenmiş, kandillerle aydınlatılmış olurdu ve Enderûn'da her gün üç nöbet metherrhâne faslı olurdu. Ayrıca, bir şehzâdenin doğumundan dolayı sadrazam, şeyhülislâm, ve sair mevcut bulunan vezirlerin, kaptan paşa, tevkii paşa ve selâtin şeyhlerinin Has Oda'ya davet edilerek dua edip Kur'an okumakla, şehzâdenin dünyaya gelişleri kutlanırdı.

Beşik Alayı

Vilâdet-i hümayunların en önemli tarafı 'beşik alayları'nın yapılmasıydı. Beşik alayı, padişah çocuklarının doğumlarında birisi valide sultan, birisi de sadrazam tarafından iki donanmış müzeyyen beşik vesilesiyle yapılan bir alaydı.

Bir şehzâde dünyaya gelince, saray kethüdâsı tarafından Darphâne'ye süslü bir beşik, anneye de incili cibinlik ısmarlanırdı. Çuhadâr Hafız Hızır İlyas Ağa, şahid olduğu bir beşik alayı merasimini şu şekilde anlatmaktadır: "...Muharrem ayının yirmi üçüncü Pazartesi günü bir şehzâde 'dilekler sahrasına' ayak bastı. Adını Süleyman koydular. Yedi gün, yedi gece şenlikler, eğlenceler düzenlendi. Şehzâdenin annesi padişah ikbâllerinden olduğu için onun şerefine de törenler yapıldı. Hazine kethüdâsı ağanın aracılığı ile anneye incili cibinlik ve şehzâde hazretlerine de süslü beşik hazırlandı. Kutlu doğumun yedinci günü bu armağanlar alayla hareme getirildi. Eski kurallara uygun olarak Enderûn'da külfetli bir tören düzenlendi. Üç odanın ağaları süslü giysiler içinde, Hırka-i Şerif kapısından Kuşhâne kapısına kadar dizildiler. Çavuş, çuhadâr ve Has Odalılar, Mabeynciler, arz ağaları ve en arkada silâhdâr ağa olmak üzere sağlı sollu yürüdüler. Sonra, süslü beşiği hazinenin hıyambaşısı getirdi. Beşik baştan aşağı mücevherlerle kaplıydı ve güneş gibi parlıyordu. Hele baş tarafındaki sorgucun parlıtısı her tarafı aydınlatıyordu. Beşiği getirenlere ağır üstüfe as-

kılar, yine alayın ardında mehter çalan mehterbaşıya âlâ askı takıldı. Oradan Kuşhâne'ye gidildi. Hazine kethüdâsı beşiği o görkemli yerde bekleyen dârüssaâde ağasına verdi. Haremağaları alıp içeriye götürdüler. Padişah da bu töreni izledi. Ağalar kendisinin yanına geldiklerinde hâs ayar altınlar verdi..." Beşik, kehtüdâ, baş efendi, baş kullukçu, kaftancı, Enderun ağaları ve diğer saray mensupları tarafından harem dairesinin divân yerine bitişik olan kapısına getirilir; beşiği orada dârüssaâde ağası, hazinedâr ağa, başkapı gulâmı, hazine vekili ve nöbetçi ağalar teslim alırlar ve harem dairesine götürülürlerdi. Emeği geçenlere bu iş için saraydan hediyeler verilirdi.

Valide Beşik Alayı

Sarayda bir çocuk doğunca padişah validesinin evelden hazırlatmış olduğu beşik, yorgan ve sırmalı 'pûşide' denilen beşik örtüsü merasimle ve alayla Eski Saray'dan Yeni Saray'a naklolenirdi. Bunun için bir gün evvel kethüdâ bey tarafından emîr-i âleme, sultan kethüdâlarına ve dârüssaâde ağası yazıcısı tarafından da Haremeyn evkafı memurlarına, tayin olunan saatte Eski Saray'da bulunmaları için tezkireler yazılırdı. Davetliler gelince alayın hazır olduğu teşrifâtçı tarafından haber verilirdi. Valide sultanın baş ağası, beşiği tazim ile dışarı çıkarp valide sultanın kethüdâsına verir, o da valide sultanın kahvecibaşısına verir ve bu sonuncusu beşiği başının üzerine alırdı. Yorganı ikinci kahvecibaşı ve pûşideyi üçüncü kahvecibaşı alarak alay tertibi üzere yürütürdü.

Bundan sonra, beşik alayı, Eski Saray'dan hareketle öbür törenlerde olduğu gibi halk Bayezid Meydanı'na, Divân Yolu'na dizilerek alayı alkışlar ve yeni doğan çocuğun ve babasının uzun ömürlü olması için dua ederlerdi.

Valide beşik alayı, Eski Saray'ın Bayezid Camii etrafındaki Buğdaycılar Kapısı'ndan çıkıp, Divân Yolu'yla Testereciler'den, Ayasofya ve Acemioğları Kulluğu önünden, Dört Yol Ağzından geçip Bâb-ı Hümayun'dan içeri girer ve Orta Kapı'ya gelince herkes atlarından iner ve iki sıra halinde dizilirlerdi. Evvelâ ağalar ve sonra alay erkânı Orta Kapı'dan girip harem-i hümayunun

araba kapısına giderler ve burada dârüssaâde ağası beşik ile yorganı ve puşideyi karşılardı. Valide sultanın baş ağası puşide ile yorganı öpüp dârüssaâde ağasına teslim eder ve o da yazıcı efendiye verirdi. Bundan sonra, dârüssaâde ağası önde ve haremağaları etrafında olduğu halde, önce puşide, yani beşik örtüsü, sonra yorgan ve en arkada beşik harem-i hümayuna teslim olunurdu. Dârüssaâde ağasının avdetini müteakip alay erkânına hil'atler giydirilip icap edenlere atıyyeler verildi.

Sonra beşik Hırka-i Şerif Odası'na çıkartılır ve padişah da harem-i hümayuna teşrif ederdi. Padişahın huzurunda beşiğe *murassah sorguç* hümayun konur ve akabinde Hırka-i Şerif Odası'nda dua edilirdi. Arz ağaları ve silahdâr ağa eşliğinde Hırka-i Şerif önünde beşik yorganı içinde durup koluna inci tesbih talik olup, beşik topuna *hötük murassah sorguç* konup dua edilirdi. Büyük bir kılıç, beşik önü sıra arz ağaları, silahdâr ağa, yazıcılar ve mehterhâne ile teslim olunurdu. Yine bu günde Has Oda imamı dua eder ve padişah da ihsanlar verirdi.

Sadrazam Beşik Alayı

Sadrazam beşik alayı, valide sultanınkinden daha göz kamaştırıcı ve daha kalabalık olurdu. Bu tören, doğumun altıncı günü yapıldı. Aynı zamanda hükümet erkânının aileleri de loğusayı görmek için çağrılırdı. Sadrazam, sultan doğar doğmaz bir beşik, bir yorgan ve bir de beşik örtüsü yaptırır; hepsini de inciler, elmaslar, tırtıllar ve zümrütlerle donatırdı. Eğer doğan erkekse, ayrıca bir de sorguç yaptırılarak üzerine iri iri değerli taşlar koyduruldu.

Doğumun beşinci günü, sadâret kethüdâsı tarafından törene katılacaklara davetiyeler gönderilerek belirlenen saatte sadrazamın sarayında hazır bulunmaları istenirdi. Altıncı gün davetliler geldikten sonra, belirlenen saatte törene başlanırdı. Sadrazam, beşik, yorgan ve beşik örtüsünü kethüdâ beye törenle teslim ederdi. Kethüdâ bey de bunları Binek Taşına kadar götürür; yine törenle çuhadâra beşiği, ikinci çuhadâra yorganı, mehterbaşıya da beşik örtüsünü verirdi. Bunlar, aldıkları eşyaları başları üzerine koyduktan sonra alay yürüyüşe geçerdi.

Alay, tertip üzere şöyle olurdu: Önde kılavuz çavuş ile divân-ı hümayun çavuşları, arkalarında sadrazamın Enderûn ağaları ikişer ikişer ve daha sonra yan yana çavuşlar kâtibi ile çavuşlar emîni: onların peşi sıra bölükbaşı, sadrazamın kapıcılar kethüdâsıyla selâm ağası, yemiş ve çiçek tablaları, telhisci ve bostancı karakulağı, teşrifât halifesiyle teşrifât kesedân, teşrifâtçı efendi, sultan kethüdâları, en sonunda da sadrazamın baş mehter ağası ve başındaki beşik örtüsü ve dört ucunu tutan dört çuhadâr ile onların yanında diğer çuhadârlar yürürlerdi. Puşide'den sonra, ikinci çuhadâr başındaki beşik yorganı ile geçer; onun arkasından da başında beşik olduğu halde baş çuhadâr giderdi. Daha sonra da, başında her gün giydiği sark ile sadrazam kethüdâsı yürür ve en geride de mehterhâne çalarak geçerdi.

Başlara giyilen renkli kavuklar, sırtlardaki renkli kürkler ve kaftanlar, ayaklardaki sarı ve kırmızı çizmeler ve yemeniler, beşik alayını yürüten bir çiçek bahçesi haline getirirdi. Yine, bin bir emek sarf edilerek hazırlanan çiçek bahçeleri ve şeker kutuları bu renkli sahneyi daha da canlı ve muhteşem bir hale koyardı. Mehterhânenin muazzam ritmi de insanları aynı bir vecde getirirdi. Alaya katılan ağaların heybetli görüntüleri, ağır başlı yürüyüşleri insana Niğbolu, Kosova, Varna ve Mohaç'tan hatıralar ve manzaralar yaşatır gibi olurdu.

Valide beşik alayında olduğu gibi, Orta Kapı'dan girildikten sonra bu beşik ve teferruatı harem kapısında dârüssaâde ağası tarafından karşılanır ve kethüdâ bey tarafından ağaya teslim edilir. Kâhya kadın vasıtasıyla harem-i hümayuna verilen beşiği padişah görürdü ve padişah beşik takımını gördükten sonra hareme yollardı. Dârüssaâde ağası tarafından kethüdâ beye çuhaya kaplı samur kürk giydirilip, diğer alay erkânına da hil'atler ve atıyyeler verilirdi. Beşik, daha sonra loğusanın odasına götürülüp ziyarete gelen davetliler tarafından görürdü. Beşik loğusanın odasına gelince, bütün davetlilerin ayağa kalkarak beşiği karşılamaları usûldendi.

Beşik odaya geldiği zaman, bir köşede oturan valide sultanın sağında sultanlarla hükümdar ailesi olan kadınlar ve solunda davetli aileler tarafından karşılanırdı. Bu sırada valide sultan beşiğe

bır avuç altın atar, davetlilerde ona imtisalen altın saçarlardı. Bunu müteakiben, ebe dua ederek çocuğu beşiğe yatınp üç kere salladıktan sonra kaldırıp kucağına alır; bu sırada, davetliler beşiği kıymetli kumaşlarla örterlerdi. Beşiğe saçılan paralar ile kumaşların hepsi ebe kadına aitti.

Loğusaya davet edilenler üç gün haremdede misafir kalırdı. Davetliler avdetlerinde yeni doğan çocuğu, validesine ve dairelerinde misafir oldukları kadın efendilere kıymetli hediyeler takdim ederdi. Şeyhülislâmın ailesi bu masraftan istisna edilmişti. Davetlilere padişah tarafından hediyeler verilirdi. Loğusa münasebetiyle kına geceleri yapılp oyunlar tertip edilir, câriyeler taklit ve benzeri şeyler yaparak davetlileri eğlendirirdi. Doğumlar, divân azalarına, özellikle sadrazama çok pahalıya mal olurdu. Bunlar, yalnız çocuğa ve annesine hediye vermekle yetinmezler, öbür kadın ve sultanlara da hediyeler sunarlardı.

VALİDE ALAYI

Valide alayı, '*mehd-i ulyâ-yı saltanat / saltanatın yüce beşiği*', '*sedef-i durr-ı saltanat / saltanatın inci kabuğu*' veya '*ümm-ül mü'minin / müslümanların annesi*' denilen valide sultanlar için yapılan en büyük törenlerdendir. Bir padişahın ölümü demek, aynı zamanda haremdede bütün kadınların, gözdelelerin ve câriyelerin Eski Saray'a gönderilmek üzere hazırlıklara başlamaları demektir. Padişahın ölümü ile haremde sosyal yapısı bozulurdu. Valide sultan hâlâ sağ ise, padişahın tüm hasekileri ve evlenmemiş kızları Eski Saray'a nakledilirdi. Oğlunun tahta çıkması muhtemel olan anne de, Eski Saray'da en büyük saygıyı gören kişi olurdu. Eski Saray'da muhafaza edilen valide sultan, taht üzerinde hak sahibi olan oğulları ölünceye veya padişah oluncaya kadar oradan çıkma imkanı bulamazdı. XVI. yüzyılın sonundan itibaren devam ede gelen âdet böyleydi.

Yeni Saray (Topkapı Sarayı) yapıldıktan ve padişahlar haremeleriyle birlikte oraya geçtikten sonra, Eski Saray, ölen padişahların haremine tahsis edilmişti. Bu sarayda kalan kadınlardan bilahare valide sultan olanlar, büyük bir merasimle Yeni Saray'a nakledilirdiler. Cülus merasiminden birkaç gün sonra saltanata

yeni geçen padişahın annesinin, alayla Eski Saray'dan Yeni Saray'a getirilmesi teşrifât kanunlarındandı. Eğer, valide sultan hayatta değilse veya oğlunun saltanatı esnasında ölmüşse, görev ve bazen da rütbe, sultanın süt annesine veya harem kadınlarının reisi hazinedâr ustaya veyahut yeni sultanın üvey annesine verildi.

Osmanlı hanedan ailesinin yapısı ve üremeye ilişkin düzenlemeleri, eşe değil anneye itibar ediyordu. Bir şehzâde ya da padişah kendisine bir gözde seçse bile birinci derecede bağlan iki kadınla ilgili olup, bunlar annesi ve hasekisi idi. Anne hayatta iken haseki ondan sonra gelirdi. O yüzden ki, bilhassa XVII. yüzyılda valide sultanlık makamı çok itibar kazanmış ve valide sultanlar, devlet yönetiminde söz sahibi olmuşlardır.

Sultan III. Murad'ın Topkapı Sarayı'na yeniden bir harem daireesi ilave ettirmesi ve harem-i hümayun takımını kâmilan oraya nakletmesinden sonra, Eski Saray önceki sultanların ikametine tahsis olunmuştu. Bundan sonra, ölen padişahın kadınlarının, kızlarının ve belli başlı câriyelerinin Eski Saray'a gönderilmesi âdet oldu. Nitekim, III. Murad ölünce, Şehzâde Mehmed'in annesi Safiye Sultan hariç öbür kadınları, kızları ve câriyeleri Eski Saray'a gönderildi.

Osmanlı padişahlarının anneleri için 'Sultan' lakabının kullanılması III. Murad zamanında başlamıştır. III. Murad annesine hürmet ve muhabbetinden dolayı 'valide sultan' diye seslenmiştir ve o vakitten beri bu güzel âdete uyulmuştur. Osmanlı tarihinde ilk *valide alayı*, Sultan III. Mehmed'in ölümü üzerine, I. Ahmed'in annesi Handan Valide Sultan için yapılmıştır. Bunu müteakip XVII. yüzyılda kendilerine valide alayı düzenlenen valide sultanlar şunlardır: IV. Murad ve Sultan İbrahim'in annesi Mahpeyker Kösem Sultan, II. Süleyman'ın annesi Saliha Dilâşub Sultan, II. Mustafa ve III. Ahmed'in anneleri Emetullah Rabia Gülnûş Sultan. II. Ahmed'in vefatında, yine Edirne'de bulunan II. Mustafa tahta çıktığında, validesini İstanbul'daki eski saraydan Edirne'deki tahta çıktığı saraya davet etmek suretiyle *valide alayı* düzenletmişti.

Valide sultanın saraya mahsus teşrifât ve merasimle Eski Saray'dan alınarak Yeni Saray'a nakli şu şekilde olurdu: Yeni padişah, cülûsunun ertesi günü ya da beşinci günü, validesinin âzîm bir alay ile Saray-ı Atîk'ten Saray-ı Cedîd'e getirilmesini emrederdi. Bunun üzerine, rikâb-ı hümâyûn ve şikâr ağaları, kapıcıbaşılar, sultan kethüdâları, piyade ve süvariler, padişah evkafı mütevellileri, haremeyn vakfı erkânı, harem ağaları, baltacılar ve sâire ile dârüssaâde ağası ve yeni tâyin olunan valide kethüdâsına bir gün önceden tezkireler yazılıp, ertesi günü Bayezid'deki Eski Saray'da alay tertibinde hazır olmaları bildirilirdi.

Tahtırevan veya araba ile hareket eden valide sultanın geçeceği yolda, iki keçeli yeniçeriler selâm resmini ifa etmek üzere dururlardı. Valide alayı, Bayezid kulluğu yani karakolu önüne geldiği vakit, yeniçeri ağası veya ağa seferde ise vekili olan sekbanbaşı tarafından karşılanırdı. Araba burada biraz durur, ağa yer öperek hürmet ve tâzimlerini arz ederdi. Bu sırada kendisine hil'at giydirilir; bir boyama içinde gerek ağaya ve gerek neferlerine ve maiyyetine mahsus olarak evvelce tertip edilen defter mucibince atıyyeler verilirdi. Her kulluk geçildikçe, oradaki kulluk neferlerine atıyyeler verilip bir taraftan da alaydan etrafa çil paralar saçılır. fakirlere de bahşîşler dağıtılırdı. Alay cebehâne önüne gelince, cebecibaşı valide sultanı selâmlayarak atıyyesini alırdı.

Bu merasimle Bâb-ı hümâyûndan saraya girilir; burada alay, Hastahâne kapısı köşesini geçmez, Bâb-ı hümâyûndan girenler rütbelerine göre iki sıra şeklinde dizilirlerdi. Burada, bostancı başhasekisi ile hasekiler ellerinde değnekler olduğu halde dizilip daha ileriye kimseyi geçirmezlerdi. Valide sultanın arabası tam Has Fınn kapısı önüne geldiğinde, padişah yavaş yavaş yürüyerek fınn hizasına yaklaşınca, validesini yerle beraber bazen iki ve bazen üç defa temenna ile selâmlar ve bunun üzerine çavuşlar alkış yaparlardı. Valide sultan kapıdan içeri girdikten sonra alay dağılırdı. Kanun-ı kadîm gereği, önceki valide sultan da Eski Saray'a nakledilirdi.

Valide alayından sonra, valide sultanın saraya gelişinin ikinci günü, varsa sadrazama, yoksa sadâret kaymakamına padişah ve valide sultan tarafından birer hüküm gönderilir, valide sultanın

geldiği bildirilirdi. Aynı zamanda, sadrazama bir kürk ile bir de hançer hediye edilirdi. Sadrazam, gönderilenleri makamında karşılar ve bunları törenle giyerdi. Valide sultanın kürkle beraber gönderdiği ferman, padişahın gibi aşikâr okunmayıp sessizce okunur ve kürkü getirene hil'at giydirilip maiyyetine atıyyeler verilir. Sadrazam seferde ise, kaymakama gönderilenden başka sadrazama da ayrıca kürk yollarırdı.

Bu şekilde saraya yerleşen valide sultan, haremın en itibarlı hanımı ve haremın başıydı. Valide sultanın hem aile üyeleri -padişahın çocukları, padişahın kendileri de önemli bir güç sahibi olabilen padişah hanımları, evlenmemiş ya da dul padişah kızları- hem de haremın idarî / hizmet hiyerarşisi üzerinde otoritesi vardı. XVI. yüzyılın sonunda ortaya çıkan valide sultan otoritesi, iç hanenin başında bir aile büyüğü kadının varlığına ihtiyaç duyulduğundandı. Padişah olan oğullarına 'arslanım' diye hitap eden valide sultanlar, haremın mutlak hakimleriydi. Kalabalık bir maiyetleri bulunur; haremi hazinedar usta vasıtasıyla idare eder, dışındaki işlerini ise dürüst, güvenilir kişiler arasından seçilen valide kethüdâsı eliyle yürütürlerdi

XVII. yüzyılın başlarında bir çeşit harem gücü olarak ortaya valide sultan çıkar. Valide sultanın herkesten üstün konumu, harem müessesesinin esasıydı. O, hem sultan ailesinin vesayetinden hem de harem hânesinin günlük işleyişinin idari denetiminden de sorumluydu. Onun haremın en güçlü üyesi olduğunu, maaşı açık bir şekilde yansıtmaktadır. Zira, devlet hazinesinden harem üyelerinin her birine ödenen günlük maaş, harem kurumunun hiyerarşisini ortaya koyar ve simgelerdi. Bu yüzdendir ki yönetici elitin bütün kademeleri, hem Enderûn hem Bîrûn teşkilâtı, hem askerî hem de dinî teşkilât, valide alayında fiilen temsil edilirdi. Bu konumundan dolayı, yani haremın baş sorumlusu olarak, padişahla birlikte sarayın dışına sıkça çıkabilmekteydi. Bununla birlikte, sarayda kendine ait mutfağı olan tek kadın valide sultan idi

Haremde Hünkâr Sofası'ndan sonra en geniş daire, valide sultan dairesi idi ve valide sultanlar, oğullarından ekseriya büyük bir hürmet görürlerdi. Kendilerine 'paşmaklık' adıyla haslar tayin

olunur ve Darphâne'den de muayyen aratlar bulunurdu Valide sultanların kalabalık bir maiyeti olup, bilhassa XVII. yüzyılda bir kısmı devlet işlerine fazla miktarda müdahalede bulunmuşlardı.

BED'-İ BESMELE TÖRENİ

Lügat manası ile “*Besmeleye başlama*” demek olan *Bed'-i Besmele*, şehzâdelerin okumaya başlatıldığı gün yapılan bir dua töreni idi. Osmanlı sarayında şehzâde ve sultanlar beş veya altı yaşına bastıklarında kendilerine bir hoca tayin edilerek tahsile başlattırılırdı. Osmanlı şehzâdeleri gelecekte saltanat tahtına oturacaklarından en iyi şekilde eğitim alırlar, en iyi hocalardan ders görürlerdi. Bu yüzden bütün devlet erkânının katıldığı bir tören düzenlenir, şehzâdelerin muvaffak olması için dualar edilirdi. *Bed'-i Besmele* merasimi, bir şehzâdenin olduğu gibi, birkaç şehzâdenin birden okumaya başlaması için de yapılmıştır. Sultanların öğrenime başlaması ise, saray içinde yapılan bir törenle olur; devlet erkânı davet edilmezdi.

Okuma çağına gelen şehzâdeye bir hoca tayin edildikten sonra sadrazam, şeyhülislâm, kaptan paşa, kadiaskerler, Ayasofya şeyhi, diğer meşâyih ve ulemâyâ bir gün öncesinden çavuşbaşı tarafından tezkireler gönderilerek davet edilirlerdi. Merasim için genellikle sarayın etrafındaki köşklardan birisi tören mahalli olarak tespit edilerek (çoğunlukla sarayın içindeki İncili Köşk'ün önünde) buraya sadrazam için bir çadır, şeyhülislâm için bir çadır, nakibüleşraf ve sadreyn efendiler için bir çadır, yeniçeri ağası, defterdâr efendi, reisülküttâb ve çavuşbaşı ile diğer davetliler içinde ayrı çadırlar kurulurdu. Bu arada, Matbah-ı Âmire'ye iki gün öncesinden hazırlık yapılması için haber verilirdi. Güneş doğduktan yarım saat sonra davetliler gelip kendileri için ayrılan yerlere oturduktan sonra, teberdârlar tarafından tatlı ve kahve ikram edilirdi. Daha sonra, Matbah-ı Âmire'den ağası vasıtasıyla yemekler gelip sofralar kurulurdu. Sadrazam, şeyhülislâm ve dârüssaâde ağası bazen bir sofrada yerken, nakibüleşraf, kadiaskerler, Ayasofya şeyhi, yeniçeri ağası, defterdârlar, reisülküttâb, çavuşbaşı, tezkireci efendiler, müteferrika, züema ve diğer davetliler yemeklerini kendileri için ayrılan çadırlarda yerlerdi.

Yemekten sonra herkes sadrazamın çadırının önünde mertebelerine göre toplanarak sıraya geçerlerdi. Sadrazam kallavî ve mevsimine göre ferâce kakım veyahut samur kürk; şeyhülislâm, nakübüleşraf, ve sadreyn efendiler örf ile; yeniçeri ağası, defterdârlar, reisülküttâb ve çavuşbaşı ağa selimî; tezkireci efendiler, gedikli müteferrikân ve çavuşân mücevvezeleriyle dururlardı. Padişahın teşrif edeceği haber verildiğinde, reisülküttâb efendi ve çavuşbaşı hemen karşılamaya çıkarlardı. Padişah, sofa tarafından teşrif ederek teşrifât üzere selimî giyer; önünde rikâb ağaları, sol tarafında silahdâr ağa olduğu halde gelirdi. Padişahın geldiğini gören sadrazam, süratlice gidip padişahı karşılayarak yer öper ve alkış olunurdu. Sadrazamın ardından, şeyhülislâm da padişahın karşılamasına çıkardı.

Tören eğer saray içerisindeki köşklere birinde olursa, yakın olan köşklere padişah yürüyerek gider ve köşke girerken herkes ayağa kalkıp biraz yürüyerek padişahı karşılarlardı. Padişah atla geldiğinde, sadrazam rikâb-ı hümayunda, dârüssaâde ağası ve şeyhülislâm binek taşında dururlardı. Padişah attan indiğinde, sağ tarafına sadrazam, sol tarafında dârüssaâde ağası, bu minval üzere çavuşların alkış tuttuğu sırada içeri girip oturur ve şehzâdenin getirilmesi için emir verirdi. Bunun üzerine bütün davetliler kalkıp Orta Kapı'ya, oradan da yürüyerek Bâbüssaâde'ye giderlerdi. Sadrazam ve şeyhülislâm, şehzâde gelinceye kadar burada biraz dinlenirlerdi.

Padişah'tan şehzâdeyi getirme izni alan dârüssaâde ağası, bol yenli kürk ve kavuklu sank ile atına binip Çizme Kapısı'ndan çıkar ve Orta Kapı'dan gelip harem-i hümayundan şehzâdeyi alırdı. Şehzâdenin destanında sorguç ve beyaz şibe kaplı kabaniçe kürk ve mücevher raht ile müzeyyen atla, dârüssaâde ağası selimî, diğer musahib ağaları mücevvezeleriyle; lalaların başında altelli çekme ile puşideli rahle üzerinde Mushaf-ı Şerif'le dışarı çıkardı. Dârüssaâde ağası, Mabeyn tarafından çıkıp Hırka-i Şerif yakınında bir miktar duadan sonra şehzâdeyi atlarna bindirip önlerince giderdi. Alayda çavuşbaşı ile birlikte, önlerinde tezkireciler, arkalarında şehzâde hocaları ile yürürlerdi. Şehzâde, reisülküttâbın bulunduğu sıradan altı sıra sonra idi. Bu şekilde şehzâ-

de, yanında lalaları olduğu halde tören mahalline giderdi. Bâbüssaâde ağalar kapısında sadrazam ve sâir ricâl mevcut bulunur ve nakibüleşraf efendi dua ederek alay karşılanırdı. Buradan, yine dârüssaâde ağası önlerinde olduğu halde, peykân ve solakân ile tören yapılacak olan köşkün rikâb taşına geldiğinde alay selâma durur; sadrazam rikâb taşında şehzâdeyi kucağına alıp, at üzerinden indirerek padişahın elini öptürdü.

Şehzâde el öpüp padişahın yanına oturtulduktan sonra, padişahın izni ile nakibüleşraf dua ederdi. Oturmaya izin verildiğinde sadrazam, şeyhülislâm, nakibüleşraf, sadreyn efendiler, Ayasofya şeyhi, imam-ı evvel ve sâni efendiler de otururdu. Yeniçeri ağası, defterdâr efendi, reisülküttâb, çavuşbaşı ağa, tezkire-i evvel ve sâni ve teşrifâtı, padişahın huzurunda ayakta dururlardı. Padişahın bir tarafına şehzâde, bir tarafına şeyhülislâm oturmak üzere iki âdet ihram kurulur ve ortasına da rahle konulurdu. Sonra belirlenen eşref saat geldiğinde, sadrazam kalkıp şehzâdeyi kucağına alıp vaz' olunan ihram üzerine getirirken, padişahdan başka herkes ayağa kalkardı.

İlk ders için şehzâdenin karşısına oturan şeyhülislâm, 'elif be'den başlamak suretiyle alfabenin bir kısmını okuyarak tekrar ettirirdi. Sonra, dua ederek merasim nihayet bulur ve şehzâdenin tahsili tâyin olunan hocasına bırakılırdı. Şehzâde şeyhülislâmdan ilk alfabeyi okuduktan sonra onun elini öpmesi lâzımdı; lakin, şeyhülislâm elini öptürmeyerek şehzâdenin omzunu öperdi. Bundan sonraki dersler, şehzâdenin hocası tarafından dârüssaâde ağası dairesinde verilirdi.

Kıraatin tamamında şeyhülislâm ve Ayasofya şeyhi ayrı ayrı dua eder ve müezzinler de yüksek sesle "amin" derlerdi. Merasim sonunda, şehzâde, padişahın elini öptükten sonra davetliler tarafından tebrik edilir; böylece, tahsiline başlamış olurdu. Davetlilere hil'atler giydirildikten sonra dışarı çıkılıp teşrifâtı marifetiyle davetlilere çeşitli hediyeler verilirdi. Bu esnada, şehzâdenin derse başlaması münasebetiyle kendisine verilmesi mutâd olan elifba ile cüz kesesi, hilal ve sâire, mükemmel ciltlenmiş müzehhep bir şekilde sadrazam tarafından hediye olarak takdim edilirdi. Sonra, şehzâde tekrar aynı alayla Orta Kapi'ya gönderilip Kub-

be-i hümâyun ötesinde bulunan harem-i hümâyun kapısı önünde, tertip üzere alayla şehzâde indirilirdi. Akabinde şehzâde hareme girer ve alayda bulunan herkes mahallerine giderlerdi.

BİNİŞ-İ HÜMÂYUN

Türkçe bir deyim olan biniş, 'binmek' fiilinden türemiştir. Biniş, padişahın gezi ya da ziyaret amacıyla saraydan ayrılıp İstanbul civarında bir yere gitmesi için kullanılan bir tabirdi. 'Biniş-i hümâyun', 'biniş-i saltanat' veya 'teşrif-i saltanat' denilen geziler, küçük fakat gösterişli olurdu. Kısa süreli gezilere 'yarım göç' uzun süreli, bazen bir mevsimi geçirmek üzere yapılan göçe de 'nakli-i hümâyun' veya 'göç-i hümâyun' denirdi. Deniz yoluyla yapılan gezilere 'bahren biniş-i hümâyun' ya da 'bahren teşrif-i şâhâne' denildiği gibi, değişik kıyafetle ve geçilen yerlerde tanınmayacak görünümde yapılan binişlere de 'tebdil binişi' denmekteydi. Ayrıca, atlı binişler için 'esb-süvâr', saltanat kayığıyla yapılanlar için 'zevrek-süvâr' deyimleri kullanılırdı.

XVI. yüzyılda padişahlar, İstanbul'un çevresindeki av alanlarına kalabalık atlı gruplarla gidip avlanmakta ve dinlenmekteydiler. XVII. yüzyılda ise, padişahlar, dinlenmek ve eğlenmek için kente daha yakın mesirelere günü birlik gidip dönerlerdi. Bu günü-birlik gidip dönmelerine de biniş denmiştir. Padişah, 'biniş saltanat alayı' ile, özellikle pazartesi ve perşembe günleri hava açıksa, denizden 'saltanat binişi' yapmak isterdi.

Bayram, selâmlık ve arz günleri dışında, padişahların şehir içine veya dışına sık sık biniş yapmaları olağandı. Binişlerde, resmî törenlerdekine benzer önlemler alınmaz; bu tür gezilerin bir alay-tören görünümü vermemesine özen gösterilirdi. Yol üzerine asker dizilmesi ve gezinin halka duyurulması âdet değildi. Bu, oldukça sade bir surette cereyan ederdi. Bununla beraber ne kadar sade olursa olsun, yine de bir takım merasim yapıldı. Ali Seydi Bey'in ifadesiyle; "...Başçuhadâr padişahın yağmurluğunu taşıyarak padişahın bindiği atın sağ tarafında, ikinci çuhadâr ise elinde kırmızı kese içindeki papuçla sol tarafta yürürdü. Üçüncü çuhadâr padişahın çizmesini taşır ve başçuhadârın arkasında yürür, bunu da dördüncü çuhadâr takip ederdi. Çuhadârların arkasında lüzû-

mu kadar salma çuhadârlarla solaklar yürürlerdi..." Binişleri halkın duymaması için önlemler alınırdı. Çünkü, biniş gidişi ve dönüşünde, çoğu kimse padişahın önüne yatarak ya da uzaktan seslenerek yardım ister, yakınmalarda bulunurdu. Bu tür durumlarda, salma çuhadârları, şikâyeti olanları sadrazam konağına götürürler; yardım isteyenlere de maiyette bulunan hazinedârlar bir miktar para verirlerdi. Hem çevreyi daha iyi gözlemleyebilmek hem de bir takım isteklerle rahatsız edilmemek için padişahlar, genellikle sarayın 'Biniş kapısı' denilen sarayın beşinci kapısından tanınmayacak kıyafetlerle çıkarak 'tebdil binişi' yapmayı tercih ederlerdi. Bununla birlikte çoğu zaman da padişahın gücünü, görkemini kent halkına göstermek amacıyla biniş-i hümayunlar düzenlenmesi de ihmal edilmemektedir.

Düzenlenen binişlerin özelliğine ve padişahın isteğine göre de gezilere sadrazam, yeniçeri ağası imrahor ağa, çavuşbaşı ve benzeri görevliler de katılıyordu. Bilhassa gezi biraz resmice olursa, devlet erkânından padişahın istediği kişiler yanında bulunurdu. Bu usûl Fatih Kanunnâmesi icaplanıyordu. Padişah, çoğu kez eğlenmek için öteki saraylarına denizden gittiği zaman, sarayın hanımlarının hepsini ya da bir çoğunu beraberinde götürürdü. XVII. yüzyıl padişahlarından I. Ahmed (1603-1617) gezmeye gittiği vakit şehzâdelerini de beraberinde götürürdü. Bu âdet diğer padişahlarda yoktu. I. Ahmed çoğu kez Kandilli Bahçesi'ne gider, burada kayık yarışları düzenletirdi. I. Ahmed devrinde Kaptan-ı Derya Halil Paşa tarafından h.1022 (m.1613)'de inşa ettirilen tersâne bahçesi de en çok biniş yapılan bahçelerdendi.

Biniş-i hümayun tertibinde, çıkışlarda padişah mevsimine uygun giyinip süslenir, halkın hayranlığını ve kendisine duyulan saygıyı artıracak tarzda sorguçlu kavuk, mevsim kürkü giyer, kalabalık bir biniş maiyetiyle saraydan ayrılırdı. Atla yapılan binişlerde, başçuhadâr padişahın yağmurluğunu taşıyarak padişahın bindiği atın sağ tarafında, ikinci çuhadâr ise padişahın pabuçlarını kırmızı atlas bir kese içinde belindeki gümüş paftalı kuşağa takarak sol tarafta yürürdü. Üçüncü çuhadâr, padişahın çizmelerini taşır ve başçuhadârın arkasından yürür, bunu da dördüncü çuhadâr takip ederdi. Çuhadârların arkasında lüzumu kadar salma

çuhadârla, solaklar ve hazinedârlar yürürlerdi. Gezi esnasında salma çuhadârları ve hazinedârları halkla ilgilenir, solakbaşı padişahın bindiği atın dizginlerini tutardı. Padişahın ata binış ve inişinde dizgin tutmak, solak başının vazifesi idi. Bu hizmeti bir başkası göremezdi. Biniş-i hümayunlarda padişahların ata kolayca inip binmesi için kullandıkları bir nevi iskemlede de 'biniş iskemlesi' denirdi. Bir saray görevlisi tarafından taşınan bu iskemle, hükümdarın ata biniş ve iniş sırasında atın yanına getirilir, üzerine 'puşide' denilen değerli bir örtü örtülürdü.

Gidilen yerde gece kalınacaksa, padişahla beraber çadırları kurup kaldırmak üzere lüzumu kadar mehterler, aşçılar, erzak ve sair lüzumlu eşyayı taşıyan at ve katır da götürülürdü. Bu vesileyle binişlerde gerekli çadır ve mühimmat mehterhânedan temin edilirdi. Bu gezilerde padişahın yanında bulunan Enderûn gılgırmı ve haremağaları için de yeterli levazım alınırdı. Harem-i hümayun levazımı Hazine-i Âmire'den emîn-i harem-i hassaya verilir. Padişah eğer ava gidecekse ayrıca samsomcular, zağarcılar ve şahincilerle birlikte avcı hayvanları da yanlarında götürülürdü. Bu çeşit resmi olmayan gidişlerde, padişahın çadırının önüne tuğlar dikilmez, mehterhâne yerine ince saz takımı götürülürdü.

Binişler, Selçuklularda olduğu gibi haftanın pazartesi ve perşembe günleri olurdu. Biniş gününden bir gün önce veya yapılabileceği günün sabahı, padişah hangi bahçeye veya kasa gitmek istediğini silahdâr ağaya bildirir; o da, at ile mi yoksa kayık ile mi gidileceğini ve koşuşlardan kimlerin götürüleceğini koşuşbaşılara iletirdi. Enderûn ağaları biniş yerine padişahlardan önce giderek gerekli hazırlıkları yaparlardı. Padişah kayıkla gelecekse iskelede, atla gelecekse kasanın bahçe kapısı önünde karşılıklı ve kartal kanadı biçimi dizilmiş olarak beklerlerdi. Biniş-i hümayun şehir dışına çıkılmadığı zamanlarda bazen Boğaziçi, bazen de Haliç kıyılarındaki yalılara düzenlenir; akşama kadar eğlendikten sonra dönülürdü. Binişe gidildiği zaman, padişahın Enderûn ağalarını yanına alması mutâd bir olaydı.

İstanbul'un biniş-i hümayun yapılan bahçeleri pek meşhurdur. Bunların başında 'Hodâik-i hassa' denilen saray bahçeleri gelirdi. XVII yüzyılda başlıca biniş yerleri Tokat Bahçesi, Kandilli Bah-

çesi, Mîrgûn Bahçesi, Kalender Bahçesi, Sultaniye Bahçesi, Büyükdere Bahçesi, Kuleli Bahçesi, Üsküdar Bahçesi, Tersâne Bahçesi, Florya Bahçesi, Kağıthane Bahçesi, Akpınar, Çatalca ve Karaağaç Bahçesi idi.

Padişahlar, deniz yoluyla biniş-i hümayun tercih ettikleri silâhdâr ağa vasıtasıyla bildirilir, maiyeti için de kayıklar hazırlanırdı. XVI. yüzyılda deniz binişleri '*başlarda*' denilen saltanat gemileriyle yapılmakta iken, XVII. yüzyılda padişahın görkemini dışa yansıtmak için *saltanat kayıkları* kullanılmaya başlandı.

Padişah deniz yolundan gittiği zaman, on altı ya da on sekiz kürekli kayığı (büyük saltanat kayığı) tercih ederdi. Bu kayığın çok görkemli, çok pahalı bir biçimde işlenmiş koyu kırmızı kadife örtüsü olan bir kış tentesi vardı. Padişah onun altında yalnız başına, sırmalı kumaşlar ve kadifelerden yapılmış yastıkları üstüne oturur; ağaları karşısında ayakta dururlar, bir elleriyle teknenin kenarını tutarlardı. Yalnız bostancıbaşı ki. tekneyi yönetir, zaman zaman dümeni daha iyi kullanmak için oturabilirdi. Bostancıbaşının vazifesi, Fatih Kanunnâmesi ile düzenlenmişti. Kanunnâme'de, bostancıbaşı için: "*Bağçeye bir bostancıbaşı konulmuştur. Kayığa girildikde bostancılar kürek çeküb bostancıbaşı ayak üzre dümen duta*" yazılmıştır. Padişah kayıkta onunla çok konuştuğu için, bu sırada bu konuşmaları işiten olursa, dilsizler küçük köpeklerini havlaması gibi sesler çıkarırlardı. Bostancıbaşı istek ve taleplerde bulunur, padişahın sorularını cevaplandırırdı. Saltanat kayığında bu iş için hususi yetiştirilmiş olan acemi oğlanlar (bostancılar) kürek çekerlerdi. Bunlar, işlerinde çok iyi ve çok hızlı olurlardı; kürek çekerken oturmazlar, fakat hamlelerini yaparken önlerindeki sıraya basarlar ve küreğe asıldıkları zaman geri gider ve arkalarındaki sıranın üstüne yatarlardı.

Güvenlik, ulaşım kolaylığı ve rahatlık bakımından çoğu kez denizyolundan binişler tercih edilmekteydi. Bahren biniş-i hümayunlarda, sabah erkenden hareket edilirdi. Önde, içoğlanların bindiği '*sandaliye*' denen altı büyük kayık eskortluk yaparken, arkadaki tek kayıkta dülbent ağası ayakta olarak padişahın sorguçlu bir sanğını sağa sola eğip kaldırarak padişahın selâmını ve iltifatını bildirirdi. Bunun arkasındaki yan yana iki kayıktan birinde

mirahur ağa, diğerinde saray ağası, yüzleri geriye dönük ilerlerdi. Sağda ve soldaki iki kayık süratle bir ileri bir geri gidip gelir, içlerindeki dev yapılı, kollar sıvalı, elleri değnekli, pala bıyıklı hasekiler ayakta ve düzenli bir sıra halinde “savulun, sandal, geri var! Sıya!” diye hep bir ağızdan gürlerler; bu toplu ses Boğaziçi’nde korku uyandırır, tekneler, kayıklar, balıkçılar sağa sola hızla uzaklaşıp gözden kaybolurlardı. Boğaziçi’ndeki kalelerden geçerken padişahı selâmlamak için toplanırlardı.

Padişaha özgü iki kayıktan daha büyüğü ‘sandal’ ya da pruvasının kıvraklığından dolayı ‘kancabaş’ denen on üç çifte, diğeri bunun bir benzeri olan ‘fulika’ ya da kırlangıç gagası şeklinde olan ‘kırlangıç’dı. Padişah, saraydan çıktıktan sonra ‘kancabaş’ta kış tarafındaki kırmızı çuhadan, sırma saçaklı sayeban ya da tak altında otururken, bostancıbaşı arkasından ayakta olarak dümen tutar. üç musahib de karşısında önlerine bakmış vaziyette saygıyla dururlardı. Kayığın iki yanında birer sıra halinde hamlacılar (kürekçi bostancılar) bembeyaz giysileri, sırma işlemeli kırmızı yelekleri ile ayakta ve ahenkle kürek çekerlerdi. İkinci kayık kırlangıç da kancabaş gibi özenli, üç fenerli köşkü gümüş direkli, sırma işlemeli perdeli, gümüş kafesli, küpeştesi yaldızlıydı. Kancabaşın baş tarafında bostancı haseki ağası, ortada iki yanda çuhadâr ve rikâbdâr ağalar ayakta durdukları gibi, kırlangıçta da silâhdâr ağa ayakta padişahın kılıcını taşırdı. Hünkâr imamı ve bazı Enderûn ağaları da bazen kırlangıça binerlerdi.

XVII. yüzyıldaki deniz binişleri meşhur olup, saltanat kayıklarının arasında belki de en muhteşemi, IV. Mehmed’in som yaldız üstüne renkli taşlarla süslenmiş kayığı idi. IV. Mehmed, karada olduğu gibi deniz binişlerinde de belki de dünyada eşi olmayan bir azâmet ve ihtişamla göz kamaştırmak yoluna gider olmuştu. IV. Mehmed’in yirmi dört çifte kürek saltanat kayığı en muhteşem alayla giderdi. Tepeden tırnağa beyazlar giyinmiş kürekçiler, başlarına su yeşili külâh giyerlerdi

Biniş yerine varıldığında, iskeleye al pâyendazlar serttir, padişah, karadan getirilen atına biner, maiyeti de atlanır, yakındaki bir camiye gidilerek namaz kılınır, sonra bahçeye veya köşke gidilirdi. Biniş yapıldığı zaman, gidilen yerde padişahın sünnet na-

maza durması âdetti. Burada padişah yemek yiyip dinlenir; ardından yapılan hazırlıklara göre spor gösterileri ve eğlenceler başlardı. Enderûn'daki ağalar, padişahın ne tür spordan daha çok hoşlandığını ve binişte hangisinin yapılacağını önceden tahmin ettikleri için, ona göre her zaman hazır bulunur, silâhdâr ağadan gelecek *emr-i şâhâne*'yi beklerlerdi. Binişlerde çoğu zaman ilk önce pehlivanlar güreştirilirdi. Canbâzlar, ayılar, köpekler, tavşanlar, cüceler, dilsizler, orta oyunları, tomak, cirit ve lobut oyuncularını program gereği hünerlerini sergilerlerdi. Ayı ve köpek dövüşlerinde hayvanların ağızları bağlanırdı, Yağlı güreş yapan pehlivanların birbirlerini yenmelerine ekseriyetle izin verilmez, oyun çıkarmaları ödüllendirilirdi.

Biniş dönüşünde bir gelenek olarak padişah '*kancabaşı*' bırakıp '*kırlangıç*'a binerdi. Daha arkadan gelen kayıklarda ise, binişin özelliğine göre, dârüssaâde ağası ile haremağalanından bir grup bulunurdu. Bu kayığa '*piyade*' denirdi. Bahren biniş-i hümayunlarda, Kız Kulesi'nden ard arda toplanarak biniş uyarısı yapılır; saltanat kayıkları kulenin önünden geçerken de burayı bekleyen bostancılar, kule nıhtımında dizilip selâm görevini yerine getirirlerdi. Ayrıca padişah, saltanat kayığına bindiği vakit, etrafındaki bütün gemiler, onu kemal-i hürmetle selâmlamak için büyük donanmada olduğu gibi toplanırlardı.

Padişah kayığından başka diğer bütün kayıkların üstleri açıktır. Yalnız, alaya dahil bulundukları takdirde, şehzâdelerin kayıkları başka bir renkte çuha ile örtülü olur ve hemen padişah kayığını takip ederdi. Boğaziçi'nde tarihi anlatan Samiha Ayverdi'ye göre, yirmi dört kürek olan şehzâdenin kayığında, tente, mavi renkte olurdu. Eğer binişe katılmışsa, sadrazamın ve şeyhülislâmın kayıkları da padişah alayının haricinde olmak üzere, yeşil çuha ile örtülürdü.

KUR'ÂN-I KERÎM HATMÎ TÖRENİ

Osmanlı padişahları küçüklüklerinden beri iyi bir eğitim almalarının yanında dinî eğitimlerini de en iyi hocalardan mükemmel bir şekilde tedris ederlerdi. Şehzâdeler, geleceğin hükümdarı ve halifesi olacağından bu eğitimleri çok sıkı tutulurdu. Bed'i Bes-

mele gibi, Kur'an-ı Kerîm ve Hadis kitabı olan Buhari-i Şerîf'i bitirmelerinden dolayı aynı gün törenler düzenlenirdi. Kur'an-ı Kerîm hatim töreni hususen Hırka-i Şerîf Odası'nda yapılırdı.

Bir şehzâdenin Kur'an-ı Kerîm'i hatmetmesiyle vezirler, şeyhülislâm, nakibüleşraf efendi, sadreyn efendiler, Ayasofya ve Vâlide Sultan Camii şeyhleri saraya davet olunurlardı. Öğle namazını edadan sonra Hırka-i Şerîf odasına girilip vüzerâ ve ulemâ oturarak, Şehzâde de Hırka-i Şerîf sandukasını dönerek otururdu. Şehzâdenin hocası olan imam-ı evvel, kıraat ve Hatm-i Şerîf ettiğinde, Kurra şeyhi yaşça büyük olduğundan teberruken ona dua ettirilip hoca efendiye bir samur kürk giydirilir; bundan başka kimseye kürk giydirilmezdi. Hırka-i Şerîf Odası'nda yapılan duayı reisülküttâb, çavuşbaşı ve defterdâr efendi ile beraber odanın penceresinin dış tarafından izlerlerdi. Vezirler ve ulemâ bu törene günlük elbiseleriyle gelirlerdi. Sadrazam ve sair devlet erkânı, Kur'an-ı Kerîm'i hatmeden şehzâdeyi tebrik ederek hediyeler verirlerdi. Merasimin sonunda izn-i hümayun ile herkes mahallerine avdet ederlerdi.

Buhari-i Şerîf hatmi töreni ise, aynı şekilde Hırka-i Saâdet odasında olmakla birlikte, ekseriya Ayasofya Camii'nde sadrazam, reisülküttâb, defterdâr, sadreyn efendiler, Enderûn ağaları ve kethüdâları, reis efendiler ve çavuşbaşı ağanın katılımıyla olan bir tören olup, selâtin camileri şeyhlerinin katılımıyla Buhari-i Şerîf hatminde dualarla icra edilirdi. Devlet ricâli camiye gidiş ve gelişlerinde mehterhâne eşliğinde karşılanıp uğurlanırlardı. Törene katılanlara çeşitli hediyeler verilir ve bunlar *Teşrifât defterlerine* kaydedilirdi.

NIKÂH AKDİ

Birçok hanedanın tarihi için gerekli açıklamaları yapabilmek, onların siyasî evliliklerinin incelenmesine bağlıdır. Osmanlı hanedanında evlilik modeli oldukça karmaşıktır. Bu karmaşıklık sadece çok evliliğin etkisi sebebiyle değil, aynı zamanda farklı dönemde evlilik şekillerinin beş farklı çeşidinin ortaya çıkmış olması sebebiyledir. Bu dönemler; *İlk Dönem (1280-1451)*, *Geçiş Dönemi (1451-1520)*, *Orta Dönem (1520-1870)* ve *Son Dönem*"dir (1870-

1924). Evlilik şekilleri de şunlardır: Birincisi, Hristiyan ve Müslüman, fethedilen ülke halkının kadınlarıyla yapılan evliliktir. Bu kişisel arzular veya fethe boyun eğdirmenin göstergesi olarak yapılmaktaydı. İkincisi, ülkelerinde idareci olan Hristiyan kadınlarıyla ittifakı güçlendirmek için yapılan evlilikler. Üçüncüsü yine ittifakı güçlendirmek için Müslüman idarecilerin kadınları veya erkekleriyle yapılan evlilikler. Dördüncüsü, Osmanlı soyunun erkek ve kadınlarıyla olan evlilikler. Beşincisi, genellikle menşeleri bilinmeyen ve çeşitli câriyelerle yapılan evlilikler.

Bu çalışmada XVII. yüzyıl esas alındığından Orta Dönem evliliklerinden bahsedilecektir. Orta Dönem boyunca ilk üç kategorideki evliliklere rastlanmamaktadır. Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı devlet idarecilerinin hemen hepsinin sindirildiği bir sırada, kendileriyle eşit şartlar altında düzenlenebilecek ittifak evliliklerinin yapılabilmesi uygun bir hanedan yoktu. Kafes sınırlamaları ile şehzâdelerin herhangi bir şekilde evlenmelerine engel olduğu bu dönemde, padişahlar yine sadece menşeleri bilinmeyen câriyeleri haremlerine almaya devam ettiler. Bundan dolayı, dördüncü tipteki evlilikler tek çıkış yolu olarak ve gittikçe artan sayıda yüksek makamlı bürokratin imparator ailesine damat alınması şeklinde oldu. Sultanlar vezirler, kaptan paşalar ve büyük devlet adamlarıyla evlendirmeye başladılar. Padişahların kızlarını veya hanedan mensubu hanım sultanları, devlet adamları ile evlendirmesi tamamen siyasî idi. Hanedan kadınlarının izdivaçlarını yaptıkları kişiler, Enderûn mektebinden yetişmiş ve çoğu da devşirme olan kişilerdi. Hanedandan biriyle evlenmek, hanedan üyeleri arasına girmek olduğundan dolayı çok ehemmiyet arz ediyordu.

Osmanlı padişahları, kızını veya kız kardeşlerini evlendirmek isteyince, sadrazama bir hatt-ı hümayun yazarak damat olacak kişinin nişan takımlarını yollamasını emrederdi. Bazen de, bu konuda sadrazamla yazışır; uygun bir damat için salık vermesini ister ve sadrazamın gösterdiği adaylardan birisini damatlığa kabul ederdi. Nişan ve nikâh töreni bir günde yapıldığı gibi, aynı gün günlerde de yapılabilirdi. Düğünler sultanın durumuna göre değişirdi. Gözde sultanların nikâhları divân-ı hümayunda, öbürlerinin

ise dârüssaâde ağasının odasında veya misafir odasında kıyılırdı. Bununla birlikte, mihr-i muaccel ve mihr-i müeccel sultanın derecesiyle mütenasip olurdu. XVI. asır sonlarına kadar, nikâh yüz bin altın üzerinden kıyılırdı. Fakat, III. Murad kızı Ayşe Sultan'ı İbrahim Paşa'ya verirken, onun mihr-i müecceli üçyüzbin altına çıkarılmıştı. II. Ahmed, biraderi IV. Mehmed'in kızı olup evladı gibi sevdiği Ümmî Sultan'ı, silâhdârlıktan ikinci vezir yaptığı Osman Paşa'ya verirken altıyüzbin kuruş nikâh parası almıştı. III Ahmed zamanında II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan, Ali Paşa'ya onbin altın ile nikâhlanmıştı.

Sultanların nikâhlarında vekil olarak dârüssaâde ağasının bulunması kanun olduğu gibi, düğün törenini de dârüssaâde ağası yönetirdi. Nikâh akdi irade-i hümayun buyurulduğunda, teşrifât-ı hümayun icrâ olunacak merasim şöyle olurdu: Osmanlı hanım sultanlarından birinin nikâh akdi olunduğunda, vezir-i azam bütün hazırlığı görme bâbında ferman çıkartırdı. Saray-ı Cedide-i Âmire'de vaki Kubbe-i hümayun dairesi minderler, yastıklar ve kalıçeleriyle ve diğer eşyalarla donatılırdı. Kubbe-i hümayun ve reisülküttâb mahalli, bilcümle mehterhânedan alınıp hazırlanırdı. Şeyhülislâm efendiye birgün önce meclis-i akidde hazır olması için sadrazam tarafından reisülküttâb efendi vasıtasıyla tezkere gönderilirdi. Vezirlerden biri ya da vezir-i azam sağdıç olurdu. Ekseriyetle de vezir-i azam sağdıç olurdu. İstanbul'da vüzerâ-yi izam bulunmadığı zaman vezir damat paşanın vekilleri, eskiden beri âdet olduğu üzere kethüdâ bey tayin olunurdu.

Nikâh töreninde bulunacaklara, sağdıç ya da vekil olan kethüdâ bey tarafından davetiyeler gönderilirdi. Tören günü kethüdâ bey, selimî ve sof ferâce ve divân donanımlı ata binerek, önce çiçek tablaları, sonra meyve tablaları ve peşlerinde kırk kişilik duacı ağaları mücevveze beyaz sade ile münakkaş giyinişli ve yirmi âdet şeker tablası ki her tablada üçer kutu puşideler olup. sonra bohçalar, akçe keseleri ve mücevherât bulunurdu. Bunların akabinde donanmış bir at, kethüdâ beyin selimî ve sof feracesiyle birlikte divân donanımlı atı, sonra damat paşanın kapı kethüdâsı ve paşanın vekili olan zat, sanklarıyla yürüyüp peşlerinde on beş yirmi kadar sadrazam ağaları, mücevvezeleriyle ve sof feracele-

riyle alay olup Saray-ı Cedide-i Âmire'ye varırlardı. Nişan mühimmatı saraya nakledildikten sonra, harem kapısı önünde dârüssaâde ağası tarafından teslim alınırđı. Bundan sonra devlet erkânı saraya dahil olurdu.

Sadrazam kallavi ve ferâce, şeyhülislâm örfi ile, diğler davetliler selimî, mücevveze ve ferâceleriyle tertip üzere saraya teşrif buyururlardı. Yeniçeri ağası, defterdâr efendi, reisülküttâb ve çavuşbaşı ağa. Orta Kapı arasında sadrazamı selâmlayıp ardlarıncı tertip üzere yürürlerdi. Bostancıbaşı ağa, mirahur-ı evvel, kapıcılar kethüdâsı ve mirahur-ı sâni, selimî ve ferâceleriyle divân-ı hümayun günlerindeki mahalden karşılayıp, peşlerinden yürüyerek Kubbe-i hümayuna giderlerdi. Kubbe-i hümayundaki sedde oturduklarında sağ tarafa şeyhülislâm, sol tarafa yeniçeri ağası ve defterdâr otururlardı. Nişancı Paşa mevkii olan tarafa Ayasofya şeyhi otururdu. Rikâb-ı hümayun ağalan ve sadr-ı âli hizmetçileri ve reisülküttâb yerlerinde, Kubbe-i Sâni'de otururlardı. Bu esnada dârüssaâde ağası, hanım sultanın vekâletini alarak üstünde serâser samur kürk giyinmiş olduğı halde Kubbe-i hümayuna teşrif ettiğinde yeniçeri ağasının üst tarafında otururdu. Cümle malzemeler hazırlandığında ve bütün davetliler geldiğinde bir ziyafet tertiplenirdi. Sağdıç kim olursa yemeğın düzenlenmesi ona aittir. Nikâh akdi başka bir yerde dahi olsa, ziyafet sahipliğı yine sağdıç olan vezire aittir.

Kubbe-i hümayunda hizmetle görevli olan zülüfliyân, elleriyle tatlı ve kahve verilip tayin olunan vakitte hazinedâr ağa ve başmuhasib ağa veyahut irade-i hümayunla tayin edilen iki nefer ağaların şahadetiyle şeyhülislâm bir miktar hutbe ettikten sonra, mihr-i müecceli ya da mihr-i muacceli belirleyerek akd ve nikâh buyururdu. Nikâhın kıyılmasından sonra Ayasofya şeyhi dua ederdi.

Akabinde, dârüssaâde ağası eliyle şeyhülislâma, padişah tarafından olmak üzere bir beyaz elbise verilirdi. Yine, kethüdâ beye ya da sağdıç olan vezire, padişah tarafından olmak üzere bir samur elbise verilirdi. Şahitlere, vekâleti olan ağalara Ayasofya şeyhine, dârüssaâde ağası, kâtibi eliyle ferâce samur kürkler giydirdi. Yeniçeri ağası, defterdâr efendi, reisülküttâb, çavuşbaşı ağa-

lar, teşrifâtî ve telhîsî ağaya mehterbaşı ağaya ve karakulağ-ı sadr-i âliye hil'atlar giydirildikten sonra, dârüssaâde ağası nikâh ve akdi tamamlamasıyla, padişah tarafından sadrazama serâser samur kürk ile üstlük gönderilerek ağa eliyle giydirip yine yerlerine otururlardı.

SÛR-I HÜMÂYUN

Sûr kelimesi, “düğün, uelîme, cemiyet, nikâh, velâdet gibi bir ayin münasebetiyle icra olunan şenlik”; Sûr-ı hümâyun ise, “Hanedan-ı saltanât-ı seniyyeye ait cemiyet-i resmîye” demektir. Padişahların erkek çocuklarının (şehzâdelerin) sünnet düğünleri, kızlarının veya kız kardeşlerinin (sultanların) evlenme düğünleri ve silesi ile yapılan sûr-ı hümâyunlar, bazen yalnızca sünnet düğünleri ‘sûr-ı hitân’, bazen evlenme düğünleri ‘sûr-ı arûs’, bazen de şehzâde ve sultanların doğumları münasebetiyle yapılan ve ‘vilâdet-i hümâyun’ diye adlandırılan şenliklerde yapılırdı. Sûr-ı hümâyun, Osmanlı saray teşrifâtına mahsus bir deyim olup, saltanat düğünü anlamına gelir; Osmanlı hanedanının erkek çocuklarının sünnet edilmelerinde ve kız çocuklarının evlenmelerinde kurulan düğünlere mahsus bir deyimdir.

XVII. yüzyılda Osmanlı şehzâdeleri saraya kapatıldıktan sonra, padişah kızlarının evlendirilmesine önem verildi. Bununla birlikte sünnet törenleri de büyük bir ihtişamla yapıp, padişahların yapılmayan düğün törenlerinin yerini almıştı. Osmanlıların parlak devirlerinden sayabileceğimiz XVII. yüzyılda, *Bin bir Gece Masalları*’nı andıran bir ihtişam içinde geçen ve büyük bir şenliğe dönüşen bu düğünlerin hazırlıklarından sorumlu olmak üzere saray teşkilâtından güvenilen bir kimse, bazen bir vezir ‘sûr emîni’ olarak tayin edilir; yapılan harcamaları tespit için de sûr emîni tarafından bir kâtip seçilirdi. Düğün hazırlıkları yapılırken, bir taraftan da davet edilecek kimselere davet mektupları gönderilirdi.

Sûr şenlikleri, padişahın isteğiyle düzenlendiği halde, yalnızca sarayın sınırları içinde kalmayıp bütün başkentte, hatta bazen de büyük taşra kentlerinde kutlanan büyük şenlikler olurdu. XVI. yüzyılın ortalarından başlayan ve XVIII. yüzyılın ortalarına kadar devam eden şenliklerden en görkemlileri, şehzâdelerin sünnetle-

ri dolayısıyla düzenlenenlerdi. O kadar büyük harcamalar yapılmasa bile, hanım sultanların düğünleri de göz alıcı olurdu. Bazen her iki düğün bir arada yapılır ve büyük bir şenlik halini alırdı.

Osmanlı döneminde yapılan düğün ve şenliklerin sünnet, evlenme, doğum gibi görünen sebeplerinin yanında, başka sebep ve fonksiyonları da vardı. Bu sebeplerden en önemlisi, iç ve dış dünyaya karşı devletin ve onun sembolü olan padişahın üstünlüğünün ve ihtişamının sergilenmesiydi. Bu düğün ve şenliklere gelen yerli ve yabancı devlet adamları ve elçiler, gördükleri muhteşem gösteriler ve zenginlikler karşısında hayranlıklarını gizleyemiyor, devletin maddî ve manevî gücünü bir kez daha alkışlamak durumunda kalıyorlardı. Bu düğün şenlikleri sırasında yapılan harcamalar, yabancı konukların ve tebaanın temsilcilerinin ağırlanması, devletin zenginliğinin ve kudretinin göstergesi olduğundan, bu şenliklerde padişahların cömert davrandığı görülmektedir.

Yine, bu düğün ve şenliklerde, bir sosyal dayanışma ve kaynaşma da söz konusuydu. Osmanlı şenliklerinde, toplumun her kesiminden insanlar bu eğlencelere katılıyor; bir kısmı izleyici, bir kısmı gösterici, bir kısmı da görevli ve davetli olarak üzerlerine düşeni yapıyorlardı. Halkın sarayla irtibatı bir kat daha artıyor ve bazı merakları da bu vesileyle gideriliyordu. Bazı dinî ve sosyal yasakların da bu şenliklerde bir zaman için de olsa ortadan kalktığı gözleniyor ve bu durum, halk arasında bir rahatlamayı da beraberinde getiriyordu. Bazen de bu şenlikler ve düğünler, bazı siyasî ve askerî başansızlıkları unutturmak veya doğal afetlerin acılarını bir nebze olsun dindirmek için yapılıyordu. Muhteşem düğün ve şenlikler, bu başansızlıkların veya felaketlerin sonuna denk getirilmeye çalışılıyordu. Bu şenlikler vasıtasıyla genel hava yumuşatılıyor, tekrar halka ve saray çevresine bir kendine güven havası geliyor, bir nevi yenilenme ve kendine gelme özelliği ortaya çıkıyordu.

Düğün ve şenliklerin dinî görünümü de önemliydi. Çünkü, sünnet ve nikâh akdi dinî özellikler taşıyan unsurlardı. Ayrıca, bu düğün ve şenlikler arasında din adamlarının Kur'an okumaları, dinî toplantılar ve tartışmalar yaparak tefsir okumaları ve dinle-

meleri de düğünlerin bir parçasıydı. Bu düğün ve şenliklere öncelikle tarikat şeyhleri ve tarikat erbabı da davet edilerek hayır duaları alınıyordu. Düğünlerin dinî günlere ve kandillere tesadüf ettirilmesi de bir başka özellikti.

Şenliklerde bir başka önemli unsur da estetik görünümündü. Yapılan bu şenlik ve düğünlerde giyim kuşam, meydan düzeni, aydınlatma, dekor, renk, hareket, ses, denge, olağanüstü gösteriler, esnafın maharet gösterileri bir estetik kaygıdan yola çıkılarak gerçekleştiriliyordu. Esnafın gösterileri ve yaptıkları maharet isteyen işler, rekabet dolayısıyla tekniğin gelişmesine de yardımcı oluyor ve meydana getirilen eserler, bunları hayranlıkla seyreden izleyicilere sunulmak suretiyle muhtelif fonksiyonları da yerine getiriyorlardı.

Konuklar ve düğünü izleyecekler için musait yerler yapılır, çadırlar kurulurdu. Düğün için gerekli mutfak araçları ve malzemeleri temin edilirdi. Düğün zamanı gelince, padişah ve çevresi kendilerine ayrılan yerlerde oturarak davetlileri ve elçileri kabul eder, karşılıklı hediye alış verişinde bulunurlardı. Hükümet erkânı, askerî sınıflar, ulema ve şeyhler, esnaf takımı ve yabancı devletlerin elçi ve maiyetleri bu düğünlere davetli olup herkes derecesine göre hediyeler takdim eder ve kendilerine ziyafet çekilerek tertip edilen eğlence ve oyunları seyrederdiler. Doğal olarak bütün bunlar, düğün için önceden hazırlanan geniş bir alanda, şenlik alanında cereyan etmekteydi.

Bu dönemde şenlikler ya Edirne'de ya da İstanbul'da düzenlenirdi. İstanbul'daki şenlikler için Topkapı Sarayı merkez olmak üzere At Meydanı (Bugün ki Sultan Ahmed Meydanı) ve çevresi idi. Edirne'de ise Edirne Sarayı hümayunu ve Sırk Meydanı idi. Bu hazırlanan yerlerden biri olan İbrahim Paşa Sarayı, bazen At Meydanı'ndaki sûr-ı hümayun törenlerini saray erkânının izleme yeri, bazen de düğün evi olarak kullanılmıştır. Nitekim, XVII. yüzyılın başlarındaki Ayşe Sultan'ın evliliği nedeniyle Yemişçi Hasan Paşa 1603 (h.1012) yılında düğün evi olarak burayı kullanmıştır.

Sünnet olan her şehzâde (ve evlenen her hanım sultan) için düğün alayında yer almak üzere '*Nahl*' denilen süsler hazırlanırdı. Nahl, "*hurma ağacı*" demek olup, '*Nahilbent*' denilen ustalar

tarafından ağaç, meyve, çiçek ve hayvan şekilleri yapılarak düğünlerde gelinin önünde götürülürdü Osmanlı düğün ve şenliklerinin ayrılmaz bir parçası, belki de en önemli unsurlarından birisi 'Nahlı'dır. Nahlı, gelin ve sünnet alaylarında ağaç biçiminde yapılan, üzerinde balmumundan yapılmış insan, hayvan, yemiş, çiçek vb. şeklinde süsler bulunan, ayrıca değerli taşlar, altın, gümüş yapraklarla, renkli ve yaldızlı kağıtlarla kaplanan önemli bir düğün ve şenlik unsurudur. Düğünlerde ve şenliklerde, nahlılardan başka, şekerden yapılan hayvan, ağaç, çiçek, meyve ve çeşitli maketlerden oluşan '*şeker alâtı*', şenliğe orijinallik katan bir başka unsurdur. Şekerden yapılan bu çeşit tasvirler, tıpkı nahlılarda olduğu gibi, bir alay halinde seyircilerin önünden geçirilerek ziyafet mahalline getirilirdi. Burada sergilendikten sonra ise davetliler ve seyirciler tarafından yağma edilirdi. Nahlılar, evlilik bereketini simgelerdi. Nahlıların büyüklüğü, damadın erkeklik gücünü; nahlıların dallarına asılı yemişler de, kadının döl verimliliğini göstermekteydi. Düğünlerde erkeklik gücünü, döl bolluğunu gösteren buna benzer başka sembollere çeşitli çağlarda, farklı toplumalarda da rastlanmaktadır.

Nahlı alaylarının ve '*şeker alâtı*'nın geçişinden ve sünnet olacak şehzâdelerin alana gelişinden sonra eğlenceler yapıp ziyafetler verilir. Bunlar, düğünün veya şenliğin sonuna kadar gece ve gündüz olmak üzere günlerce devam eder. Bu arada esnaf alayları, geçişleri ve gösterilerini yaparak hediyelerini verirler ve hünerlerini gösterirler. Sünnet şenliklerinde padişahın hayır severliğini göstermek üzere, şehzâdelerle birlikte sünnet ettirilen çocuklara iyi pirinç olan zerededen verilmesi âdetti. Bu şenliklerde kandil donanmaları yapılır, oyuncuların gösterileri izlenir, sünnet merasimi yapılır ve düğün sona erer. Evlenme düğünlerinde, bu genel programın dışında cihâz ve ârus alaylarının geçişi, cihâz ziyareti ve damadın ayrıca verdiği '*velime ziyafeti*' de söz konusuydu. Sûr-ı hümayunlarda cihâz alayı çok görkemli olur, hediyelerin ihtişamı göz kamaştırırdı. Cihâz alaylarının bu denli ihtişamlı olması, Türk kültür tarihi açısından da önemli bir yere sahipti. Zira, bu alaylarda sergilenen eşyalar ve motifler, Türk-İslâm ananesini yansıtır toplumsal birikimi ortaya koyardı.

Sünnet Töreni (Sûr-ı Hıtân)

Osmanlı Sarayı'nda tahta çıkış, şehzâdelerin doğumu, sultan kızlarının düğünleri ve sünnet gibi önemli olaylar da, hanedanın sonsuz gücünün simgeleri olarak donanma ve şenliklerle kutlanırdı. Bunlar arasında en önemli olanı şehzâdelerin sünnet düğünleriydi. Bunlar bir bakıma sultanların hayatlarında kutlanmayan düğünlerin yerini alıyordu. Günlerce, hatta haftalarca süren İstanbul şenlikleri ile şehzâdelerin sünnet düğünleri sırasında, At Meydanı'nda yapılan etkinlikler gerçekten de eşsiz toplumsal, kültürel ve aynı zamanda da estetik hadiselerdi.

Şehzâdelerin sünnet edileceği sünnet düğününden üç-dört ay evvel, ileri gelen valiler ve vezirler davet edilirdi. Bütün eyaletlere haber verilerek düğünlerde sanatlarını göstermeleri için hüner sahiplerinin gönderilmesi istenirdi. Malzemenin temini için matbah emîni, sûr emîni tayin edilerek hil'at giydirilirdi. Sûr emînine, sünnet olacak şehzâdeler için birer büyük nahl ve onar tane küçük nahl ve birer şeker âlâtı yapılması ferman edilirdi.

Topkapı Sarayı'nda olduğu gibi, Eski Saray'da da nahiller hazırlanır; padişah bunları da şehzâdeleri olduğu halde ziyaret eder ve seyrederdi. Düğüne hânende, sâzende, oyuncular, çengiler, canbâzlar davet edildiğinden, bunlar da alay alay İstanbul'a gelir ve kendilerine gösterilen yerlere yerleştirilirdi. Mısır'ın canbâzları meşhur olduğundan, bunun için sanatlarını gösterecek olan canbâzların hepsi Mısır'dan getirtilirdi. Sünnet merasimlerinde şehzâdelerle birlikte binlerce fakir çocuk da sünnet ettirilir, çocukların hepsine sûr emîni tarafından elbiseler dağıtınılırdı. Ayrıca, sûr-ı hümâyunlarda mutfaklarda hizmet ettirmek üzere, asker ocaklarından, imaretlerden ve bazı esnaftan büyük kazanlar ödünç alınırdı.

Padişah çocukları, dokuz-on yaşlarına kadar haremde kadınlarla birlikte yaşar, yaklaşık on dört yaşında sünnet edilirlerdi. Bu olayla, derhal yapılan bir merasimle, şehzâdelere *Selâmlık*'ta ayrı daireler verilirdi. Sünnet düğünleri çoğu zaman bir çok şehzâde için yapıldığından, sünnet edilenlerin yaşları da farklı olurdu. 1675'de IV. Mehmed, iki oğlunu görkemli bir törenle sünnet ettirmişti; o tarihte, bu şehzâdelerden Mustafa (II. Mustafa 1695-

1703) on iki, Ahmed (III. Ahmed 1703-1730) iki yaşındaydı. IV. Mehmed'in iki şehzâdesine birden yaptırdığı bu sünnet düğünü akabinde kız kardeşi Hatice Sultan'ın düğünü olmuş, on beş günlük sünnet düğününe ilaveten on sekiz günlük evlenme düğünüyle beraber otuz üç gün sürmüştü. Bu şenlik, 1582 yılında III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan'a yaptığı düğün şenliğinden sonra yapılan en büyük şenlikti. Şenliğe yabancı ülkeleri temsil eden bir çok elçi katılmıştı. Şenlik hazırlığı altı ay sürmüş, şehzâdelerle birlikte eyaletlerden çağrılan binlerce çocuk da sünnet ettirilmişti. İstanbul'dan, İran'dan, hatta Venedik'ten çeşitli hüner sahibi oyuncular çağrılıp gösteriler yapıldı. Şenlik alanı için Edirne'deki sarayın önü, eskiden Cirit Meydanı denilen, o sırada Sırık Meydanı olarak tanınan geniş alan seçilmişti.

IV. Mehmed'in Edirne şenliği yabancı seyyahların da ilgi otağı olmuş, hatıratlarında teferruatlı bir şekilde anlatılmıştır. Georg Schreiber, Edirne'deki şenliği; *"o zamana kadar bir benzeri görülmemiş görkemde, çok büyük bir şölen"* olarak tarif etmektedir. Harold Bowen da; *"1675 yazı başlarında Edirne IV. Mehmed'in büyük oğlu Mustafa'nın sünnet düğününe ve padişahın kızının evlenmesi münasebetiyle büyük şenlikler içindeydi"* sözleriyle şenliklerden bahsetmektedir.

Sünnet, daima ve özellikle padişahın büyük oğlu sünnet edildiği zaman, bütün kentte büyük törenler ve eğlencelerle yapılırdı. Çünkü, Türkler'de çocukların sünnet edilmesi Hristiyan düğünlerine benzer; onun için, büyük ziyafetler, müzik ve armağanlar getirme vesilesiydi.

XVII. yüzyıl padişahlarından I. Ahmed, IV. Murad ve IV. Mehmed, tahta geçtikten sonra sünnet edildiler ve sünnet şölenleri de mümkün olan en kısa zamanda yapıldı. IV. Mehmed, H.1059 yılı Şevval'in 14'ünde (29 Ekim 1649) cuma gecesi sünnet edildi. Bu vesileyle, sarayda her odanın iç oğlanı ayrı ayrı oyunlar düzenleyip padişah önünde oynadılar ve sünnet düğünü bir hafta sürdü.

Sünnet merasimleri, düğün merasimlerinden ayrı olarak herkesin katılacağı gibi düzenlenirdi. Sünnet şenliklerinde esnaf loncaları, ordu sefere çıkarken düzenledikleri alayları düzenlerlerdi.

Çeşitli loncaların üyeleri, Alay Köşkü'nde yer alan padişahın önünden geçer, ona değerli armağanlar sunarlardı. Nitekim, Edirne'deki şenliklere Edirne'deki loncaların da katıldıkları bilinmektedir. Loncaların çoğu geçit alayına, araba üstünde ya da sırtta taşınan bir *canlı sahne* hazırlayarak katılırdı. Araba üstünde geçirilen canlı sahneler hazırlanırken çoğunlukla, o esnafın kullandığı en belli başlı araç ya da aletlerden biri ortaya yerleştirilirdi. Meslek sahipleri yaptıkları işleri canlandırırken, bir yanda ürettikleri malları da sergilerlerdi. Dokumacılar, ya değerli kumaş toplarını ya da tepesine tuğ gibi kumaş örnekleri takılmış sopaları taşıyarak geçerlerdi.

Bazı alaylara, esnaf ve zanaatkârlardan başka devletin çeşitli kollarından ulema da katılırdı. Bu durumda alay, yüksek devlet görevlileri tarafından yönlendirilen Osmanlı toplumunun bütünü'nün canlandırıldığı bir gösteri haline dönüşmüş oluyordu. Ayrıca, daha çok yüksek rütbeli görevlilerin katıldığı, halkın ise sadece seyrettiği alaylar da yapılırdı. Kutlamalarda tahtadan çadır bezine, değerli kumaşlardan kandillere kadar türlü malzemeler kullanılarak her gün içinde yaşanan günlük mekânlardan şenliğe özgü fantastik mekânlar yapılırdı.

Bunlardan en çok şenlik çadırları beğenilirdi. Çadırların pratik bir faydası da vardı: İçlerinde, saraydaki âdâp kurallarının ve mekânının kısıtlaması olmadan büyük topluluklar ağırlanabiliyor, şölenler düzenlenebiliyordu. Ayrıca, zaferle sonuçlanmış seferleri ve fetihler yapmış büyük sultanları hatırlattığı için, çadırın Osmanlı kültüründe simgesel bir yeri de vardı. Çadırlardan başka, önemli konukların gösterileri rahatça izleyebilmeleri için köşkler de inşa edilirdi. IV. Mehmed'in 1675'te Edirne'de yaptırdığı sünnet ve düğün şenlikleri sırasında, haremdeki kadınların, kendileri görülmeden gösterileri izleyebilmeleri için hemen sarayın yanına böyle bir köşk yapılmıştı.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda sünnet düğünleri dolayısıyla ya da yeni yapılan fetihleri kutlamak için düzenlenen savaş oyunlarında da, kaie maketlerine çokça rastlanmaktadır. Bu maksatla, tahta ve çadır bezinden bir hisar yapılıp içine maket toplar ve Macar ya da Avusturya askeri gibi giydirilmiş adamlar yerleştirilirdi.

Şehzâdelerin sünnetleri ve sünnet merasimleri, genellikle düğünün son günlerinde yapılırdı. Düğün süresince şehzâdelerden başka çevreden gelen çocuklar, fakir fukara çocukları, saraydaki iç oğlanlar ve bazı devlet erkânının çocukları sünnet edilir, asıl düğünün amacı olan şehzâdeler ise bütün bu sünnet edilen ve bu esnada yapılan şenlikleri izleyerek düğünün son günlerinde büyük bir merasimle sünnet edilirdi. Şehzâdenin sünnetlerini hekimbaşı yapar, diğerlerini ise sıradan hekimler sünnet ederlerdi. Bir vesile ile sünnet edenlere padişah ve padişah haremi tarafından çok değerli hediyeler verilir. Sünnet merasiminde sarayın Bâb-ı hümayun önünde bir otağ-ı hümayun kurulurdu. Otağın etrafında vezirler ve sadrazam dahil olmak üzere herkes toplanır, Matbah-ı Âmîre'den yemekler dağıtıldıktan sonra padişah, haremnden otağ-ı hümayuna gelip tahta otururdu. Nakibüleşraf, vezirler ve kapıcıbaşları tertip üzere padişahın eteğini öperlerdi. Sonra, herkes yerli yerine oturur ve yeniçeri askerine yemek için izin verilir. Yemekten sonra, vüzerâ ve divân ehline kahve verilir. Sûr-ı hümayun günü sarayda dikilen seren direklerinde kandil yakılıp bütün saray çevresi aydınlatılır, şenlikler bu minval üzere devam ettirilirdi.

Düğün Töreni (Sûr-ı Arûs)

İslâm'da düğün merasimi gelinin şerefinedir; zira, kocanın kendi sünnet merasimindeki şölenle bu töreni kutladığı kabul edilirdi. Bu vesileyle, padişah kızlarının ya da hanedan mensubu kadınların evlilik törenleri genellikle çok görkemli yapılırdı.

Hükümdar kızı veya hemşiresi kime münasip görülmüş ise, önce ona tebligat yapılır ve o da düğün için hazırlığa başlardı. Düğünden önce, sarayda devlet ricâlinin katılımıyla nikâh merasimi yapılırdı. Sultan, padişahın kendi kızı ise Yeni Saray'da merasim düzenlenir; değilse, yani padişahın hemşiresi veya biraderzâdesi ise ikâmetgâhları olan Eski Saray'da merasim yapılırdı. Sultanların düğünleri, babalarının sağ olup olmadıklarına veya padişahın sevdiği bir kız kardeşi veya yeğeni olup olmayışına göre değişiklik gösterirdi. Babaları sağ olan sultanların düğünleri fevkalade mükellef yapılırdı. Damat, böyle bir düğünde pek çok

masraf eder; saraya gönderdiği her nevi mücevherli nişan hediyesinden başlayarak bütün düğün masraflarını görürdü. Düğün müddetleri de muayyen değildi. On beş-yirmi gün süren düğünler de vardı. III. Murad, IV. Mehmed ve III. Ahmed'in hazırlattığı düğün törenlerinin müddeti on beş günü aşan şenliklerle kutlanmış.

Sünnet düğünleri ve şenliklerinin dışında, evlenme düğünlerinde ayrı bir özellik olarak '*cihâz alayı*', '*düğün alayı*' ve '*cihâz ziyâretî*' hadiseleri de görülmektedir. '*Sûr-ı cihâz*'da gelinlikler sergilenir; vekillik, dolaplar ve nikâh akdi ayarlanır ve kocanın verdiği çeyiz sergilenirdi. Sadrazam ve diğer devlet adamları kendi düğün hediyelerini gönderirler; sonra, sultanın verdiği çeyiz alayı, gelini yeni evine nakleder ve kutlama şenlikleri yapılırdı. Bu bağlamda evlilik için verilen tarihin açık olmadığı dikkat çekicidir. Bu tarihler, kocanın ilk resmi görevinde veya evlilikleri gerçekleşince olurdu. Hatta uzun faslalarla dahi olurdu ve ölümle bu faslalar kesilirdi. Evlilik vaki olsa bile, zifaf birkaç hafta sonra olabildi.

Gelin olan sultanın alayı, ya kendisinin bulunduğu Eski Saray'dan veya Yeni Saray'dan itibaren tertip edilirdi. Sultan Osmanlı hanedanına mahsus kırmızı atlas cibinlikte olarak araba ile naklolunurdu. Gelin alayında sadrazam, vezirler, devlet erkânı ile, düğün münasebetiyle sultanlara mahsus yaptırılan '*nahıl*' veya '*nakıl*' denilen balmumundan yapılmış düğün tezyinâtı alayın önünden giderdi.

Sultan, kocasının konağına geldiği zaman, orada zevci ile kızlarağası tarafından karşılanır ve koltuklarına girilerek harem daireesi kapısına götürürlerdi. Damadın konağında kadın ve erkeklerle aynı ziyafetler verilir ve yatsı namazından sonra davetliler giderdi. Damat paşa, davetlilerin her birine derecelerine göre birer hediye verirdi. Bu sırada, dârüssaâde ağası padişah namına damada bir samur kürk giydirir ve paşayı sultana takdim ettikten sonra çekilirdi. Bundan sonra *yenge kadın* paşayı odaya sokar; damat paşa odanın bir köşesinde namaz kıldıktan sonra zevcesinin eteğini öper ve sultanın oturması için müsadesine kadar ayakta dururdu.

Nikâh merasiminin akabinde, damat tarafından devlet ricâli grup grup davet edilerek ziyafet verilirdi. Birinci gün sadrazam, vezirler ve kaptan paşa; ikinci gün meşayih; üçüncü gün ise ket-hüdâbey, reisülküttâb, çavuşbaşı, tezkireciler, mektupçu çavuşlar emîni ve çavuşlar kâtibinden oluşan devlet ricâli ziyafete davet edilirdi.

Devlet erkânı ziyafete giderken, eşleri de kına gecesine katılırlardı. Sultan düğünlerinin en parlağı kına gecesi olurdu. O gece, divân azâlarının hanımları ve yeniçeri ağasının ailesi de kına-ya davet edilirlerdi. Kınaya gelen kadınlar, kocalarının mevkiine ve rütbesine uygun hediyeler getirirlerdi. Bu hediyeler değerine göre isimlendirilir ve 'câriye bahâ', 'âvize bahâ', 'saat bahâ' adıyla para olarak sunulurdu. Sadrazam, kına gecesine gidecek divân azâlarının adlarını, neler hediye edeceklerini bir deftere yazarak daha önceden padişaha sunardı. Davetliler ve harem halkı gecenin geç saatlerine kadar haremden yapılan eğlenceleri seyredeler; törene son verildikten sonra da misafir kaldıkları kadın efendi dairesine giderek istirahat ederlerdi. Kınaya çağrılan divân azâları hanımları, ertesi gün yapılacak olan gelin alayı törenine de katılırdı.

Sultan düğünlerinin en muhteşem olayı, gelin alayı olurdu. Padişahlar, genel olarak cuma günleri, düğün evine giderler; güveyi paşaya *damatlık kürkü* giydirirdi.

Kınadan sonra, büyük bir alayla sultanın çeyizi saraydan damadın sarayına nakledilirdi. Aynı gün veya daha sonra, arûs alayı tertip edilirdi. Alay günü sabah erkenden saray meydanında herkes yerini alır ve sultanın getirilmesinden sonra alay yola çıkardı. Damadın sarayına bu şekilde varıldıktan sonra sadrazam, şeyhülislâm ve vezirlerin haricindekiler dağılırlar; onlar ise yatsı namazına kadar beklerdi. Yatsı namazını müteakip şeyhülislâm dua eder ve damadın içeriye gönderilmesiyle onlar da dağılırlardı. Ertesi gün, damat ve sultan tarafından devlet ricâline bohçalara sanlı çeşitli hediyeler gönderilirdi. Bunlar genellikle vezir olan damadın kapı ricâli vasıtasıyla ulaştırılır ve bohçanın tesliminden sonra, getiren kişiye bir miktar bahşîş ile birlikte çeşitli hediyeler verilirdi.

Görüldüğü gibi, Osmanlı saray düğünleri, sadece sünnet ve evlenme törenleri için yapılmıyor; devletin gücünü temsil açısından çeşitli fonksiyonlar üstleniyordu. Her şeyden önce devletin yüceliği, dolayısıyla padişahın üstünlüğü ana unsurdu. Düğünlerin aynı bir özelliği de, sarayla halkın bir arada eğlenebildiği nadir törenlerden biri olmasıydı. İdare edenler ile idare edilenler arasındaki bu kaynaşma, devletin dinamizmini artırıyor; idareci-lerin halktan hiç de farklı olmadığı vurgulanıyordu. Hepsinden önemlisi de kültürel kimlik ortaya çıkıyordu.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A. EVRAK

Ali Emiri Tasnifi (AEI) Nr. 5120

Cevdet Tasnifi (CT) Nr. 8215; 8442

Cevdet Tasnifi Evkaf (CTE) Nr. 305; 11533; 17657; 5570; 56420

Cevdet Tasnifi Saray (CTS) Nr. 5; 10; 11; 16; 20; 23; 29; 44; 84; 85; 96; 169; 172; 175; 224; 319; 333; 351; 353; 365; 406; 407; 504; 537; 542; 576; 659; 833; 883; 927; 4012; 4570; 4689; 5095; 5934

Cevdet Tasnifi Saray Mesalihi (CTSM) Nr. 2086

Dahiliye Haremeyn Muhasebesi (D.HMH) Nr. 371

Bâb-ı Defter-i Teşrifât Kalemî (D.TŞF) Nr. 44

Hatt-ı Hümayun (HH) Nr. 4340; 4340 A; 7022/8; 53822

İbnü'l Emîn Tasnifi Saray Mesalihi (İETSM) Nr. 1019; 1020; 1247; 1277; 1353; 1632; 2110; 3244

Kamil Kepeci (KK) Saray Nr. 7102

Mühimme Nr. 7

B. DEFTERLER

Sadaret Defteri (SD) 347; 348; 356; 359

Teşrifât Defteri (TD) 676 Mü.1; 767 Mü. 1; 767 Mü.2

Surre Defteri Nr. 6; 7; 130

C. DOSYA

Bâb-ı Defter-i Teşrifât Kalemî (D.TŞF) 9/65; 9/66 14/8; 14/57

1.2. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

A. EVRAK

Nr. 869/1; 869/2; 917/1; 1393; 3040/1; 4019; 4493; 5020; 5020/2; 6383/2 10166; 10183; 12063

B. DEFTERLER

Nr. 1146; 1187; 1209/2-3

2. KAYNAK ESERLER

Abdî, *Surnâme-i Abdî*, Millet Ktp. Nr. 340

Abdurrahman Şeref, "*Topkapı Sarayı Hümayunu*", TOEM, Cüz VI-VII, İstanbul 1337.

Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasım ve Tabirleri II*, (Haz.Kâzım Ansan-Duygu Ansan), İstanbul 1995.

Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ I*, İstanbul 1976.

Ahmed Refik, *Lale Devri*, İstanbul 1997.

Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü'l Âsar ve Hakâyikü'l-Ahbar* (Haz.Mücteba İlgürel), Ankara 1994.

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri I*, İstanbul 1990.

Âkîf Efendi, *Teşrifâtname*, Süleymaniye Kütüphanesi Nr. 2108

Ali Rıza Bey (Balıkhâne Nazırı), *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, İstanbul 2001, S.71

Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız* (Haz.N.Ahmet Banoğlu), İstanbul (?).

Ali Seydi, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, İstanbul 1338.

Anonim Osmanlı Tarihi (Haz.Abdülkadir Özcan), Ankara 2000.

Aşık Paşaoğlu Tarihi, (Haz. Nihal Atsız), İstanbul 1992

Berker, Aziz, "*Teşrifâtı Nâim Efendi Tarihi*", TV, II/8, Ankara 1942, S.69-77

Celâl-zâde Mustafa, *Selm-Nâme*, (Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadâr), Ankara 1990.

Çeşmi-Zâde Mustafa Reşid, *Çeşmi-zâde Tarihi*, (Haz.Bekir Kütükoğlu), İstanbul 1959.

Çuhadar Hafız Hızır İlyas Aga, *Tarihi Enderûn*, (Haz.Cahit Kayra), İstanbul 1987.

Defterdâr San Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler* (Sad. Hüseyin Ragıp Uğural), Ankara 2000.

_____, *Zübde-i Vekayât* (Haz Abdülkadir Özcan) Ankara 1995.

Eremya Çelebi Kömürüyan, *XVII. Asırda İstanbul* (Haz. Kevork Pamukciyan), İstanbul 1988.

Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, İstanbul

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme I*, IX, İstanbul 1315.

Eyüb Sabri, *Mir'atü'l-Haremeyn I*, İstanbul 1301.

Eyyubî Efendi *Kânûnnâme* (Haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1994

- Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdâr Tarihi* I, İstanbul 1928.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Câmi'u'l-Buhûr der Mecâlis-i Sûr* (Haz. Ali Öztekin), Ankara 1996.
- Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîr-i Âl-i Osman* (Haz. Sevim İl-gürel) Ankara 1998.
- Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih* IV. (Haz. İsmet Parmaksızoglu), Ankara 1999.
- İbn-i Âbidîn, *Reddü'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar* II, (Çev. Ahmet Davutoglu), İstanbul 1982.
- İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 1. Defter, (Haz. Şerafettin Turan), Ankara 1970.
- İbn-i Haldun, *Mukaddime* I, (Haz. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul 1988.
- İbnü'l-Emin Mahmud Esad Seydişehirî, *Tarih-i Din-i İslâm*, (Haz. Önder Akıncı), İstanbul 1983.
- İsâ-zâde Tarihi* (Haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 1996.
- İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi*, İstanbul 1199.
- Kâşgarlı Mahmud, *Divânü Lugât-i Türkî* I, (Çev. Besim Atalay), Ankara 1992.
- Kâtip Çelebi, *Fezleke* I. İstanbul 1287.
- Koçi Bey, *Risale*, (Haz. Yılmaz Kurt), Ankara 1998.
- Lütfî Paşa ve *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Haz. Kayhan Atik), Ankara 2001.
- Mehmed Âsum Ayıntabî, *Âsum Tarihi* II, İstanbul 1293.
- Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmant* (Haz. Kamıl Su), Ankara 1999
- Mehmed Raşid, *Tarih-i Raşid* V, İstanbul 1283.
- Mustafa Naîmâ, *Naîma Tarihi* IV, İstanbul 1280.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayıcı'l-Vukuat* I, II, (Sad. Neşet Çağatay), İstanbul 1987.
- Nişancı-Zâde Muhammed Bin Ahmed, *Mir'at-ı Kâinat* II. (Sad. A. Faruk Meyan), İstanbul 1987
- Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî* II, (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara 1999.
- Silahdâr Fındıklılı Mehmet Ağa, *Silahdâr Tarihi* II, İstanbul 1928.
- Şanî-zâde Mehmed Ataullah, *Şanî-zâde Tarihi* I, İstanbul 1254.
- Şemrânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it-Tevarih* (Haz. Münir Aktepe), İstanbul 1978.
- Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, İstanbul 1317.
- Şükrullah, *Behcetü't-Tevarih* (Çev. Nihal Atsız), Osmanlı Tarihleri I, İstanbul 1949.
- Tarih-i Samî-Şakir ve Subhi*, İstanbul 1198.

Taşköprülüzâde Ahmet Efendi, *Mezûat'ül-Ulûm I*, (Sad. A. Faruk Meyan), İstanbul 1975.

Tayyar-zâde Ahmed Atâ, *Tarih-i Atâ III*, İstanbul 1293.

Teşrifâtî-zâde Mehmed bin Ahmed, *Defter-i Teşrifât*, Süleymaniye Ktp. Nr.2150.

Tevkîl Abdurrahman Paşa, *"Osmanlı Kanunâmeleri" MTM I/3*, İstanbul 1331, S.497-544.

Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi, (Haz. Ziya Yilmazer), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1990.

Uşşâkî-Zâde İbrahim Hasib Efendi, *Tarih-i Uşşâkî-Zâde* (Haz. Raşid Gündoğdu), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2000.

Yusuf Hâs Hâcib, *Kutadgu Bilg* (Haz Yaşar Çağbayır), Ankara 2001.

3. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

Afyoncu, Fatma, XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı, Ankara 2001.

Ahışalı, Recep, *"Osmanlı İdarî Teşkilâtı" Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı I*, Ankara 2000, S.383-399.

_____, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttâblık Müessesesi (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2000.

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı'da Harem*, İstanbul 1997.

_____, *"Osmanlı Hukuk Sisteminin Şer'iliği Meselesi ve Kanunâmelerin Şer'i Tahlihi"*, XV. Ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, İstanbul 1997, S.294-342.

Akıs, Metin, *"Divân-ı Hümayun"*, Yeni Türkiye, Sayı 45, Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı III, Ankara 2002, S.89-91.

Akkutay, Ülker, *"Osmanlı Eğitim Sisteminde Enderûn Mektebi"*, Osmanlı V, Ankara 1999, S.187-195.

Akman, Mehmet, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, İstanbul 1997.

Aksoy, Hasan, *"Türk Edebiyatında Mevlidler"*, Türkler XI, Ankara 2002, S.758-761.

Akşın, Sina, *"Osmanlı Saray Yapısı ve İşlevleri"*, X. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler V, Ankara 1994, S.2065-2093.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 1994.

Alderson, Anthony Dolphin, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı* (Çev Şefiaddin Severcan), İstanbul 1999.

- Alkılıç, Dündar, "Osmanlı Saray Teşrifât ve Törenleri", Türkler IX, Ankara 2002, S.875-886.
- Altunsu, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ankara 1972.
- And, Metin, "Elçilikler ve Elçiler", HTM, Sayı:3, İstanbul 1970, S.20-25.
- _____, "Osmanlı Düşünlerinde Nahiyyalar", HTM, Sayı:12, İstanbul 1962, S.16-21.
- _____, "Şahane Düşün", HTM Sayı:8, İstanbul 1968, S.32-36.
- Anhegger-Eyüboğlu, Mualla, *Topkapı Sarayı'nda Padışah Evi (Harem)*, İstanbul 1986.
- Arslan, Mehmet, "Osmanlı Saray Düşünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Eserler: Sûrûnâmeler", Osmanlı IX, Ankara 1999, S.170-185.
- _____, *Osmanlı Makaleleri*, İstanbul 2000
- _____, *Türk Edebiyatında Manzum Sûrûnâmeler*, Ankara 1999.
- Artuk, İbrahim, "Alay Köşkü", TED Sayı XVII, İstanbul 1982, S.590-598.
- Atalar, Münir, "Hac Yolu Güzergâhı ve Masrafı", OTAM, Sayı:IV, Ankara 1993, S.93-108.
- _____, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Ankara 1991
- _____, "Kutsal Emanetler", XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 12-16 Eylül 1994), Kongreye Sunulan Bildiriler III, Ankara 1999, S.1079-1095
- Atasoy, Nurhan, "Hırka-ı Saâdet", DİA XVII, İstanbul 1998, S.374-377.
- Atlansoy, Kadir, "Süleyman Çelebi ve Mevlid Üzerine Bazı Bilgiler", Osmanlı IX, Ankara 1999, S.603-615.
- Aybet, Gülgün Üçel, "Osmanlı Devletçiliği ve Diyan Çalışması", Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı IV, Ankara 2000, S.35-41.
- _____, "16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hukuk Müessesesi'nin Önemi" X. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler V, Ankara 1994, S.2147-2154
- Aydın, Hilmi, "Hırka-ı Saâdet Datresi", Tarih ve Medeniyet, Sayı XVI, İstanbul 1996, S.13-17.
- _____, "Türklerin İnanç Dünyasında Mukaddes Emanetler", Türkler XI, Ankara 2002, S.887-895.
- _____, "Hırka-ı Saâdet Datresi ve Mukaddes Emanetlerimiz", Osmanlı II, Ankara 1999, S.543-551.
- _____, "Topkapı Sarayı'ndaki Osmanlı Padışah Kılıçları", Osmanlı II, Ankara 1999, S.561-572.
- Ayverdi, Samiha, *Boğaziçinde Tarih*, İstanbul, 1968.

Babir, Karl, "Osmanlılar ve Hac" (Çev. Münir Atalar), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:III, Van 1992, S.177-183

Bakırca, Selâmi, *Meulid Doğuşu ve Gelişmesi*, İstanbul 2002.

Baron De Tott'un Hatıraları; HTM, Sayı:1, İstanbul 1965.

Barthold, W., "Türklerde ve Moğollarda Defin Merasımı Meselesine Dair", (Çev. Abdülkadir İnan), *Belleten* II, Ankara 1947, S.514-539.

Baykal, İsmail, *Enderun Mektebi*, İstanbul 1953.

Baykara, Tuncer, "Civilisation ve Osmanlı Devleti", TKA, Ankara 1985, S.135-148.

Beyoglu, Süleyman, "Osmanlılar ve Mukaddes Emanetler", Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı IV, Ankara 2000, S.74-80.

Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı, XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992.

_____, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinin Deniz Politikası", XV ve XVI. Asırları Türk Yapan Değerler, İstanbul, 1997, S.185-197.

_____, "Kapudan Paşa", DİA XXIV, İstanbul 2001, S.354-355.

Bowen, Harold, *Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri*, London 1948.

Carretto, Giacomo, *Akdeniz'de Türkler*, (Çev. Durdu Kundakçı-Güllbende Kuray), Ankara 1992.

Cemil, Mehmed, "Sünnet Düğünleri", HTM, Sayı 10, İstanbul 1971, S.4-5.

Çalışkan, Filiz, *Osmanlı Devletinde Teşrifât Kalemi ve Teşrifâtçılık*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1989.

Çığ, Kemal, "Osmanlı Padişahlarının Medine'ye Gönderdikleri Hediyeler ve Surret Hümayun", TD II, Sayı XVI, İstanbul 1950, S.671-675.

Çürük, Cenap, "Osmanlılar'da Çadır", DİA VIII, İstanbul 1993, S.162-164

Demirci, Kürşat, "Cenaze", DİA VII, İstanbul 1993, S.353-354.

Diyanetçiliği, Nejat, "Türkler'de Mezar Yapısı ve Defin Merasimleri", TKA, C.XXVIII/1-2., Ankara 1992, S.53-61

D'ohsson, I.M., "Türkiye'de Dini Bayramlar", (Çev. Orhan Yüksel), HTM Sayı: II, İstanbul 1968, S.40-43.

_____, *Harem-i Hümayun* (Çev. Ayda Düz), İstanbul 1972

Ecer, Vehbi, "Osmanlı Döneminde Mekke'nin Yönetimi", X. Türk Tarih Kongresi, (Ankara, 22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler IV, Ankara 1993, S.1431-1437.

Edmondo De Amicis, *İstanbul* (Çev. Beynün Akyavaş), Ankara 1993.

Emecen, Feridun M., "Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi ve Ebu Nüme", TED. Sayı Xiv, İstanbul 1992, S 487-493

- Eralp, Nejat, "Tarihi, Teşkilâtı, Teşrifâtı ile Osmanlı Mehteri ve Günümüze Yansımalar", Osmanlı Dünyasında Bilim Ve Eğitim Milletlerarası Kongresi (12-15 Nisan 1999), İstanbul. Tebliğler, İstanbul 2001, S.299-318.
- Erdem, Sargon, "Bayram", DİA V, İstanbul 1992, S.257-259.
- Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1939.
- Ertuğ, Zeynep Tanım, "Osmanlı Devlet Teşrifâtında Hırkat Şerif Ziyareti", TED. Sayı XVI. İstanbul 1998, S.37-45.
- _____, "Osmanlı Devletinde Resmi Törenler ve Birkaç Örnek" Yeni Türkiye 701 Osmanlı Özel Sayısı IV, Ankara 2000. S.27-34
- _____, XVI. Yüzyıl Osmanlı Devletinde Cülus ve Cenaze Törenleri, Ankara 1999.
- Eyice, Semavi, "Babüssaâde", DİA IV, İstanbul 1991. S.408-409.
- _____, "Elçi Hanı", DİA XI, İstanbul 1995, S.15-18
- Faroghî, Suraiya, *Hacılar ve Sultanlar* (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul 1995.
- _____, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam* (Çev.Elif Kılıç), İstanbul 2000.
- _____, "Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Anlayışı ve Hac Olgusu" X. Türk Tarih Kongresi, (Ankara, 22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler V, Ankara 1994, S.2109-2119.
- Galland, Antoine, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar I*, (Çev. Nahid Sırm Örik), Ankara 1987.
- Gökmen, Oğuz, *Türkiye Seyahatnâmesi*, Ankara 1997.
- Göktaş, Arif, "Osmanlı Devletinde Saray Teşkilâtı: Enderûn Mektebi", Osmanlı II, Ankara 2000, S.717-721.
- Gökıyay, Orhan Şaik, "Osmanlı Donanması ve Kapudan-ı Derya ile İlgili Teşrifât Hakkında Belgeler", TED Sayı 12, İstanbul 1982, S.25-31.
- Gülsoy, Ersin, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz'de Osmanlı Hakimiyeti", Türkler IX, İstanbul 2002, S.589-598.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991.
- _____, "Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* XII, İstanbul 1989, S.312-453
- Hammer, J. Von. *Osmanlı Devleti Tarihi I*, XI, (Çev. Mehmet Ata), İstanbul 1947.
- İnalıcık, Halil, *The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600*, London 1973.
- _____, "Osmanlılar'da Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi", *Siyasal Bilimler Dergisi*, Ankara 1959, S.69-94
- İnbaşı, Mehmet, *Kamanîçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Eğitim Ve Bilim", Osmanlı Medeniyeti Tarihi I, İstanbul 1999, S.223-361.

İnciçyan, P.G. "Kılıç Alayı", HTM, Sayı 2, İstanbul 1965, S.43-46

İpşirli Mehmet, "Elçi". DİA XI, İstanbul 1995, S.3-15.

_____, "Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Bir Eser: Kavânin-i Osmani ve Râbitat-ı Âsîtane", TED, Sayı: 14, İstanbul 1994, S.9-35.

_____, "Bâb-ı Hümayun", DİA IV, İstanbul 1991, S.359-362.

_____, "Cuma Selâmlığı", VIII, İstanbul 1993, S.90-92

_____, "Enderun", DİA XI, İstanbul 1995, S.185-187.

_____, "Harem", DİA XVI, İstanbul 1997, S.132-138

_____, "Merkez Teşkilâtı", (Editör E.İhsanoğlu), Osmanlı Devleti Tarihi I, İstanbul 1999, S.157-217.

_____, "Saray Teşkilâtı", (Editör E.İhsanoğlu), Osmanlı Devleti Tarihi I, İstanbul 1999, S.139-145.

_____, "Osmanlı'da İdarî Geleneğin Teşekkülü ve Tatbikâtı" XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, İstanbul 1997, S.205-232.

_____, "Osmanlılarda Cuma Selâmlığı", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul 1991, S.459-471

İsen, Mustafa, "Osmanlı Şehzâde Sancakları", Osmanlı IX, Ankara 1999, S.123-132.

Kahraman, Âtîf, Osmanlı Devletinde Spor, Ankara 1995

Kallek, Cengiz, "Bîat", DİA IV, İstanbul 1992, S.120-124.

Karaca, Filiz, Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifât Müessesesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1997.

_____, "Osmanlılarda Hil'at" DİA XVIII, İstanbul 1998, S.25-27.

Karasu, Veysel, Rûznâme, İ.Ü.Tarih Bölümü, Bitirme Tezi, İstanbul 1979

Kazancıgil, Aykut, Osmanlılar'da Bilim ve Teknoloji, İstanbul 1999

Koca, Salim, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı", Türkler II, Ankara 2002, S.823-844.

Kocasavaş, Yıldız, "Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Âdetleri", Türkler III, Ankara 2002, S.67-75.

Koçu, Reşad Ekrem, "Bed'i Besmele", İSA V, İstanbul 1961, S.2367-2368.

_____, "Cülus-ı Hümayun", İSA XI, İstanbul 1969, S.291-293.

_____, "Kılıç Alayı" İSA XXII, İstanbul 1961.

_____, Topkapı Sarayı, İstanbul (?).

- Konyalı, İbrahim Hakkı, *İstanbul Sarayları*, İstanbul 1942.
- Koprıman, Kazım Yaşar, *Mısır Memlukleri Tarihi*, Ankara 1989
- Köprülü, Mehmet Fuat, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar*, İstanbul 1931.
- Kuban, Doğan, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, (Çev. Zeynep Rona), İstanbul 1996.
- Kuneralp, Sinan, "Osmanlı Yönetimindeki Hıcaz'da Hac ve Kolera", (Çev. Münir Atalar), OTAM Sayı VII, Ankara 1997, S.498-510.
- Kütükoğlu, Mübahat, "Arz", DİA III, İstanbul 1991, S.438-440.
- _____, "Ayak Divanı", DİA IV, İstanbul 1991, S.192-193.
- _____, "Minyatürlerde Divân-ı Hümâyun ve Arz Odası", TED Sayı: 16, İstanbul 1998, S.47-68.
- Lybyer, Albert Howe, *Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğunun Yönetimi* (Çev. Seçkin Cızıoğlu), İstanbul 2000.
- Majer, Hans Georg, "The Harem Of Mustafa II (1695-1703)", *Osmanlı Araştırmaları XII*, İstanbul 1992, S.431-444.
- Mantran, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (Çev. Server Tanilli), İstanbul 1995.
- _____, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat* (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul 1991
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1991
- _____, "Gazneliler'de Bir Saray Memuriyeti: Resuldârlık", VIII. Türk Tarih Kongresi, (Ankara, 11-15 Ekim 1976), Kongreye Sunulan Bildiriler II, Ankara 1981, S.703-715.
- Muller, Wolfgang, *İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası*, (Çev. Ülker Sayın), İstanbul 2002
- Noyan, Bahri, "Yalı Köşkü ve Osmanlı Donanmasının Sefere Çıkışı", *Tarih ve Edebiyat*, Sayı: 9, İstanbul 1980, S.25-34.
- Ok, Sema, *Haremağaları*, İstanbul 1997.
- Orgun, Zârif, "Osmanlı İmparatorluğunda Nâme ve Hediye Gettiren Elçilere Yapılan Merasım", TV I, Ankara 1941, S.407-411.
- _____, "Osmanlı İmparatorluğunda Tuğ ve Sancak", TV I, Ankara 1941, S.245-253.
- _____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kaptan Paşalara ve Donanmaya Yapılan Merasım", TV I, Ankara 1941, S.135-141.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş VI*, Ankara 2000.
- Öngel, Hasan Basri, *Türk Kültür Tarihinde Spor*, Ankara 2001.

Özaydın, Abdülkerim, "Hac" DİA XIV, İstanbul 1996, S.386-389.

Özbilgen, Erol, "Gündelik Hayat", *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti*, İstanbul 1995, S.285-341.

Özcan, Abdülkadir, "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Td., Sayı 33, İstanbul 1982, S.7-56.

_____, "Biniş" DİA VI, İstanbul 1992, S.184-185.

_____, "Birûn", DİA VI, İstanbul 1992, S.205.

_____, "Bostancı" DİA VI, İstanbul 1992, S.308-309.

_____, "Cülûs", DİA VIII, İstanbul 1992, S.108-114.

_____, "Doğancı", DİA IX, İstanbul 1994, S.487-489.

_____, "Hac" DİA XIV, İstanbul 1996, S.400-408.

_____, "Haseki" DİA XVI, İstanbul 1997, S.368-369.

_____, "Kapıcı", DİA XXIV, İstanbul 2001, S.345-347.

_____, "Osmanlı Askerî Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti Tarihi I*, İstanbul 1999, S.337-370.

_____, "Osmanlılarda Kandil Geceleri", *Tarih ve Medeniyet*, Sayı VI, İstanbul 1994, S.45-47

Özcan, Azmi, "Hilâfet", DİA XVII, İstanbul 1998, S.546-553.

Özdemir, Hüseyin, *Osmanlı Devletinde Bürokrasi*, İstanbul 2001.

Palabıyık, Hanefi, "Gazneliler Devleti'nde Teşkilât ve Kültür", *Yeni Türkiye*, Sayı 45, *Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı III*, Ankara 2002, S.29-53.

Pekolcay, Necla, "Mevlid" İA VIII, İstanbul 1979, S.171-175.

Peirce, Leslie, *Harem-i Hümayun* (Çev. Ayşe Berktaş), İstanbul 1998.

Refik, İbrahim, *Tarih Şuuruna Doğru*, İzmir 1996.

Ricaut, *Türklerin Siyasî Düsturları* (Çev. M.Reşat Uzman), İstanbul.

Sahillioğlu, Halil, "II. Süleyman'ın Techiz ve Tekfiri" BTT, Sayı VI, İstanbul 1968, S.67-73.

Sanal, Haydar, "Türk Elçilik Törenleri" HTM, Sayı 12, İstanbul 1966, S.26-30.

San, Tanju, *Gezginlerin Gözüyle Bir İmparatorluk*, İstanbul 1998.

Sarıyıldız, Gülden, "II. Abdülhamid'in Fakir Hacılar İçin Mekke'de İnşa Ettirdiği Mısafirhâne" TED, Sayı 14, İstanbul 1994, S.121-145.

Schreiber, Georg, *Edirne'den Viyana Kapılarına Kadar Türklerden Kalan*, (Çev. Esat Nermi), İstanbul 1982.

Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986.

_____, *İstanbul Sohbetleri*, İstanbul 1992.

- _____. *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1958.
- _____. "Yenigerilere Ulûfe Teuzil" HTM, Sayı (37-48), C.IV, İstanbul 1943, S.2030-2035.
- _____. "Meulid Alayı" HTM, Sayı V, İstanbul 1976, S.102-106.
- Süha, Ali, "Bir Padişahın Son Yolculuğu" YBT, Sayı 12, İstanbul 1980, S.27-31
- Sümer, Faruk, "Akkoyunlular", DİA II, İstanbul 1989, S.270-274.
- Şimşirgil, Ahmet, *Uyvar'ın Türkler Tarafından Fethi ve İdaresi (1663-1685)*, İstanbul 1997.
- _____. "Valide Sultan", Tarih ve Düşünce, Sayı VI, İstanbul 2001, S.42-46
- _____. "Padişah Kızları: Sultanlar", Tarih ve Düşünce, Sayı VII, İstanbul 2001, S.48-51.
- Taşçı, Hamza, "Bâbüssaade'de Tören", Tarih ve Medeniyet, Sayı XXXV, İstanbul 1997, S.59-61.
- _____. "Enderûn", Tarih ve Medeniyet, Sayı 63, İstanbul 1999, S.63-65.
- Tekeli, İlhan- İlkin, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980
- _____. *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1981.
- Turgay, Cevdet, "Osmanlı Saray ve İdare Teşkilâtından Örnekler" BTT, Sayı:24, İstanbul 1969, S.3-13
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi II*, Ankara 1999
- _____. *Kapıkulu Ocakları I*, Ankara 1988.
- _____. *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, Ankara 1984
- _____. *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1984.
- _____. *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1988.
- _____. "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzâdeleri", Belleten, Sayı: 155, Ankara 1975, S.659-670.
- _____. "Nahil ve Nakil Araçları", Belleten IV, Sayı 157, Ankara 1976, S.55-63.
- Withers, Robert, *Büyük Efendinin Sarayı (Çev. Cahit Kayra)*, İstanbul 1996
- Yavuz, Hulûsi, "Sadrazam Lûtfi Paşa ve Osmanlı Hilâfeti", X. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler V, Ankara 1994, S.2083-2107.
- Yuvalı, Abdülkadir, *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*, Kayseri 1997.
- Ziroviç, Olga, "Yabancı Elçilerin Osmanlı Memleketlerinde Seyahatleri ve Huzura Kabulleri" BTT, Sayı IV, İstanbul 1968, S.45-53.